

ДУНАЯ

№ 6 2023

ДУКЛЯ

Рік видання 71 № 6 2023

літературно-мистецький
та публіцистичний жур-
нал. Видає Спілка україн-
ських письменників
Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajini-
ských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: december 2023

Realizované s finančnou pod-
porou Fondu na podporu kul-
túry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Юрій Павліш Добірка поезії	2
Надія Вархол Руки	8
Андрій Дурунда Як закурличуть журавлі	12
Ніч сповіді й жалю	17
Марек Гласко Готель «Victory»	26
Андрій Любка Карбід	43
Андрій Курков Сірі бджоли	63
Тетяна П'янкova Вік червоних мурах	69
Мілан Бобак – Надія Панчук «Література Закарпаття вже давно не слабує»	76
Роман Маленков 185 років тому народився Іван Нечуй-Левицький	83
Уляна Галів – Ольга Снітовська На перекладацькій ниві: Михайло Роман	87
Михайло Роман Гедестал і хто, чи що на ньому буде стояти?	89
Історична спадщина України (ІЯ)	92
Ладислав Пушкар «Павло Михалич 90-23»	93

ПОЕЗІЯ

Юрій ПАВЛІШ (Румунія)

МОЇ НЕПОСЛУХНЯНІ ДНІ

Мої непослухняні дні
Оберігають пори року,
Буяла кожна щоб до строку
При чергуванні у рідні.

Самітні ворожки вабні
Щоб їх не вводили в мороку,
Мої непослухняні дні
Оберігають пори року.

Навроків повно вже в мені, –
Тож до дитячого ще скоку
Пора вернутись на толоку,
Щоб усміхнулися сумні

Мої непослухняні дні.

Неспокій землі у мені
Я немічність чую негожу.
Всі корені лжі заворожу,
Щоб цвіт її, лжі, скрізь темнів.

Уяви мої не сумні,
І ними я їм допоможу.
Неспокій землі у мені
Я немічність чую негожу.

Ритмічно, порою борні,
Порядності маючи рожу,
Всі корені лжі заворожу,
Щоб цвіт її, лжі, скрізь темнів.

Неспокій землі у мені.

У ІМ'Я ВІЧНОСТІ

Нелегко вільно вірити у себе,
Як і в уявну ближніх душ красу,
Щоб чесно пити вранішню росу
Обнятий свіжістю землі і неба.

А вчора я проніс громів ясу,
Що відновились у мені молебно,
І все ж таки, щоб не повівсь ганебно,
Відлунням їх я не гострив косу.

Прощати знаю, бо й мені прощають;
Люблю і знаю: люблять і мене,
І знаю, що ніщо не промине

В житті, незакарбованим порою,
Бо дні і ночі черговою грою
Во ім'я вічності всіх сповідають.

БУРЯ

Здається, що урвалася десь хмара,
Що мить забула про земне життя,
Якщо так дико, аж до забуття
Божеволіє буря, мов примара.

Грізніє громом і води литтям,
І блискавкою, мов пекельна кара,
Паде на полонини зла почвара,
Немов спада на землю небуття.

Вода реве, розкидує каміння,
Валить із вітром буки із корінням,
Несе усе, не знаючи утому.

Видзвонюють у церкві дзвони журу, –
Розбити б хмари, зупинити бурю,
Безумства темні блискавки і грому.

Вишу між небом і землею,
А промені – усі мої.
Готуються до ювілею
Мої космічні солов'ї.

Садити хочу незабудку
Для Незабудки днів, ночей,
Для інших, може, простолюди.
Для мене – всесвіт-ювілей.

Навкруг зі мною органели,
Значить, живу. Я, значить, скрізь
Хор солов'їний *a capella*
чи, може, тільки вокаліз...

Значить, живу, значить, усюди
З тобою, Незабудко, я,
Давай помовчимо, бо й люди
Почути хочуть солов'я.

СПРАВЖНЯ ЛЮБОВ

Справжня любов без писаних законів,
Без різних будь-яких то перегон
Вона говорить святістю ікони,
Вона долає скелі перепон.

Вона долає всякі протиріччя,
Вона полонить низ і вишину,
Хто їй погляне з щирістю у вічі,
Той зрозуміє навіть і вину.

РІДНЕ СЕЛО

Сню рідне село – Копашель.
Я знову на Чузі.
Там думи шовкові я шив
У радості й тузі.

На Чузї з коровами я.
У книжці з казками
Жаби і летюча змія
Й чаклун з легінями.

А потім – Полянка, дуби
І буки столітні,
І наш теметів, де гроби
Батьків моїх рідних.

Подеколи сниться усе,
Що тямлю й що тямив, –
Все близьке душі, що несе
Мене до нестями.

КОЛИ ПРИСПИШ НАДІЮ

Коли приспиш надію у душі,
Немов онука в поїзді бабуня,
Злякаєшся бездонної глуші,
Що сіється без жодного відлуння.

Тоді замкнуться денні схови зір,
Немов очей невиспані повіки,
І час твій, мов годинник, в серці гір,
Зупиниться, можливо, і навіки.

ТІСНОТА

Мов з полови та мокрої глини.
Коли час над руїнами плаче,
Моделюю з душі я цеглини
І випалюю в серці гарячим.

І будую так важко щоразу,
Насолоду знайшовши у праці,
Щоби старці, забувши образу,
Відпочили в казковім палаці.

І на сонячних променях граю,
Мов на струнах, вибагливу пісню,
Відганяючи яструбну зграю, –
І без неї на світі вже тісно.

ЖУРАВЛІ

Покинули чужі краї,
Ключем вернулися додому
На батьківщину журавлі
Сердечний щем долає втому.

Вернулись в рідні комиші,
В озера рідні, рідні броди,
Ніде немає для душі
Такої милої природи.

Як володіли крила їх
Терпкими днями і ночами,
Щоб ми числили їх усіх
Кутними, довгими ключами!

І важко, як хтось падав з них
З непоборимої причини...
Не сором зичити від них
Палку любов до Батьківщини.

ОСІННІЙ МОТИВ

Жовті коси, жовті брови –
Збагрені уста.
Наближаєсь до діброви
Осінь золота.

А ще діти ходять босі.
Вітер – без підків.
Не ближись, чудова осінь,
До моїх років.

КРИЗА ВОЛІ

Втомлює очі	Добре, що криза
Блиск безнадії.	Волі страйкує.
Спраги досхочу	Різні сюрпризи
Вірити в мрії.	Вроджені всеу.

ГІРКА СЛАВА

На польових квітах блищать
прозорі роси
І сонечко усім однако мие очі,
Невиспані приходять зривати їх
альфонси,
Щоб відплатити ними красуням
білі ночі.

Але квітки, усі, у душах – неспокійні
І гідно дивлячись наліво та направо,
Жаліють почуттям, що вже
не сухостійні,
Бо в будуарах їх гірка пектиме слава.

КОЗАЦЬКІ МОГИЛИ

Терпіла довго ярмо
Вкраїна безсила,
Та дихали щоднини
Козацькі могили.

І піт сердець, мов ріки,
Зливався для сили,
Живили це навіки
Козацькі могили.

І мрії всі народні
Надії розвили,
Живі ще і сьогодні
Козацькі могили.

У нелегкій злигодні
Довіру кормили
Від вчора до сьогодні
Козацькі могили.

Усіх князівств руїни
Довірою вкрили,
Кріпивши дух України
Козацькі могили.

Кріпиться Україна
Ростуть її крила,
Бо гама солов'їна –
Козацькі могили.

ПРОЗА

Надія ВАРХОЛ

РУКИ

(Диптих)

I. Міщаночка

Ти знала його неблизько. Ти його слабо пам'ятала. Майже ніяк, крім його рук, яким виявляв надмірну увагу.

В нього була урочиста поза з елегантною рукою на грудях, чи вже при розмові, або просто так знічев'я, ніби конкурував уславленому портрету Лицаря з рукою на грудях Ель Греко. Він стояв випростувано, гордо і своїм жестом ніби натхнено демонстрував своє послання – відповідати за союзівські ідеали. І він сміливо дивився на співрозмовника. Бракувала йому тільки коштовна зброя, а золотий ланцюжок замінив союзівський значок. Він був типовим лицарем-союзівцем 50-их років минулого віку.

Він, сповнений запалу молодий союзівець-лицар з брунатним волоссям та урочистою позою з правою рукою на грудях, з'явився перед лиховісним тітчиним поглядом, в якому засіла беконівська заздрість, не знаючи ніяких свят. Він беземоційно узяв Тебе в благенькому платтячку на руки й поніс в автомашину – звичайнісіньку бежеву *додавку*. Ніяких ускладнень для нього не було, інші справи могли зачекати і він повіз Тебе в центр міста в часі, коли березень звільнив місце квітню. І Ти в цю ж мить повірила, що чудеса трапляються не лише в казках. Ви зупинились на людній міській вулиці і Ти моторошно гледіла на буденну метушню та на поверхові будинки на головній вулиці, в оний час перейменовану в ім'я вождя світового пролетаріату. Ти не могла уявити, як туди люди влазять і як вилазять, яким способом пересуваються вгору на поверх. Ти навіть не встигла осмілитися на якісь там питаннячка, бо він поспішав навипередки з часом, попрямувавши з Тобою на руках в дитячий магазин, щоб там, всім на очах, купити Тобі, восьмилітній сиротинці в благенькому платтячку, за соціально-картковою системою для бідних сиріт будь-яку, яка б не була, одешинку. Він завжди був першим у певній черговості, то швиденько, спохвату, ніби боявся, що не встигне виконати доручене завдання сумлінного союзівця, не чекав ніякої черги. І він спохвату купляв за вказівками. Виявилось, що за точно встановлену ціну соціально-карткової системи міг Тобі купити лем дві дитячі шматинки: червоний в білий горошок та синій, так само в білий горошок, фартушки. Вишенькою на торті був дитячий носовик-хустинка з червоним крайцем-смужкою та квіточками, так само червоними. Продавщиця почервоніла, мов смужечка на носовику, і все це завернула в пакунок. І він Тебе з упакованою дер-

жавною тканиною-скарбиною карткової системи хвацько повернув злобній, заздрісній тітці, яка його зміряла холодним поглядом. Вона якраз зі своєю улюбленою Гертою полуднували – кусники хліба змащували маслом і прикрашали кружечками свіженьких редисок та молодесенькою весняною цибулиною.

Ти нетямующо дивилася на тітку, яка, побачивши покупки, перестала жувати хлібину, і тіпалася зі сміху з горошковитого фіналу та носовика-шноптиглі з червонястими квітоньками, зрум'янілими від ганьби. Він з урочистою позою вишуканої руки на грудях ввічливо попрощався й швиденько чимчикував виконувати свої дальші обов'язки. І він більше не мав до Тебе жодного відношення.

Але так чи інакше він зробив дальшу галочку біля успішно виконаної активної діяльності союзівця-лицаря з брунатним волоссям та урочистою позою з рукою на грудях. Чи варто було все це йому робити? Чом би ні. Він *не був стерильним від політики* і він ніколи не визнавав помилковість своїх методів.

Насолоджуючись їхніми пахощами, тітка з почервонілими щоками зі сміху, наче двома редисками, з улюбленою Гертою далі смачно ласували, не звертаючи більше ніякої уваги ні на тебе, ні на твої новопридбані шматинки. Наївшись досхочу так і тобі сказали: «Не дали ми тобі ні одну редиску, ні один шматочок хліба з цибулиною. Невже ти голодна? В тебе є прецінь горошки на фартушку».

Заздрість ніколи не святкувала і так невдовзі білі горошки на синьому фартушку красувалися кавовими плямами, а червоний фартушок з білими горошками спалила праска, тільки з малим дитячим носовиком було геть інакше – загубився через твою неухважність або його поцупила зловредна Герта.

У житейській суєті двадцятирічної давнини, коли Ти намагалася розірвати усі зв'язки з минулим, тебе звела доля з лицаревим *тютчаником*. Ти його запитала, як ведеться в нинішньому житейському морі лицарю-союзівцю.

«Його вже давно нема. Він вчинив самогубство.»

«Що його призвело до такого відчайдушного вчинку?»

«Ніхто не знає. Та після відвідин свого татка на селі сталося щось карколомне, ніби він зламався, не помічаючи нічого навкруги. А прийшов він за татком з важливим дорученням. Він стояв в навченій урочистій стрункій позі – одна рука на грудях, а друга рука підсувала нянькові для підпису заявку в сільськогосподарську артіль. І нянько оцю провокативну заявку розірвав на шматочки і так розлютився, що, вхопивши сокиру в свої руки, замахнувся на удар: «Уб'ю, зарубаю власного сина, та свою землю, свою худобу ніколи і нікому не віддам! Ще зни, щоб твій дух тут не смердів!» – ревів, як навіжений, вигнавши його зі свого двору із сокирою в руках і він ледь-ледь живий утік від таткового гніву.»

Ти міркувала, що його більш вразило: няньків гнів або порожнє місце галочки після неуспішно виконаної діяльності союзівця-лицаря.

«Чого нянько так розсердився на власного сина?»

«Та чи ти не знаєш, що з давніх-давен селянин зі своєю родючою землею-годувальницею був з'єднаний, як білок з жовтком в яйці і без свого ґрунту був наче птах без крил?»

«Таж я не жила на селі.»

«Овва – міщаночка!» – презирливо мовив і більше не мав до тебе жодного відношення.

II. Світлина

Вона свідомо не зашивала дірки в спогадах, стару поживклу світлину носила зі собою в пам'яті, мов дорогоцінний спогад.

Світлина на Красній Горці. Спекотний день. Він, дружелюбний фотограф принагідних туристів, вона – школярка лялькової зовнішності з червоною кораловою американською сумочкою-цяпочкою в руках. Він з фотоапаратом, що висів через плече, підійшов до їхньої невеличкої групи учнів з метою увічнити пам'ятку на Красну Горку. Вони, створивши якийсь клубок малих куряток навколо вчительки-матері, з цікавістю зиркали й чекали тої миті, коли отой чоловічок з виразними очима й гладко зачесаним темним волоссям буде їх *фоткувати*. Він нікого не торкався, тільки до неї в зелених шортах простяг свої прекрасні чуйні руки й поправляв її маловиразне, м'яке положення, мов якусь позу манекенниці. Вона миттєво подумала, що його зачарувала небувала краса червоної американської сумочки. Та він, байдужий до її коралової цяпочки, лагідно доторкнувся лишень її шкіри. Від його ніжного дотику вона зніяковіла, більш зпулилася. Відчувала, як його дотик огорнув її кожну клітинку й рум'янець залив круглі личка.

І ниньки, після тих літ, дивлячись на стару світлину, відтворюються у неї в пам'яті найдрібніші моменти. Як він простяг до неї свої привабливі руки й не звертаючи ніякої уваги на її цяцинки-коралинки, м'яко торкнувся її дитячої шкіри. Цей дотик й нині випромінює такі хвилі, які огортали кожну її клітину, і вона не була здатною із цим боротися.

Та й в нього, одруженого чоловіка, були гарні виразні очі й модна стрижка буйного, темного волосся. Самозакоханий, тонний і як завжди, пишномовний. Зустрілися випадково, коли вона поковзнула й упала з книгами та зошитами посеред головної вулиці, і ця зустріч виявилася для обох доленосною. Він, з чарівністю зрілого чоловіка-кавалера, підняв її з тротуару і своїми прекрасними руками, що гармоніювали з руками фотографа, ніжно чистив її платтячко від вуличного бруду. Оці фатальні руки! За якийсь там проміжок часу його витончені руки вже ніжилися з її тілом. *Не дай ся, дівчатко, на баламут звести, бо тобі пасує жовті власки плести*. Та все це був оптичний обман, оптична облуда. Вона вже не стежила за своїми місячними циклами, зайво було.

І вони, напустивши туман навколо її персони, принизили її, знеславили, зганьбили, позбавили доброго імені і її біла лілея *перепліталася в брудку*. І суть не була в необачно розбитому дзеркалі, хоч це дуже лиха прикмета, коли розіб'єш люстерко. Тут місце мала любовна драма.

Його нерви не витримували такого перенапруження і він пофарбував своє волоссячко на блонд, щоб бути моднішим і не мати до неї жодного відношення. Та фарба, очевиднож, була третьосортної якості, бо поріділа його шевелюра і він поступово олісів. Описля він всім знайомим і незнайомим пишню показував оте фото, коли ще в нього була модна стрижка з буйною гривою на голові. І став тривіальним, позбавленим поросту на голові та новизни, заялженим, неоригінальним. Ходив одягнений в бежових плісових штанах *манчестраках* з видутими, випуклими кишнями. Що там у них було напхано? Якого біса но-

сив в отих кишеньках? Невже спогади? Чи мрії? Мрії на що? На фліртування? На дальші любовні забаганки?

Вона, будвши ще манірною дівчинкою, любила, на заздрість іншим дітям, вдавати, що зі своєї коралевої американської сумочки-цяцьки руками вибирає цукерки й, поклавши їх в рот, жує, хоч насправді ніяких цукерок в сумочці не було і вона порожньо пережувала лем слину. Така собі цукеркова імітація. Списки *не зарвали* її – погано виходили шкільні роки то й опинилася з учнями того класу, що побував на екскурсії на Красній Горці.

Красна Горка. Пожовкла фотографія з Красної Горки.

Крізь туман її думок знову полетів детальний пруг спогадів. Хто це сказав чи написав, що диявол криється в деталях? Все забарвлене барвою забутого кохання. Вона отримала від життя соковитий стусан, а він став сліпим серцем.

І що це їй знов забрело в голову? Вона, сповнена тривожних переживань, почала в спогадах шукати дружелюбного фотографа туристів. Вона краєм думки тішила себе, що дотик його м'яких, ніжних рук після плину часу зачарує, підбадьорить її. Хоча все решта у сцені тридцятирічної давнини могло бути геть інакше і фотограф, вже певно, пішов у засвіти.

Скинула лічені дні, місяці, роки почала ходити в пошуках дому під незнайомим номером. Вуличками добрела аж перед невеликий, оновлений фасад з білою побілкою. Зверху, над слабо читабельним написом *Фотоательє В...інг*, в'ється темнобарвний плющ-моцарь, а барви барвінкові лежать внизу нижче стіни... Через часинку вона збагнула, що це ніщо інше, ніж на зеленому фоні куліса будівлі, лицевий бік дому з виблискуючим сонячним світлом у двох вікнах. Жодна театральна декорація, а істинна вулична куліса. Ні, ніяка фата-морганна, ніяка фантазія, яка б виникла при стиканні з незнайомою спорудою, лиш справжня її імітація. Аніскілечки не було логічності в цій аномальній сценерії. Її кінчики пальців, міцно стискаючи ручку *острямбаной*, обшарпаної американської сумочки, колишньої цяцьочки, неприємно похололи. Вона порожньо проковтнула слину.

Неподалік із затіненого кутка долинав ледь помітний кропив'яний запах. Всесвітня зеленіюча кропива нахабно дерлася з-поза залізного плоту, ніби хотіла заморити цілий світ. Між голчасто-зубчастим кропив'яним листям сидів старик із сріблястим волоссям.

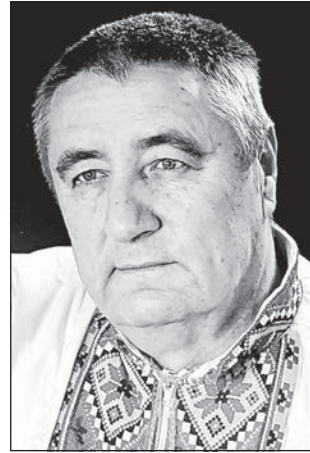
«Якби кропива не пекла, була б квіткою... Якби люди не були злобними, були б янголами... Якби... Якби я мав коруни, купив би-м восьмушку масла... А що більше: восьмушка масла або 250 грамів масла?», – глухо запитав. Не чекавши від неї відповіді, продовжував хрипким голосом:

«Варто полоскати рот відваром *чубрика*, щоб позбутися неприємного запаху. Людину треба знати з усіх боків, і таку, з неприємним запахом з рота... Та людьми опанувала гординя.... А ти чого прийшла, найпрекрасніша богине розбрату й ворожнечі? Кого шукаєш, *persono non grata*? Пензлой в свою домівку!... Не маєш куди, бо тебе ніде ніхто не чекає?... Щезни з очей, небажана особа, бо тебе кропивою вишвирунз відси геть... і упоминай, що лимонний сік найліпше усуває старечі коричневі плями на руках, тільки плями на душі – ні!...»

Сиділа на вузькій каначці і рукою час від часу гладила тональність античного виробу, скоріш його імітацію. Вона, спільно з Ферлінгетті, вічно чекатиме тієї миті, коли утікаючі коханці на грецькій вазі нарешті доженуться, доторкнуться руками, обнімуться й млітимуть в обіймах.

Як закурличуть журавлі...

Боже, як вона могла, ну як вона могла? Піти, не попрощавшись?.. Не сказавши нічого нам, навіть не натякнувши?..

У пам'яті моєї часто дивним сяйвом освітлюється та травнева днина. Настя Петрівна, наша перша вчителька, видала нам табелі, але додому ще не відпускала, і ми сиділи в класі без роботи. Вона теж сиділа перед нами за столом і втомлено дивилася на нас. Сива, смутна, сувора і добра водночас. Мов совість у людській подобі.

Наші дитячі погляди були за відчиненими вікнами, де в буйну зелень одягалися косогори й дерева, і земля завмерла у тім щасті.

Не знаю, як кому, а мені було сумно. Бо на ціле літо я залишав школу, і мене ждало щоденне скотарювання. Що легким воно не буде і не може бути – це я добре знав. У теплім і затишнім класі набагато краще, ніж у тій толоці, часто сльотавій, студеній, дощовій, тривожній... Скотарили й інші мої перевесники, але не в наймах, а вдома, і в цьому була вся різниця.

Сиділи ми в тім травневім класі, мов пташенята, готові до польоту, але Настя Петрівна не поспішала випустати нас із гнізда...

Це вже тепер, з відстані літ, розумію, що вона хотіла надивитися на нас, запам'ятати кожного: вайлуватого Бурчика і цікаву Марковичку, непосиду Беленьчука і тихого Редея... Нас було небагато: в однім ряду – дев'ять чоловік. Це ми, вчорашні другокласники. У другім – десять. Завтрашні п'ятикласники. У вересні вони підуть у Березову Падь. Там восьмирічка. Ми, вже третьокласники, сядемо на їхні місця, а наші займуть першокласники, яких поведе за собою Настя Петрівна у світ грамоти... Так було, так буде.

Вдивлялася в нас навчителька, як ніколи, пильно, ніби ми зробили якусь біду й не хотіли видати з-між себе винуватця. «Я так вірила у вас, у чесність вашу і порядність, діти мої, а ви, а ви...» – мовби говорили їй печальні очі.

Свята і якась легка, запахуца, просвітлена тиша виповнювала тоді клас наш і душі наші. Ми дивилися то надвір, то на вчительку – і слухали.

Це вже потім, через десятки літ прочитаю я слова педагога Блонського: «Учитель, як нещастя, боїться мовчання в класі. А тим часом у мовчанні дозріває думка й особливо почуття».

Не знаю, чи відомі вони були Насті Петрівні, але вчителька користувалася мовчанкою часто.

Тиша в нашому класі була різна: сувора, тяжка, мов перед бурею, вичікуюча, цікава...

Село шанувало вчительку за її любов до його дітей – чисту й світлу, мов крапелька світанкової роси, без притворства і фальші.

Та любити дітей, як писав Горький, це я теж вчитаю вже колись, і курка вміє. А от уміти виховувати їх... Тут, додам від себе, потрібен талант великої любові і великої душі.

Не думалось мені тієї прощальної днини про такі високі матерії. Я слухав і кожною своєю клітиночкою чув дихання весни – барвистої, запашистої, і ніщо журливо-печальне не озивалося в мені...

Настало канікулярне літо, і прийшов той серпневий день, повний сонця і скошеної трави, що мліла, розливаючи довкіл медвяний запах.

Опустіла Черлена Купіль, обезлюдніла, мов перед страшним вражим нашестям. Усі сельчани, хто здатний ходити, – на косовиці по далеких і близьких піднебесних луках. У селі залишилися хіба що лінющі собаки.

Я самотньо скотарив на Кичірці, звідки було прекрасно видно дорогу, що вела з Березової Паді в моє село. Нею хтось ішов. З даліни не дуже й розпізнаєш. Придивився пильніше – Макариха з повною поштарською сумкою на плечі. Листоношею, власне, у документах був записаний її чоловік, але вона була змушена замінювати його.

– Як піде за тою поштою, то хіба вночі прибудить, та й то п'яний засуне до хижі, – бідкалася не раз.

Траплялося, що він інколи навіть періодуку губив, і я ранками йшов до школи вуличкою, вкритою газетами...

Макариха доставляла пошту з охотою, ба навіть з насолодою, і не стільки через те, що робила людям добру послугу, а тому, що любила розносити найменші новини локального характеру, які, однак, більше цікавили сельчан, аніж повідомлення про якісь там світові події, виділені жирним шрифтом на перших полосах газет. Вона була живою сучасною енциклопедією села.

Поштарка зникла під горою, а скоро знову виринула з-між зелених садів. Вже без сумки: всю пошту збирала вдома і розносила її або в неділю, або в сльотаві дні (окрім, звичайно, телеграм).

Йшла по стежинці, що зв'язувала чи не половину Черленої Купелі з гірськими луками, де косили траву.

Поспішала в Станки, де їхній сінокіс. Аж задихалася, стала перепочити недалечко від толоки. Я побіг до неї: чи не захопила свіжі газети. Вона інколи виносила їх і, коли йшла отак повз толоку, залюбки давала їх мені: «Читай, потому розкажеш, що там файное пишуть».

– Чорт мені до твоїх газет, Митре, – мовила тоді досить сердито.

Справді, Макарисі було не до газет, і я це помітив по її схвильованім, якімсь аж неспокійнім обличчі.

– Егей, кумо, що несеш файного? – раптом мовби куці спитали в неї, впритул підступивши до стежини, а небавом з них із граблями і вилами в руках вигулькнула й Марія Микулівська – повнотіла говорюча молодичка, та й підняла фартух високо й, освітивши білі здорові стегна, втомлено сіла на купину. – Треба мало спочити, бо так і стратитися мож у роботі. Як каже старий Путник, коби мало примочило, та щоби ся припочило.

– Укуси ся за язик, кумо, бо добре, доки погода файна і мож сіно поробити. Бо пак як засльотить, тоді кусай лікті.

– І то правда, неборе...

Гомоніли жінки, гомоніли. Я тихо сидів збоку.

– Но та які там новини у світі? – знову спитала Микулівська.

– У світах не знаю, а в нас – велика новина, недобра новина...

– Йой, кумо, яка? – аж уперед подалася Марія.

– Та таке, що не приснилось би – ні мені, ні тобі, ані нікому, – одповіла Макариха співуче-жалібно.

З косовиці, зігнувшись у три погібелі під в'язанкою сіна, до них прямувала стара Федорчачка. Підійшла, привіталася, охнула і втомлено сіла на землю. Дихала тяжко, хапаючи повітря.

– Бодай того молоко згоріло, кільки на нього треба ся намучити, врешті вимовила, і ми всі з жалем дивилися на неї.

– Но та яка новина? – нагадала Микулівська.

Три пари очей завмерли на обличчі Макарихи, але та, відчуваючи важливість моменту, не дуже вже й поспішала, смакуючи невтолимою цікавістю жінок. Як ніхто інший у Черленій Купелі, вона вміла до міри витримувати саме таку паузу, після якої її слова ставали чистим золотом.

Пообіднє сонце повисло на смерековій гілці, вітрик під кущик присів, пташині голоси завмерли – так здалося мені, коли поштарка журно прорекла:

– Осиротіло наше село ниськи, осиротіло... – вона вповіла це таким тоном, що мені поза шкірою аж мороз пішов.

– Як?..

– Йой, кумице, що говориш таке?

– Богочко з тобов, жоно, – врзногос, навперебій заговорили раптом стривожені, переполохані, передивовані.

Тої миті надійшли і з «Слава Ісусу Христу» сіли й собі збоку Марія Мушка з Грицівською невісткою Полагою. Вони теж несли за плечима сіно.

– Скоро погорбатіємо від сих вилахів (колопняна ряднина. - Прим. авт.) – сплюнула Мушка, розпрямляючи плечі.

Мовчала Макариха. Чи паузу ще вичікувала, чи неймовірно тяжко було їй вповісти новину – хто знає. Зітхнувши, нарешті одважилась:

– Паша вчителька Настя Петрівна попрощалася з селом. Виїхала у свою Чернігівщину на пенсію, – глипнула на жінок, раптом осілих, припишклих під незмірно тяжкою вагою сказаного, і подумала: «Це ж іще не все, миленькі, не все...»

А ті одразу взялись перебирати, передивляти почуте, мов тільки-но куплений товар:

– Ти що? А як? А де?..

– Як, як, де, – перебила Макариха. – Просто: збрала чемодани свої, відкланялася людям, які там були, та й на півдванадцятій автобусом поїхала...

– Та хто там у робочий день був? – здивувалася Мушка. – Всі ж на сінокосах.

– Братцьо був, Фулитка, старий Менджул, – сказала поштарка.

– Менджул, як усе, п'яний, – додала Полага.

– Як біла береза, – знову мовила Макариха.

– Господи, служила нам, людям, так файно стільки літ, і так протельки... Я знав про Мушку немало. Вона нерідко приходила до моєї хазяйки, до Христини, і жалілася на долю на свою. Видана колись за вдівця – молоденькою, ще й шістнадцяти їй не минуло, а він мав земель повні гори. Глянеш на один косогір – чия земля? Мушкова. На інший глипнеш – Мушкова.

Її батькам вірилося, що так воно буде завжди: земля – найголовніший козир. Та прийшла радянська влада – і земля стала колгоспна. А в неї вже трійко дітей... Чоловіка не любила ніколи, а тільки жаліла... На жалю тримається не одна сім'я...

– І Настя Петрівна жила єдна, як палець. Мала хіба радість від того, що учні, закінчуючи початківку, йшли далі, не забуваючи про неї, свою дорогу вчительку, що й посивіла серед них, – співучо-смутно, мовби молячись, повела Федорчачка. – Айбо діти дітьми, се робота. А життя своє, особисте? Вона ж не камін-

на, має тіло, душу – то, що й другі жони. Хіба не хотіла пригрітися коло чоловіка? Хіба радісно лягала сама між подушок? Як могла дивити, коли, приміром, другі йшли на свадьбу парами, а вона – єдна?

– Е, мені ся видить, що ліпше вже єдній жити, гі з якимсь п'яницьом, – не втрималася Мушка, але її зразу ж перебила Микулівська:

– Я би не видержала всьо життя насухо, най го чорт возьме, – заторохтіла, мов старий зношений двигун. Завертілася на купині, як на розпеченій плиті. – А нащо Бог дав жону, кидь не для чоловіка? То нич, що він і гойкне десь, і трісне поза вуха, і всяко трафляєся, бо хижа – не церква...

– Віддати себе дітям... Хіба то не красно? – випливла із задуми Федорчачка, не звертаючи уваги на Микулівську. Та, трохи ошелешена, не здавала позиції, а їдко:

– І більше нікому?

Не витримала Федорчачка, повільно, велично й суворо повернула голову до неї, глянула в лице, мовби вперше бачить:

– Змовч. Кого-кого, а тебе таке не жде. Кидь ти твій не буде добрий, скоро другого найдеш, лиш покрутиш на свадьбі своєю пухлою задницею. Ци й при чоловікові гульнеш...

Мабуть, згадала стара подію кількалітньої давності. Я чув цю історію від старшої сестри, коли вона оповідала її матері. Надвечір'ям поверталася Федорчачка з грибів. Під самою Котихою, як виходити з хащі, чує десь збоку якесь охання, стогін... Думала: хтось помочі жадає, вмирає. Обережно і боязко пролізла крізь густо переплетений смерічник і в улоговинці, крізь гілля вздріла напівголу Микулівську з якимсь... Обнімалися, цілувалися, любилися... Чоловік удома з дітьми, худобою морочиться, а вона... розпусниця, легковажниця...

Доля самої Федорчачки чимось перегукується з учительчиною. У сорок четвर्टім чоловік пішов добровольцем на фронт – і не повернувся. Зник безвісти. Не раз уже потім думала (заміжнтя – не заміжнтя, вдова – не вдова): як то челядник може зникнути, що ніхто не знає де і як? Під землею провалитися? В небо знятися разом з душею?.. Ну як це пропасти – навіть на війні, без жодної вістки? Це ж людина, яку так тяжко народити, вигодувати, це не муха. Лю-ди-на-а! Федорчачка не могла собі цього усвідомити. І хоч молода ще була і вродлива – не хотіла нікого більше, а вірно й віддано вичікувала свого найпершого, єдиного... Й дітей доччиних вибавила, і правнуки он уже наступають на неї, посивілу з чекання довголітнього. Тішитися з щастя чужого, коли своє запропастилося, з діток, яких пеленає і колихає ось уже стільки літ і виняньчити не може...

Мовчали жінки. Про вчительчину долю, мабуть, думали. Просто, скромно, одиноко жила собі у школі. Ніколи ні з ким ніякі шури-мури – ет, що там говорити. У таким маленькім присілку все як на долоні.

– Виговорилися? – врешті озвалася Микулиха. – Бо я не вповіла найголовнішу новину...

На цей раз довго не мучила їх мовчанкою – до роботи треба бігти.

– Ци всі знаєте Івана Маніюкового з Березової Паді?

– Що батько в нього дуже якийсь віруючий був і останні свої роки аж до кону просидів у ямі під стайнею?

– Той, що був на шахті й ногу там поламав та хромає теперки?

– Що кожної неділі приходить у наш клуб у шахи чи в шашки грати на півлітру, хоч сам не п'є?

– Старий холостяк, що не мав жони – ні своєї, ні чужої?.. – уточнювали жінки.

Я теж його знав. Якось навіть у нашій вечірній клубі в неділю сам грав із ним у шашки і виграв його, на подив усіх – виграв!

– Той, той, – вгомонила всіх Микулиха. – Та відкрию вам секрет: він з вчителькою був уже давно розписаний, лише се держалося в тайні, бо всі його родичі віруючі не нашої віри.

– Суботники ци хто, – кинула здогад Федорчачка.

– Він не міг жити з нею, православною, як другі люди з жонами своїми. Стричалися тайком. А теперки плюнув на всьо, обійстя лишив своїй сестрі, а сам з Настею Петрівною виїхав на Чернігівщину.

...До вечора я не мав спокою. Туга і жаль розривали мої груди. «Чого журитися? – питав сам себе. – Пішла одна вчителька, пришлють другу. Може, ту з Березової Паді, напахчену, що замінювала... Але ні, та після okazji з клеєм не поткнеться в нашу школу нізащо. Хтось та вчитиме нас, але ніколи ми не матимемо другої Насті Петрівної. Ні-ко-ли-и!..»

Подлившись гіркою цією новиною з Христиною, я очікував, що вона щиросердно пожалкує, бо ж і її вчила колись. Та, мабуть, недовчила, бо хазяйка відреагувала так:

– Ну й що? Велика біда, ци видиш ти. Най іде...

І все.

А вночі мені наснився першовересневий клас. Гарно пахли свіжопофарбовані парти. Я прийшов у школу першим і сидів один, журливо дивлячись у завіконне літо. Нічого не думалось і не мріялось мені.

Раптом двері рвучко відчинилися, і поріг переступила Настя Петрівна з Іваном Малюковим.

– Сідай, – владно показала йому на місце біля мене.

Він сів, змалів, згорбився, мовби вчителька зібралася виставити йому, учневі, в класний журнал авансом двійки на все життя.

А вона стала перед чорною дошкою, як завше, склала руки на грудях і після паузи сумовито й печально мовила, дивлячись у вікно, мов у роки наші грядущі:

– І повернусь я тоді, як закурличуть журавлі...

Я проснувся. Було передсвітання. Петро збирався на косовицю, гримкотячи по хаті. «Куди повернетесь, навчителько моя? До свого отчого краю чи до нашої Черленої Купелі? Чи в спомини мої через багато літ?..»

І в пам'яті моїй раптом освітілось недавнє...

Того передобіддя серед тихого уроку вчителька раптом завмерла, прислухалася, миттю виглянула у навстіж відчинене вікно – і за поріг. Ми з веселим гармидером за нею.

У чистім небі плив журавлиний ключ, і до нас долітало його журливе:

– Курли-курли, курли-курли...

Позадиравши голови, ми так уважно слідкували за ним, ніби це над нашими горами у теплі краї не журавлі летіли, а – за сьогоднішніми мірками – НЛО.

Незвичайною в цю мить була наша навчителька, якоюсь просвітленою, боже-ственною, аж святою. Вона довго, напружено, з тугою в лиці дивилася в небеса, у підсвічені осінню гірські вершини, за якими зникли птиці, і в широко розплющених очах її появилися слози:

– Може, вони з мого краю летіли... Привіт мені несли...

Ми із співчуттям і жалем дивилися на неї і мовчали.

– Уже мені легше, діти мої... Ніби серце живою водою скропили... – казала, вернувшись у клас.

Зітхала.
Урок продовжувався.
Та незабутня пора осінніх журавлиних ключів.
«Як закурличуть журавлі, як закурли...».

Ніч сповіді й жалю

...Кілька днів шуміли дощі – теплі, ніжні, запахущі, які бувають у горах тільки на початку серпня. Тішаться в безумній радості своїй небо і земля, але уже якесь тужливе те празникування, проосіннє.

Грибами пахне.

– Файні гриби верлися, – мовила Христина, зайшовши в обід до хати з щойно видосним молоком, від якого поплив солодкуватий аромат. Ніби трави і куці прив'ялі, криничні води задихали разом. – Я виділа, як горбився Болехан під повним мішком...

Болехан мешкав на тій же горі, що й Кочергани, тільки внизу, у її підніжжі. Чоловік перероджувався з настанням грибної пори. Тоді в його очах загорався якийсь несамовитий огник-блиск. Від радості людина ставала сама не своя. Ще спало село, і навіть півні ще мовчали, а Болехан чорним привидом уже ступав угору, в ліс...

Коли перші сонячні промені малиново обливали маківки зеленгір – він був уже далеко від села, куди рідко доходили черленокупільці. Боялися тих місць, особливо жінки, бо там ніби вже кілька літ дикою самотиною жив-бродив якийсь розбійник, за яким тюрма тужила, бо вбив невинних людей. Хоч ніхто ніколи його не бачив, але говорили. А в тих глухих зарослях грибів, мабуть, росло видимо-невидимо, бо Болехан завжди з повною торбою благополучно вертався в Черлену Купіль. Але йшов додому не гордо й сміливо, як і належить вдатному грибареві, а крався, мов злодій: зворинками, поза кущики, дерева... Подалі від ока людського. Може, він сам і пустив поголос про розбійника?..

– Боїться, вби'го не вrekli, щез би, – щоразу сердито спльовувала Христина, коли помічала його. І кляла, ніби він обікрав її...

Інші черленокупільці дещо теж сердилися на нього і заздрили, по-чорному заздрили. Люди не можуть не заздрити.

По-дитячи тоді заздрив Болехану і я, тільки не проклинав його, як Христина.

– Кідьби ви з малими поскотарили по обіді, то я би пішов на гриби до вечора, – з надією в голосі мовив я, глипнувши на хазяйку. – Ачей Болехан не всі повизбирував...

– Куди тобі, дівчаче, самому йти в ліс, – східно зауважила жінка. – Ти хіба лиш на словах такий герой. Ха-ха-ха, грибар найшовся. Та я тоті гриби, що ти принесеш, разом у рот положу.

Це мене зовсім збісило.

– Ви так не смійтеся з мене, а кажіть, поскотарите ци ні? – вставши з лавиці, спитав я суворо. Серце моє бухкало. Мене в цій хаті й зовсім за круглий нуль рахують. Особливо ж після того злочасного півня, якому я так невдало голову відрубав, щоби він був сто разів здох без мене.

– Знаєш що, Митре, не мороч мені голову, – мовила господиня, взяла на руки Степанка, що починав вередувати, і стала походжати з ним по кімнаті, вигойдуючи, і з насмішкою в голосі приспівувала:

*Та я їду у лісочок грибів назбирати,
Як зайчатко десь увиджу, то буду втікати.
Загнала ня моя мама на гриби й малини,
Я нічого не принесла, згайнувала днину...*

І так далі в тому ж дусі. У неї на все знаходилися коломийки. Все любила опсівувати. А тоді я виразно побачив, що насміхається з мене Христина, потішається. Стерпіти було несила.

Ледь стримуючи себе, вже з порога твердо кинув:

– Я пішов за грибами.

– Кілько тобі мішків давати? – спитала хазяйка. – Ци, може, воза посилати? Ха-ха-ха...

Вже знадвору я чув її zalивистий сміх.

Взяв якусь торбину, довгий господарський ніж і рушив. Поза стайню, через зворину, попід ліс.

Співало птаство, і душа моя звеселіла.

Йшов я бадьоро. Так ступає хоробрий вояк, впевнений у своїй перемозі над противником.

Я був теж більш ніж упевнений у своєму легкому успіхові. Знав, що гриби є. Отож ще нині доведу хазяйці, що не ликом шитий, не базіка. Хоч і дівтак, а слово вже маю і можу його дотриматися.

Перегнув гору.

Хоч палило сонце, але тут гуляли вітри полонини – свіжі, запашисті, аж п'янки. Я спинився на мить, вдихнув на повні груди того чудесного аромату, озирнувся на Черлену Купіль, що зникала в ізумруднім межигір'ї, і попрямував про-довгастим верхом, віддаляючись від села.

Боже, як вільно, як божественно легко на верховинському просторі одному, без худоби! Не треба щомиті пильнувати, аби кудись корова не забрела, теля не засунулося, вівця не запропастилася (хазяї купили ще й вівцю – для більшого мого щастя. Але вона, як на диво, виявилася сумірною, скоро звикла до корови, до мене, за що я їй, звичайно, віддавав добру частку своєї щоденної порції хліба).

Висока і ніжна полонинська краса чарівно-барвистим ручаєм вливалася в мою душу.

Зайшов у першу хащу, другу, третю, а з грибів тільки лушпайки. Знайшов, правда, кілька білих, але що вони... Мені треба було багато, ба-га-то!

Бачив я не раз, як виходив десь від Дурних Вершків Болахан, несучи повну торбу грибів. Хоч задалеко, і там ще ніколи мені бути не доводилося, але часу до вечора немало. Встигну вернутися. Зате покажу Христині, на що здатний.

Спустився навкоси до Купалищ, обійшов Чортову яму, видерся Красною полою, проліз крізь пахучі зарослі Перенниці...

З-під моху, листя і торішньої хвої на мене де-не-де цікаво дивилися молоденькі боровики, але я не звертав на них уваги. Поспішав до великих грибів, ніщо дрібязкове не могло звернути мене з путі.

Перестрибуючи холодний сріблястий струмок, помітив ведмежі сліди... Он і наслідив косолапий, десь переївшись вівса.

По деревах бігали, граючись і не боячись людини, цікаві білочки. За кущами огником шмигнула лисиця...

Птиці щебетали несамовито, мовби навперербій вітаючи мене у лісовому царстві.

Птаство і звірі жили собі у своїй столиці щасливим, радісним життям.

Попереду зачервоніли мухомори. «Значить, десь повинні бути й гриби-боровички», – подумав я, згадавши одну із заповідей грибаря. І справді: через кількадесят метрів з-під глиці визирало ціле плем'я помужніх білих. Не поспішаючи, акуратно зрізував їх, обчищав і вкидав у торбину. Наді мною, як дурна, скреготала сорока, сповіщаючи лісову братію, що чужинець забрів у їхні володіння. Я прекрасно знав, що в лісі – своє життя, панують свої закони. Але мало тільки знати, мало...

Гарно було на душі, приємно так, аж величаво. Ніби я гідно завершив занадто важку справу, яка була не під силу нікому. Гриби один за одним вели мене все далі й далі. «От що таке Дурні Вершки, от звідки Болехан носить повні торби, – думалось мені. – Тепер я розкрив його секрет...»

Я захоплено йшов залісненим узгірком, піднімався на вершину, спускався вниз.

Торбина була повна. Я зняв із себе сорочину і скоро теж наповнив її.

Класти гриби було вже нікуди. Мені тоді вперше стрілося таке грибне царство.

«Правду Христина казала, хоч і з іронією, що треба буде воза», – згадалися хазяйчині слова.

Сонце сховалося за горою. У лісову гущавину закрадався вечір. Я вирішив прямувати додому.

Йшов лісом, повний радості. Так, мабуть, урочисто крокує полководець після великого переможного бою. Шлях перегородила товстелезна смерека, вітром із корінням вирвана з землі. Проліз попід нею, звернув праворуч, продираючись крізь хащу. Я йшов і йшов, кружляв, петляв, та раптом... Не повірив своїм очам: переді мною знову опинилася вирвана смерека. Та ж сама, яку недавно бачив.

Смеркало.

Але в мені страху ще не було. Я обійшов її і рушив з іншого боку, обходячи вершину. Перебрів на сусідню, її обійшов, добрався до третьої, дуже схожої на попередні. Вони стояли одна біля одної, мов близниці, й не хотіли відпускати мене. Це я зрозумів, коли... втретє опинився біля впалої смереки. «Нечиста сила, мабуть, водить», – подумалось зі страхом. Я мовби проснувся, сповнений тривоги.

Втомлено опустився на півзгнилу колоду. Треба було зорієнтуватися, в якій стороні село. Я гарячково напружував пам'ять. Та даремно. Зрозумів, що не вибратися звідси, з цих Дурних Вершків. Недарма ж їх так назвали. Не одному, мабуть, голову закрутили, не одному, коли вже й нарекли їх так люди. А може, й життя не одне вкоротили тут звірі в цих чортових Дурних Вершках, щоб вони згоріли. І як це я так закрутився? Не перший же раз у горах, не другий.

Дурні Вершки, Дурні... Це, мабуть, я дурний, а не вони. Як можна ходити в незнайомому лісі, не запам'ятовуючи що й куди?.. Може, це буде й останньою моєю грибною мандрівкою? Останньою ніччю життя?..

Тут звірі хазяйнують і закони вовчі... Господи, що робити?

У мене забилося серце так, ніби хотіло вирватися з грудей і поскакати до села, вказуючи путь.

Раптом стало холодно.

І страшно стало.

Здалося, що з темряви дивиться вовк, прицінюється, скільки обідів та сніданків з мене може вийти. А з другого боку дикий кабан точить ікла... На дереві готується до стрибка рись зі спокоєм у круглих кошачих очах.

Я закричав, але так різко й дико, що навіть сам злякався. Прислухався, зіщулюючись.

– Й-и-гий!.. – відізвалася міжгірська темінь.

Що робити? Як назло, ще й сірників нема. Навіть вогонь не розпалити. Вилзти на смереку й сидіти до ранку? Ризиковано: здрімну – і полечу: тіло – вниз, душа – вгору.

А якщо йти за потічком? Вода мусить вивести до людей. Але в яке село потраплю? Та й у темряві легко десь у прірву зірватися, на слизькій камінні посковзнутися і розпанахати необачну голову.

Хоч би місяць світив, то можна б на вершині видертися на найвище дерево і звідти глянути куди й що. А тут темрява – хоч в око стрель.

Я ненависно глянув на купочку грибів, що виглядали з торбини.

У животі грав голодний марш.

Встав, ступнув убік і раптом лід правою ногою відчув щось холодне і слизьке. Воно ліниво заворушилося... «Гадюка», – майнуло в голові. Заверещавши не своїм голосом, я стрибнув убік. Суха смерекова гілка дрягнула по правій щоці. Болю не відчув. Тільки відчув, як потепліла щока. Мацнув долонею – кров, густа, як смерекова живиця. Обережно підійшов з другого боку до колоди, вирвав якийсь лопух, притулив до ранки, прижав. Гострий біль пронизав тіло. Я люто кинув лопух. «Най тече кров, – подумав зі злістю. – Ачей уся не витече».

Крадучись, мов злодій, схопив торбину й сорочку, розсипавши частину грибів, і заспішив від тієї гадючої колоди.

Я зовсім не знав, куди йти з нічної хащі.

Панічний страх охопив мене, і не стільки перед лісовим звіром, як перед силами злими, невідомими. На пам'ять відразу почали йти мерці, люди Черленої Купелі, яких я знав і які вже стали спомином.

І моя отча хата, в якій ночами хтось ходить по підлозі... Всі сплять, а я проснувся – і тремчу зі страху... Здається: наді мною невидимець нахиляється, ось-ось за шию схопить, здавить, задушить, замордує... Крикну злякано:

– Мамо! Мамо!

– Що, що? – спросоння обізветься натомлена мати з печі.

– Хтось ходить по хижі...

Встане мати, в суглобах її затріщить, як із кулемета, навпомацки знаходить сірники, запалить лампу...

Проснуться й молодші. Вдивляємося в темні кутки, але нікого нема.

– Невидимий хтось ходить, мамо, – аж стогну я.

Ненька вірить мені, бо й сама не раз чула. Їй ще не так боязко, коли чоловік удома, але татко мій більше по лікарнях лежить, і ми самі.

– Поробили, поворожили добрі люди, згоріли би, – вкотре починає клясти мама. – Уже їм легше, що ми туй не жиємо, а мучимеся. Всьо живеє здихає, лиш ми ще дихаємо... Господи Боже, сохрани нас, во ім'я Отця і Сина, Святого Духа...

Ненька молиться, хреститься, і я з жальбою дивлюся на її змучене життям воскувате лице...

Знову лягаємо, мати скоро засинає, а я прижмуся до старшої сестри, до Марії, або до Галі, закриюся з головою і чекаю...

Дослухаюся.

Посопують сплячі. Як я їм заздрю!

Глухо калатає моє серце.

І зрідка скрипне підлога....

І Михайло Головишин згадався, як опівночі вийшов надвір по нужді, а вернувся під ранок. Водило його поза село, по хашах, пляях, по толоці...

Зайшов до хати смертельно втомленим, блідим.

– Де'сь був? – питає дружина Єва.

– Усюди був, де, – сердито відповів.

А вона аж зойкнула, коли при світлі побачила його: обірваного, змученого, забрудненого...

Я брів навмання. Гриби з сорочки викинув і одягнув її на себе.

Мені було гірко. І жаль їв мене. Що не нажився на цьому світі, не натішився. Гори, які я безумно любив, навіки заберуть мене від людей. Що мені з того, що вже потім Христина каятиметься: навіщо відпускала одного такого малого на гриби? І мати в дикім розпачі руки ламатиме, навіщо в найми дозволила йти, і татко хворий у горі голову схилить на впалі груди свої, сльозу скупу чоловічу зронить, і сестри та брати пошепки молитимуться за мене. І ридатимуть...

Навіть могилки моєї не лишиться на сільським цвинтарі. Розтерзають звірі, порозтягують кості. Хто їх позбирає, хто знайде в цій далекій дикій глухомані?..

Я продирався зарослями, як чорна мара. Тільки гілля похрускувало під ногами.

Не плакав я, не ждав нізвідки помочі...

Змовкло птаство, поснуло. Тільки де-не-де у цій мертвотній тиші скрикне якась сонна птаха, та й угомониться.

Як я тоді задрив птицям, звірам! Якби самому перетворитися в них! Ліс був би моїм другом, рідною домівкою, а не... Боже, Боже...

Спинився, став на коліна, підняв лице до неба і почав молитися. Натхненно шепотів, побожно склавши руки на грудях, «Отче наш», «Вірую», «Богородице Діво...»

– Господи, Господи мій, Ісусе Христе дорогий, спаси мене, раба свого нерозумного-о...

Після щиросердої молитви легше стало, спокійніше. Страх пропав.

Знову рушив у путь. Але куди йти в темряві?.. Я набрів на величезний оброслий мохом камінь, що стримів із косогору. Під ним була невеличка яма. Може, зимова ведмежа квартира? Боязко заліз у неї, зіщулився, мов пташеня в гнізді... Сухо. Хоч це добре. Виліз, назбирав листя під себе, гіллям позатикав вхід, аби не бути геть зовсім відкритим усякому звірю чи й тому розбійникові, прости Господи. Я тулився до землі, бо камінь дихав сирістю. Гадалося, пересиджу ніч, не спатиму.

Мені, перевтомленому, марилося безпечна хата і тепла піч... Вона попливла переді мною, мов чарівний недосяжний човник у бірюзовім грайливім піднебесі...

І раптом... Раптом недалечко блиснув огник.

У небесах сяяли сонце і місяць, притулившись одне до одного, як діточки. І сміялися, аж дзвеніли.

Я завмер. І, мов заворожений, пішов до нього.

Наближався я до вогнища обережно, ніби по тоненькому льоду ступав.

Скоро помітив постать. Стояв незрушно чоловік, розставивши ноги, схрестивши руки на грудях. Мов камінний. Дивився у вогонь і думав, думав, а чи дримав, підпершись на палицю.

Я не наважувався підійти: а може, то злий дух у людській подобі? Жде-вичікує свою жертву?..

Я кашлянув.

Чоловіка ніби підкинуло.

– Відки будеш, хлопчино? – спитав по паузі.

– З Черленої Купелі. За горами. Гронове, Підголиця, Березова Падь... Знаєте такі села? – я дивився на чоловіка і дивувався, що йому невідома Черлена Купіль. Таке село, таке файне село, а його хтось може не знати.

– Підголицю, Березову Падь знаю, а Купіль... Чув, що є така, айбо не був. Се далеко звідси? У небесах, коло місяця ци коло сонця? – і вказав палицею ввись.

– Години три-чотири ходьби, – мовив я. – Се під звіздами...

– І ти сам сюди, з-під зірок? – присів і з цікавістю почав вдивлятися в мое лице. Він був не старий, але й не молодий. Бородатий. Я ще не бачив такого зарослого чоловіка. І одежа на ньому була ветха, мов у старця.

– У школу ходиш? – поцікавився бородань.

– Ходжу, – одповів я, гріючись.

– Як звати? – спитав з підозрою.

– Митро. Граняк Митро.

Я розповів йому про своє життя в Кочерганів, про нашу багатодітну сім'ю, про хворого тата і про те, що в хаті часто ніщо їсти... Тому я скотарю, наймитую...

Слухав тихо, не перебиваючи.

«Е, та ж чорт, а не чоловік, – чомусь спокійно подумалось. Он який зарослий. І хвіст має ззаду... Але який добрий та поштивий... А кажуть, що чорти – злі-презлі...»

Я не питав його, що він тут робить.

– Да-а, – дакнув по паузі. – Тяжко на світі жити єдному, айбо ще важче в чужих людей...

Як він це сказав, як сказав – просто і розумно! Так можуть, мабуть, лише чорти. Або ті, хто знається з ними, не снили би ся, як каже дід Олекса.

– Ще щось розкажи, Митре...

І я розповідав свої невеселі наймитські, скотарські історії, про співанки, про хазяїнів, їхніх синів-близнюків...

– Ничого, ничого, – смутно, з буквою «и» мовив бородань. – Помучся тепер, потім тобі буде легше жити. Хоча... Хто його знає, хлопчино. Може, планида твоя така, мученицька... Як у мене.

– Яка планида?

– Ну, судьба, доля, розумієш? Хтось гріється у її теплім промінні, а комусь суждено мерзнути на стуленім вітрі: Айбо всьо треба перетерпіти, всьо... Бо життя – се терпіння... Така штука, видиш, терпіти треба.

– А моя мама, приміром, тяжко проклинає своє життя. Богдай, каже, була'м ся не вродила так мучитися. Усе вона, нещасна, робить: і замість себе, і замість татка мого...

– Така, значить, доля. І не треба її проклинати. Се – великий гріх, неспасенний.

– І бодай того Бога, каже, що мені так жити присудив, ще вищий Бог побив, – продовжував я.

– Не говори так страшно, не повторюй, – попросив мене він. Бог усьо видить і чує. Треба ж комусь і мучитися на землі...

Я дивувався: чорт, а про Бога бесіди веде.

Ніхто і ніколи так зі мною не говорив. Дивно було все це і цікаво серед раптом споночілих таємничих гір.

Глуха лісова темінь стала за плечима.

Вогонь. Сонце і місяць, що не світять і не гріють, жевріючи.

Бородань і його бесіда...

Але це було ще не все.

– Чого мовчиш, хлопчино? – раптом озвався незнайомиць. – Не звідаєш мене нічого, хто я, чому туйки жию? Тобі нецікаво? Чи маєш много своєї біди і не хочеш чужої торкатися?

Голос у нього був такий жалібний, такий журний і в той же час якийсь аж суворий, що я стрепенувся.

– М-мені-і? – спитав я, захвилювавшись і злякавшись: що ще придумав, чоловік? – Ганьблюся вас визвідовувати. Ви – старший, а то не дуже красно, коли малі старшим у душу лізуть...

– Святу правду речеш... І в царстві будеш. А я – грішник.

– Перед ким же ви провинилися? – спитав я.

– Перед світом, перед людьми, перед законами...

– Що ж ви вчинили таке?

– Я вже давно ні перед ким не сповідався. Тяжко все носити в собі, дуже тяжко. А ти, виджу, сердечний, хоч і малий. Може, тобі то й не треба знати, що хочу вповісти. Айбо знай. Чим людина більше знає, тим вище лігає. Як птиця-синиця...

Підклавши ломаки у вогонь, бородач почав:

– Перед тебе – убивця. Сими руками я порішив двох людей.

Я закама'янів. І аж тої миті згадав про розбійника, якого боялося все село. І затремтів я, зі страху затремтів, як росинка на вітрянім листочку.

– Лиш ти не бійся. Не звір я, не сволоч послідня. Я оженився по любові і щасливий був, як Бог. Я Анці ніжки цілував і молився перед неї навколішки. Дітей не мала і не могла мати, та я не сердився на неї, словечком ні разу не дорікнув за се. У мене була вона, любов лю-бо-ов! А вищого нічого у світі не треба людині. Життя і любов. Господи-и-и, – аж завив чоловік, по-вовчи так завив, протяжно й тужливо, що серце моє моторошно стислося. – Нічого я для неї не жалів, навіть свого життя. А вона коло мене – гуляла. Не много, лише раз – ра-а-з!.. Косили ми в горах, недалечко від села...

– Як воно називається?

– Се далеко звідси, Царево. Ти й не чув про нього, так?

– Не чув, – зізнався я.

– За зворинкою, за гайком косив сусід, Мандрик. У два рази старший за Анцю.

«Диви за своєю жонов, добре диви, – раз каже мені Федько, півдурний такий чоловік, сільський скотар. – Там, тото, ги-ги, ха-ха...»

– Того пообіддя я ніби здрімнув. Сохне скошена трава, райські пахощі. Ангели стривожені лігають, птахи сміються. Глип – Анці неє. Я з косою, через зворинку, тихцем, а вони голісінькі під ліщиною, на зеленій траві-мураві... Я їх там обох і прикінчив. Прямо на гарячому. Та так і лишився в лісі. Мене глядала милиція, айби хто туйки найде? Нихто. Хіба сам себе найду і здамся.

– І після того ви не були в селі?

– Був. Ночами, як вовк, прилізу, крадучись. Або чорною вороною прилечу. Сяду коло Анциної могили і плачу, як дитя. Нихто не видить мої сльози, туги моєї не чує... Хоч вона зраджувала, а я люблю її і до скону літ любитиму за те щастя, якеє зазнав коло неї... Виплачуся, виридаюся, стане легше, візьму гру-

дочку могильної землі – і в гори, в ліс. Ходжу, броджу, аж поки на душу не прийде така розпука, що далі жити несила. І знову опівнічною порою йду на цвинтар, до Анці, до любові своєї, що в землі у сирій спочиває. Не можу я без неї і не зможу – ні в лісі, ні в тюрмі, ні на тому світі...

І чоловік заплакав, у болучій гримасі скрививши лице. Я не вірив, що цей суворий на вигляд, зарослий бородач-розбійник може пустити сльозу. А він плакав, не криючись і не соромлячись своїх сліз. Вони котилися щочкою і зникали в пишній бороді.

Неголосно завивав-скімлив, якимось жалібно. Схлипував, знову скиглив, скавувлів, мов зранене псятко, потім знову завивав – протяжливо так, осінньо, аж траурно. У червонястім відсвіті вогню лице було повне нелюдського страждання.

Душа моя терпла, ніби її вирвали з грудей і кинули на тріскучий мороз. У мені все нуртувало, переверталось, кипіло, і я не знав, що в тій ситуації робити, чим допомогти нещасному.

– І давно ви так мучитеся? – врешті я спромігся на питання.

– Чотири роки, уже на п'ятий повернуло, – відповів хриплим грудним голосом, мов чорну печаль душі своєї виливав. – Я сплю в норах, а взимку які морози тріщать! І хоч би якась зараза їмилася, простуда звалила з ніг, голодний звір роздер...

Усім своїм дитячим еством я жалів цього лісового чоловіка за злочин його і покару, але допомогти нічим не міг.

– За свої самітницькі літа що я лиш не передумав, що не пережив, Боже мій! Сплю, як заєць, і часто уві сні скрикую, мов дикий. Деколи з п'їтьми до мене впливає зарізана і шепоче: «Мене'сь убив, а сам у лісі спрятався? Айбо від мене не спрячешся. Я тя під землею найду...». Я скоро збожеволю від цього всього.

– А в тюрмі б не легше? – спитав я. – Пішли б добровільно, здалися...

– Ти не подумай, що я суду народного боюся, тому прячуся в лісах. Законний суд не завжди праведний. Я добровільно віддав себе май вищому суду – суду своєї совісті, суду самотності, суду матері-природи. Бо й я – частка природи...

– Чи варто так мучитися??? – нерозуміюче дивився на лісового затворника.

– Я вчинив гріх і по-своєму хочу спокутувати його. Людина має право вибрати собі спокуту?

– Не знаю, може, й має...

– Всі сесі роки стогне моя душа-сирота, спеченою кров'ю обливається. Навіщо я у своїм безрозсудстві диким вбивав їх у тім зеленім літі? У тім зеленім літі, в тім раю, де ангели літали і птиці щастя співали? Нащо такий гріх брав на себе? Най би жив чоловік, Мандрик той, най би жила й любила Анця, кого схотіла, світ вродю своєю тішила... Так? – він жадібно вдихався в моє лице, відповіді чи поради якоїсь чекаючи. Але що я, малий, міг йому сказати?

– Тоді у безумстві своїм я був розлючено-засліплено-одурілим. Втік від міліції, від людей, айбо від гріха не втік. І самому від себе не втечи – ни в лісі, ни в морі-океані, ни під землев – нигде! Я часто молюся за душі убієнних мною. Стаю на коліна десь на вершку високої гори, поближче ід Богові, і, звернувши лице до неба, спочатку голосно, потім упівголоса, далі – тільки пошепки, бо сил неє... Кілько часу мине так – не знаю. Айбо коли скінчу – з тиші лісової раптом чую: «Не за них молися, чоловіче, а за себе, душу свою грішну очищай від гріха...» Я бігом туди-сюди – нікого не видко. Лиш птиці щебечуть, гійби з мене сміються.

– Може, то ангели озиваються? – висловив я свій здогад.

– Може, й ангели, може... А я тогди сяду собі та й заплачу, як дитина, – гірко, безутішно тяжко. Нихто туйки не пожаліє мене, не заспокоїть... Ну нащо я їх убивав? Б'ог дав їм життя – лише Він і має право його забрати. Більше ніхто у світі, ниякий найправедніший суд! А в мені тої кривавої секунди вселився був, бізівно, нечистий, біс. Він вселяєся в людей, котрі не моляться Богу, і вони тогди чинять біду іншим.

Я миттю подумав про Петра. Мабуть, чорт керував ним, коли Ціндолю бив, білочку вбивав або коли п'яний і злий хотів зарубати Христину і мене з нею. Але не піддався тоді сатані, лиш сокиру підняв над нами. На більше сили у злого духа не вистачило. І за це найперш Богу дякувати треба, бо від трагедії вберіг ту ніч у хаті Кочерганів... І удівець Микитчук на пам'ять прийшов, що за горою живе. Мав першу жону – бив її, знущався, доки й не добив... Прийшла інша – і з тої насміхався. Раз ударив її сковорідкою межі груди. Боліли нещасну потому груди, боліли... Рак... А зараз один ходить по селу, як вовкулака. Дочки по світах повтікали від нього. Обірваний і нещасний, ноги ледве волочить. Й хоч би раз до церкви пішов, помолвився, посповідався, хоч трошки душу очистив... Страшний чоловік, нечистий поселився в ньому, не інакше. І погляд у того Микитчука якийсь підозрілий, недобрий такий...

Багато що із жорстоко-злющого у моїй Черленій Купелі мені згадувалось.

Мертвотно тихо стояли дерева, дослухаючись до сповіді нещасного. Ні шелесту листка, ні скрику-голосу птаха. Тиша... Тільки невеличке багрянисто-жовтаве полум'я з жару витанцьовувало перед нами танок сумуй печалі.

– А чому у вас хвіст? – безцеремонно поцікавився я.

– Хвіст? А-а, хвіст, – заоглядався. він. – Неє хвоста. Вже неє. Диви. – І він повернувся спиною.

Хвоста справді не було.

– Бо я висповідався. Коли ж душа застогне з болю самотності, тягаря вчиненого гріха – хвіст знову виросте...

– Може, чорти не снили би ся, тому й хвостаті, що дуже грішні? – спитав я.

– Може, може... Коли ж довго неє людей, мені висповідатися нікому – хвіст виростає знову. І довгими зимовими ночами я вию разом з переголоднілими вовками.

– Виєте, як вовк?

– Як вовк. – І він, випрямившись, набравши повні груди повітря, підняв лице до неба, завив. Але так страшно, пронизливо, жалібно, що в мене аж мурашки побігли по спині. До того я не раз чув вовче виття, але ніколи воно не було таким жалісним і траурним, що аж душу роздирало.

І зник вмить. Як привид, як мара.

...Тремтячи, я проснувся. Холоднувало було, сиро.

Просипалося птаство.

Я виліз зі схованки.

Народжувалися гори і дерева...

Того дообіддя приніс я Христині грибів, багато грибів.

– А я думала: ти до матері пішов увечері, їй поніс лісові дари, байдуже мовила. Ніби я не з лісу нічного вернувся, а з райської хати.

Гірко стало, тяжко, мовби той камінь, під яким ночував, на душу ліг...

Марек ГЛАСКО

Марек Гласко (пол. *Marek Hasko*, 14 січня 1934, Варшава – 14 червня 1969, Вісбаден) – польський письменник.

З 1951 р. жив в Варшаві, займався журналістикою. Став широко відомим серед молоді як легенда свого покоління. Виїхав на Захід у 1958, публікувався в паризькому видавництві Єжи Гедройця «Культура».

Автор гострокритичних, безвихідних за світовідчуттям новел і повістей «*Всі відвернулися*» (1963), «*Яффі*» (1966), роману «*Сова, дочка пекаря*» (1968). Автобіографічна книга – «*Красиві, двадцятирічні*» (1966). Багато творів Гласко було екранізовано в Польщі.

Готель «Victory»

Приїхавши до Парижа, я повадився, як останній ідіот. Не знаю, чому я почувався таким безнадійно смішним і самотнім. Ідучи вулицею і розглядаючи всіх тих людей, що сиділи в кав'ярнях, сміялися й пили, я здавався собі найжалюгіднішою постаттю. Звичайно, мені й на думку не спало піти на якісь курси і почати вивчати французьку мову – бодай аби переконатися, що в Парижі, крім мене, живе ще кілька інших ідіотів. Я натомість ходив до ресторану *Chez Wania*, де російські таксистки пили горілку *Smirnoff* і розмовляли про свої втрачені мільйони, повторюючи до кожного келишка: «*Ето все із-за євреєв*». Знайомі поляки безперестанку запитували мене: «Ви вже були в Луврі?». У Луврі я не був до сьогодні.

Після виходу в «Культурі» моєї книжки газета «Трибуна Люду» опублікувала статтю під назвою «Примабалерина на тиждень». Неможливо процитувати тут увесь той донос, але починався він так: «До міжнародної банди гендлярів зброєю проти комунізму цього тижня додалося нове Ім'я». Я написав лист до редакції «Трибуни Люду», в якому пояснив: оскільки в Польщі мені видати книжку не захотіли, то я мав повне право знайти собі закордонного видавця; ще я сказав, що висловлюватися про вартість книжки може читач, інший письменник і критик, але не цензор. Я попросив опублікувати мій лист і запропонував «Трибуні Люду», щоб вона додала до нього власний коментар. Коментар мені був байдужий. Ясна річ, мого листа не опублікували, натомість до мене посходилися різні журналісти. Найдурніші були з часопису *L'Express*. На запитання про визначену собі роль у літературі я відповів: роль свідка. Мене запитали, про який процес ідеться; я відповів, що є свідком на процесі проти людини. Мене запитали, чи збираюсь я повертатися до Польщі; я відповів: звичайно. Не аж такий я ідіот, щоб добровільно позбавити себе задоволення спостерігати злочини, розпач і решту подібних речей, про які я тільки й умію писати. У наступному номері мене професійно розкатали: фейлетоніст того часопису, відзначивши, як високо він цінує мій ліричний песимізм, зауважив проте, що я верзу суцільні нісенітниці, адже до війни тривала трудова еміграція з Польщі, а тепер ні. Тоді я пригадав собі про ті заклені двері від дводверної шафи і подумав, що немає сенсу писати, і сказав це журналістам. Мене запитали, чи існує можливість, щоб ми одні одних добре зрозуміли; я відповів, що совєтські танки на вулицях Парижа створили б нам спільний простір для взаєморозуміння і багато часу для дискусій. Щоправда, у в'язницях змушують до вечора працювати, але вночі теж можна побалакати.

Це було вже після доповіді Хрущова на XX з'їзді; з комуністичних партій Франції й Італії вийшло трохи інтелектуалів, однак у підсумку перемогу здобув, звісно, Хрущов, оскільки своїм виступом та обіцянкою десталінізації переконав людей, що зміни на краще можливі. Звичайно, виходячи з принципу, що ідея була правильна, тільки реалізація погана. Своєю доповіддю Хрущов наново створив кредит довіри до східного блоку і *per saldo* компенсував собі втрату тих кількох десятків розчарованих. Пізніші заворушення в Познані й Будапешті не підірвали цього кредиту, а – прямо навпаки – якимось чином зміцнили його: очевидно, не аж так там страшно, якщо люди мають відвагу нагадувати про свої права, тоді як утікачі із-за залізної завіси розказували нам, що це неможливо. Навіть благодіяння нещасного прем'єра Угорщини не втручались в питання його страти, позаяк це справа лише й винятково угорського народу, не викликали гніву й зневіри щодо Радянського Союзу. Думати й читати про все це я міг, коли вже опинився тут, і це були мої перші враження від перебування на Заході. Я потрапив сюди в найгірший період. Франція – об'єкт поклоніння з боку поляків, символ свободи й демократії – переживала важкі часи: щомиті змінювалися голови уряду; Єлисейські Поля були заповнені підрозділами війська й поліції, нагадуючи мені Алеї Уяздовські 1943 року; щомиті мене затримували на вулиці й перевіряли документи; іншого дня страйкувала вже сама поліція. Пам'ятаю, сидячи одного разу на вокзалі Сен-Лазар і чекаючи на перший ранковий потяг до Мезон-Ляфіту, я бачив, як двоє молодих поліціантів знущалися зі старого алжирця; їм було по двадцять кілька років, йому – близько сімдесяти. Вони били його по обличчю, сміючись і жартуючи; старий навіть не намагався захищатись, а радше підставляв лице під удари. Про те, що люди, яких б'ють, не уникають ударів, я знав від в'язнів наших тюрем. «Не треба розлючувати свого ката, – говорили вони. – Радше треба йому допомогти». На моє запитання, чи це справді допомагає, лунали різні відповіді, але загалом усі сходилися на тому, що й зашкодити не може. Було відомо: допомогти не може ніщо; мистецтво виживання полягало лише в тому, щоб максимально усунути речі, здатні погіршити долю битого. Але звідки про це міг знати Ісус, рекомендуючи в Нагірній проповіді підставляти своєму катові другу щоку; і чи він знав, що його слова, які вчать милосердя, стануть чимось на кшталт неписаного закону в'язниці; і чи він говорив це, передчуваючи власну долю, а чи, може, настільки вже пізнав людей, що зумів їм дати пораду, яка залишиться корисною до кінця світу, – про все це я думав тоді, валандаючись вулицями Парижа. Я не сумнівався, що більше ніколи нічого не напишу: комуністи позбавили мене єдиної людської риси мого характеру – ненависті. Життя, яке я бачив довкола себе, було мені чуже: чужими були мені натовпи на Єлисейських Полях; чужим був старий алжирець, якого терзали на моїх очах; чужими були для мене поляки, яких я зустрічав тут і які пояснювали мені, що ми там, за залізною завісою, змарнували всі свої шанси. Нічого з тоді читаного не справляло на мене враження; фільми, побачені в Парижі, я сприймав цілком інакше, ніж фільми, бачені у Варшаві; на виставках художників-абстракціоністів мені було нудно до чортиків, натомість у Варшаві перед кожним богомазом ми впадали в задуму; дивлячись на картини Бюффе, я згадував виставку, яка відбулась у п'ятдесят п'ятому році в «Арсеналі», коли вперше – замість тракторів і будівельників – наші молоді живописці заходилися малювати натюрморти й жінок. І вештаючись Парижем, я весь час думав про того, що має двері від дводверної шафи й чекає на пропозиції. Коли я розповідав це місцевим людям, вони лускали від сміху.

У мене було трохи грошей, і я хотів поїхати до Штатів, тому звернувся до американського посольства з проханням про туристичну візу. Але оскільки в моєму польському паспорті стояло обмеження свободи переміщень кордонами *всех стран*

Європи, я пішов до польського посольства в Парижі й попросив записати мені *все страни міра*. Мене прийняли ввічливо і вписали потрібне речення. Користуючись нагодою, я ще попросив продовжити мені термін дії паспорта.

– Ми хочемо вам допомогти, – сказав чиновник, який займався моєю справою. – Американці вимагатимуть, щоби ваш паспорт був чинний принаймні на рік. Щойно ваша американська віза буде готова, ви прийдете до нас, і ми продовжимо вам паспорт.

– А чому ви зараз не можете продовжити мені паспорт? – запитав я. – Мій паспорт чинний лише до п'ятнадцятого жовтня п'ятдесят восьмого року. Ви ж, мабуть, не збираєтеся міняти в жовтні печаток.

– В американців є свої консульські правила, а в нас свої.

– Чи я можу бути певний, що все буде зроблено?

– Звісно. Дістаєте візу, ми вам продовжуємо паспорт – і ви собі їдете до Штатів.

– А де гарантія, що ви продовжите мені паспорт?

– Даю вам чесне слово, – сказав чиновник. Ми розцілювались – і я вийшов. Чиновник запросив мене відвідати його в неділю, а тим часом я пішов до американського посольства заповнити анкету, в якій мусив написати, що в мене немає намірів насильницького повалення уряду *United States of America*; запевнити, що я не психічно хворий і не гомосексуаліст; вказати кількість самогубств у родині й так далі.

У неділю, стріскавши дві чи три банки сардин, я вдягнув чорний костюм і пішов до згаданого консульського чиновника на вечерю. Там був ще один тип, який не назвав мені свого прізвища, але з його личка я здогадався, що до найближчих співпрацівників кардинала Вишинського він не належить. Почалася п'ятика. Мене запитали, чому я наважився видати книжку у ворожому видавництві. Я відповів, що всі видавництва ворожі до письменників, бо викреслюють непристойні слова, а щоби вижебрати у них аванс чи гонорар, доводиться розказувати про свої хвороби й нещастя. Водночас я запропонував їм переадресувати їхнє запитання до польських видавництв: може, там розкриють причини; я нічого конкретнішого на цю тему не знаю, крім того, що мені відмовили.

Страшна п'ятика тривала далі. Чиновник тримався добре, але есбешник охляв, і довелося запихати його в авто. Він мене поцілував, і ми домовилися, що колись поїдемо до Польщі і пройдемо через ліси його партизанськими шляхами. Не знаю тільки, чому він величав мене «товаришем генералом», попри мої спроби втовкмачити йому, як малій дитині, що я всього-на-всього дезертир запасу. Зрештою, те саме я говорив під час комісій у військкоматах, коли мене запитували про придатність до військової служби:

– Ні.

– Чому?

– Бо я нервовий.

– Це не причина.

– Але я затинаюся, коли рознервуюсь.

– Це також не причина.

– А якщо доведеться кидати гранату?

– З гранатами все добре.

– Так, але перш ніж кинути, треба порахувати до трьох.

Закінчувалося це завжди скандалами. Есбешник, викрикуючи: «Товаришу генерале, не таким, як вони...», поїхав і розчинився в паризькому тумані, а ми з чиновником дійшли висновку, що мусимо залагодити обов'язкові й невідкладні

родинні справи в околицях Пляс Піґаль. Я ніколи раніше не бував у справжньому борделі. До нас вийшла похилого віку гарна й сива пані; я здуру поцілував їй руку; мій товариш поведився набагато вишуканіше і впевненіше. Після чого ми розійшлися, навзаєм розцілувавшись.

Я зустрівся з іншим польським приятелем: він зателефонував до мене і попросив до нього приїхати.

Я приїхав, він мовчки взяв мене під руку і почав водити своєю квартирою, мовчки відкрив шафу, в якій висіли два поганенькі костюми і кілька поганеньких суконь його дружини, куплених імовірно у євреїв десь на Сен-Поль. Ще він показав мені радіо, телевізор і холодильник.

– Пам'ятаєш, як я жив у Польщі? – запитав він.

– Так, – відповів я. – Не бійся. Я ніколи сюди не приїду і не задзвоню до тебе. Ти це мені хотів сказати, правда?

– Так, – сказав він. – Але можеш думати про мене, що хочеш.

– Я зроблю для тебе ще більше: взагалі не буду про тебе думати.

– Це було б найкраще.

Відтак я поїхав до Ніцци і розпочав знайомство з Лазурним Берегом за класичною схемою: підхопив трипер. Однак мені ніяк не вдавалося порозумітися з готельним портьє. Коли я вказав йому на нижню частину свого тіла, він кивнув по-змовницьки головою і сказав:

– *La femme?*

Я заперечно замахав руками – і побачив у його очах спалах розуміння.

– *Attendez*, – сказав він, задзвонив до когось і почав щось пояснювати; тоді дав мені ключ і звелів чекати в кімнаті. Я заспокоївся й пішов; за п'ятнадцять хвилин прибіг гераклоподібний негр і, вигукнувши: «*Hi, bodyboy!*», – почав блискавично роздягатись. Я спробував йому пояснити, в чому річ, але не зумів і був змушений заплатити тридцять франків за візит, після чого пішов шукати зцілення на власний розсуд.

І тоді я побачив церковні бані, і в голові моїй промайнула рятівна ідея: піду до попа й попрошу його дати мені адресу лікаря. Духівник вислухав мою розповідь, зберігаючи сповнене осуду й огиди мовчання, однак погодився піти зі мною до лікаря і представити йому причину моїх страждань. Ми йшли вулицями Ніцци, і піп читав мені моралі, мовляв, як це так, щоб молодий чоловік не вважав на себе; кожную свою тираду він закінчував словами:

– *Как вам, молодой человек, не стыдно?*

Я брів звисивши голову, піп погладжував бороду й читав мені моралі, і так ми собі йшли залитими сонцем вулицями. Раптом священик схопив мене за плече і вказав на двері якогось ресторану:

– Тут я колись познайомився з одною дівчиною, прошепотів він. – *Красавица*. А срака – як дзвін.

Відвідавши лікаря, ми пішли до російського бару. Власник виявився найдивнішим бізнесменом, якого я лише бачив у житті. Коли я попросив у нього стейк і запитав, чи смачний, власник знущально розсміявся:

– Це гівно, а не стейк, – сказав він.

– *А бліни?*

– Також нікчемні.

– А риба?

– Неможливо їсти.

– То, може, біфштекс по-татарськи?

– М'ясо безнадійне.

Я почувся безпорадно, але все ж замовив стейк і пляшку мінеральної води. Він подав мені стейк, налив у склянку води і знову знущально розсміявся:

– Вода фальсифікована, – сказав він і відразу пояснив: – *Это всё из-за евреев.*

У цьому барі й згодом познайомився з дуже гарною дівчиною. Я сидів над склянкою віскі й зауважив, що молода особа кидає на мене затуманені погляди; сповнений віри у власні сили, я замовив ще і запропонував їй також. Вона погодилася з ентузіазмом. Дівчина не розмовляла англійською, але з її чарівного белькотіння випливало, що в мене гарні чи то очі, а чи руки, а чи, може, сам я дуже милий.

– Ви американець? – нарешті запитала вона.

– Ні.

– Німець?

– Ні.

– Англієць?

– Ні.

– То хто?

– Поляк, – відповів я переможним тоном.

На її обличчі, якщо вдається до формулювання, запозиченого з роману «Леді Гамільтон, або Найгарніші очі Лондона», з'явився вираз жаху й зневаги. Нервовим рухом вона схопила торбинку, що лежала між нами на барній стійці, і вибігла на вулицю. Власник подивився на мене й похмуро запевнив:

– *Это всё из-за евреев.*

Потім я поїхав до Німеччини, де ми з приятелем Роєвським часто ходили до нічних закладів. Характерною рисою німецьких нічних закладів є зазвичай домінування трьох складників: власник – поляк єврейського походження; проститутки – дочки народу мислителів і поетів; клієнти – американські військові. Я часто чув думку, що полякам єврейського походження не варто жити й заробляти гроші в Німеччині. І, мабуть, ця думка не позбавлена сенсу. Разом із тим я не знаю, чи можна вимагати від людей, які втратили по шість років життя в Освенцимі чи Дахау, щоб вони їхали до Ізраїлю і працювали там на будівництві доріг: такої роботи їм не витримати й двох годин. А все ж ця справа – діяльність поляків єврейського походження в Німеччині – добром не скінчиться: боюсь, що котрогось дня німці втратять терпець – і тоді знову набуде актуальності свастика.

Один із моїх знайомих розповідав мені, яким чином заробляються гроші в Німеччині. Торгуючи радіоприймачами, він відкрив крамницю навпроти німця, який десять років займався ідентичним бізнесом, сплачуючи податки і поставляючи своїм клієнтам найліпший товар. Мій знайомий почав продавати свій товар на п'ятнадцять відсотків дешевше. Німець невдовзі збанкрутився, а мій знайомий заробив купу грошей. Однак гуртові постачальники відмовили йому в подальшій співпраці внаслідок протесту інших роздрібних торговців. Знайомий зайшов у колосальні борги. Тільки за борги – якщо ви є власником бізнесу – до в'язниці не кидають, бо завдяки бізнесу – на думку наївних німців – вас завжди можна притягти до суду й відшкодувати збитки. Але так лише здається на перший погляд. Поки мій знайомий прокручував здобуті гроші, роблячи так званий *monkey business*, в його порожній крамниці сидів за прилавком сумний тип, який діставав двадцять марок на день за те, що міг запропонувати клієнтам один порохотяг і три транзистори найгіршої якості. Звісно, жоден німець не скаже тут «єврей», так само, як і я свідомо не вживаю цього слова; проте всі вони охоче використовують визначення «ці прокляті польські свині».

Ми з Янеком Роєвським швидко виїхали з Німеччини до Сицилії, де я натерпівся страху. Річ у тім, що приятель Роєвський мав звичку за найменшої нагоди просити руки і серця. Приїхавши о четвертій пополудні до Монделло, ми прочитали, що кілька днів тому дві родини влаштували тут між собою багатогодинну стрілянину. Кілька осіб полягло. Це була родинна помста. Двадцять років тому один сицилієць виїхав до Америки в пошуках заробітку, попередньо пообіцявши своїй нареченій, що перетягне її в США й одружиться з нею. Але не зробив цього – і дівчина опинилася сама з немовлям на шиї. Відтоді між родинами точилися чвари, кінець яких припав на момент нашого приїзду. Романтичний склад душі приятеля Роєвського вганяв мене в стан постійної напруги; до того не слід забувати, що сицилійці ображаються, коли їх називають італійцями, і просто закохані у зброю. Я там бачив хлопців, які, мов у ковбойських фільмах, стріляли в підкинуті камінці і ті розліталися в повітрі.

Ми мешкали у рибалки: обік ікони Богородиці, під якою завжди горіла лампадка, висів портрет якогось молодика в жалобній рамці. Я подумав, що це хтось із членів сім'ї. Якось увійшовши до іншого дому, я побачив те саме: Мадонна і поряд згаданий молодик. Тоді я подумав, що ці сім'ї перебувають у родинному зв'язку і переживають спільну жалобу, але згодом, дорогою до Таорміни, знову побачив фізіомію того ж молодика обік Мадонни. Я запитав, хто це. Достопам'ятним небіжчиком виявився *capitano* Сальваторе Джуліано, вбитий власним родичем, якого сицилійці називали *assistento*. Кар'єра «асистента» тривала недовго: слідом за стрімким злетом настало таке ж падіння. Його отруїли у в'язниці віддані «капітанові» люди. До в'язниці його примістила поліція, за наказом якої він убив свого «капітана»: так вона хотіла вберегти його від помсти.

Кілька років потому я знову потрапив на Сицилію і потоваришував із багатьма людьми, депортованими зі Штатів. Про одного з них розповідали, що він довгі роки був професійним найманим убивцею. Мені вдалося з ним познайомитись, і я запитав його про гонорари за виконану роботу. Він замислився, а тоді сказав: «Я ніколи не діставав більше, ніж три штуки з носа», – і почав розповідати про свої пригоди. Раптом він подивився на годинник і сказав, що вже мусить іти. Я підвівся, щоб потиснути йому правицю, моя сорочка розчахнулася і мій співрозмовник побачив медальйон, подарований мені американськими друзями з Чикаго. Це була Мадонна з написом: «*Our Lady of merci pray for me*». Мій співрозмовник поцілував медальйон і пішов.

Наше перебування на Сицилії закінчилося. Ми вирішили поїхати до Риму, де я мав намір – згідно з даною мені обіцянкою – продовжити в польському посольстві паспорт. Знявши готель, ми пішли до посольства.

– Треба запитати Варшаву, – сказали там.

– Але ж у Парижі мені дали чесне слово, що паспорт продовжать, коли тільки виникне необхідність.

– Зачекайте два дні.

Через два дні я знову прийшов до посольства. Мені сказали чекати.

– Я не можу чекати. За два дні закінчується моя італійська віза, я мушу виїхати з Італії. У мене є лише німецька віза, жодної іншої мені вже не дадуть, бо ще за кілька днів закінчується термін дії паспорта.

– Ідьте до Берліна і зверніться до Польської військової місії. Там для вас буде відповідь.

Я поїхав до Берліна. Чинownik, який мене там прийняв, сказав мені негайно повертатися до Варшави.

– Чого б це? – запитав я. – На Захід я приїхав за власні гроші, не виконую тут жодної офіційної місії, не отримав стипендії.

– Повертайтеся до Варшави.

– Все життя ви мене вчили, що ми, громадяни країн соціалізму, найвільніші люди на світі, – сказав я. – Чому американець має право поїхати на Захід і сидіти там скільки йому заманеться, а мені не можна? Я не вимагаю для себе нічого більшого, вимагаю лише таких самих прав, які має американець чи англієць.

– Я це повинен розуміти як відмову повертатися?

– Ні. Але я хочу вас запитати про одну річ. Якщо польський дипломат і член партії дасть мені чесне слово, то чи можна йому вірити?

– Так.

– Польський консул у Парижі дав мені чесне слово, що мій паспорт продовжать. Цей консул – член партії.

– Повертаєтесь чи ні?

– Повернусь, але коли сам захочу.

– Даю вам два дні на роздуми.

Через два дні ми зустрілись, але цього разу не в Польській військовій місії, а в кав'ярні *Kempinski*. Попередньо я попросив Янека Роевського, який тоді ще не думав залишатися на Заході, піти зі мною і стати свідком розмови. Я сказав йому: «Ти знаєш, що про мене будуть писати, якщо я залишуся тут. Розкажи тим кільком людям, яких ми обоє любимо, як це все насправді виглядало». Роевський погодився.

Ми прийшли до кав'ярні. Його ексцеленція чекав на мене. Я представив йому Янека.

– Вам потрібні свідки? – запитав дипломат.

– Так, – відповів я. – Що вирішила Варшава?

– Ви мусите повернутися. Посидите два тижні у Варшаві й знову поїдете на Захід.

– А для чого мені сидіти два тижні у Варшаві?

– Бо ходять чутки, що ви маєте намір залишитися на Заході.

– Це не моя вина. Я таких чуток не розпускаю. Це ви написали, що я шпигун.

Це Богдан Чешко написав, що йому бридко порпатися в лайні моєї історії. Це Сокорський написав, що я зрадив польський народ.

– Повернетесь до Варшави, походите трохи містом і знову виїдете.

– А як знати, що все буде саме так? – запитав я.

– Даю вам чесне слово.

– Я вже це чув у Парижі.

І тоді Роевський, який досі сидів мовчки, раптом побілів і вибухнув гнівом:

– Не вір жодному слову, – сказав він. – Я був у Росії і знаю їх. Вони тебе зноять. Не вір ні в їхню честь, ні їхнім обіцянкам. Або хай продовжують паспорт тут, або не повертайся.

Я встав із-за столика.

– Не кажу вам до побачення, – промовив я. – Ми більше не побачимось.

Але я помилився: можливо, ми ще колись побачимось. Той, що зі мною розмовляв, був одним з найліпших в Європі спеціалістів із викрадення людей і перекидання їх на Схід; кілька місяців тому він сам попросив політичного притулку, мотивуючи своє рішення моральними аргументами. Притулок йому надали, й ніхто ніколи не судитиме його за всіх тих людей, яких він послав на смерть; ніхто ніколи не дорікне йому тими, кого він знищив, і тими, хто провів роки у в'язницях. Він також не зазнає голоду, оскільки його інформація може виявитися цінною; решту дозаробить газетними інтерв'ю, після чого, ймовірно, дістане від якогось фонду стипендію, аби змогти поїхати до Америки й переконатися, що Америка –

не пекло й тюрма, а прекрасна й могутня країна; і, мабуть, напише книжку, в якій зізнається, що помилявся – як помилялися полковник Святло і полковник Монат; і житиме добре й спокійно, поки його ім'я буде з'являтися у пресі. Але потім, коли він піде в забуття, про нього згадають ті інші: і так закінчиться кар'єра міністра Тикоцінського.

У Німеччині, коли я вже попросив політичного притулку і пройшов усі перевірки, легко мені, не було. Я не спроможний нічого розповісти про Німеччину. Свого часу мені кілька разів пропонували написати сценарій: двічі для кінофільму, раз – для телебачення. Але я не спроможний нічого розповісти про Німеччину. Я не боявся їх під час війни і ніколи не думав про це після, однак справді злякався, коли трохи пожив там і побачив, як живуть вони: спокійно, лагідно і тихо. Пригадую, німецький таксист колись мені звирився: «Американці нас зрадили. У 1945 році ми ще мали велику кількість боєздатних дивізій. Якби ми тоді разом пішли на Росію, сьогодні не було б цього всього». Я покинув Німеччину, бо мені це нагадувало Польщу: там також ніхто нічого не знав. Інші мої співрозмовники – вгодовані майже п'ятдесятирічні чоловіки на «мерседесах» класу *300 SL* – твердили, що під час війни їм було по десять років і вони нічого не віддали про коники, які викидали хлопці з СС. Наказували вбивати – вони вбивали; наказали жити спокійно – живуть спокійно. Пам'ятаю, як один німецький письменник сказав мені: «Втікайте звідси. Ви ніколи нічого про німців і Німеччину не напишете, так само, як і я нічого не напишу. Німеччина тема для слюсаря, а не для письменника».

Якийсь час я жив у Мюнхені і познайомився там із директором польської служби радіо «Вільна Європа» Яном Новаком. Директор Новак показав мені циркуляр, виданий для внутрішнього партійного користування. У циркулярі були слова Леона Кручковського про мене: «Як бачимо, товариші, недовгою є дорога від першого кроку в хмарах... до останнього кроку в багно імперіалістичних розвідок». Тоді я поїхав до Берліна, звернувся до Польської військової місії і попросив дозволити мені повернутися на батьківщину. Чинovníк, який мене прийняв, велів написати заяву, водночас попередивши, що мені загрожує судовий процес. Я написав і вийшов.

Я сказав собі: Польща – це не Путрамент, Кручковський і решта до них подібних. Польща – це всі ті люди, які мене читали і вірили в мене. Отже, я повернувся і постану перед судом як шпигун; тільки вони будуть змушені довести, що я мав у своєму розпорядженні секретні матеріали, адже неможливо бути шпигуном із порожніми руками. Я сказав собі: ви мали сміливість обпльовувати мене, мали сміливість називати мене шпигуном; ви позбавили мене найкращої для писання країни на світі; моя родина мене соромиться; тож візьміть мене тепер і покарайте. Я – вар'ят і ні в чому не зізнаюся, хоч би які жорстокі тортури ви до мене застосували. Мали сміливість мене звинувачувати, то майте й сміливість мене засудити. Звичайно, я знав, що ніхто не вірить у мою співпрацю з ворожими Польщі розвідками. Але якщо серед моїх читачів знайшовся бодай один, хто в таке повірив, ця книжка написана саме для нього.

Проте в'їзної візи мені не дали: я поїхав до Ізраїлю і постановив там чекати на відповідь, бо Варшава знову мусила прийняти рішення. Я ходив до польського консульства на вулиці Аппленбі, де мені раз-у-раз повторювали, що відповідь ще не надійшла. Там я бачив багато людей єврейського походження, які хотіли повернутися до Польщі, але їх не впускали. Комуністи, визнаючи за собою право на помилку, відмовляли в такому ж праві людям, які приїхали до Ізраїлю,

лише аби переконатися, що вони не мають нічого спільного з юдаїзмом, єврейськими звичаями і державою Ізраїль. Ці люди виїхали з Польщі, коли країною прокотилася хвиля антисемітизму; Ізраїль був єдиним місцем, де вони могли сховатися від поляків. Ці люди – вже переважно старші не могли знести ані місцевого клімату, ані важкої праці, ані зневаги з боку ізраїльтян, народжених в Ізраїлі, тож вирішили повернутись. Але *commies* їх не впустили. Таким чином, євреї польського походження зненавиділи Польщу і все польське. І таким чином вони знову зазнали приниження, а Польща знову зазнала ганьби. Коло ненависті замкнулося – цього разу завдяки *commies* назавжди.

Я сам тоді працював робітником на будівництві; котрогось дня у польському консульстві мені сказали, що зі мною порозмовляє міністр Біда. Мені стало цікаво: багато хто твердив, що Біда – це прототип Щенсного, героя книжки Ігора Неверлі «Пам'ятка з Целюлози». Щенсний, як я його пам'ятав, був бойовиком і з власної ініціативи вбив агента таємної поліції. Він був людиною щирою. Старий, що сидів переді мною й розглядав мій паспорт, навіть не надто вдавав, ніби говорить правду. Він запитав мене, чому я працюю на будівництві. Я відповів, що сиджу без копійки. Тоді він сказав, що робота на будівництві є небажаною для польського письменника. Я запитав, чому, але не отримав відповіді. Він сказав, що для мене існує лише одна можливість повернення: я повинен поїхати до Берліна, зібрати прес-конференцію і заявити, що ніде так добре не живеться, як у Польщі.

– Ви хочете, щоб я забрав назад усі свої слова, так? Щоб виставив на сміх людей, які дали мені притулок і намагалися допомогти. Якщо я добре вас зрозумів, ви це маєте на увазі?

Біда подивився на мене.

– Задумайтеся на хвилинку, чиї супутники літають найвище, – сказав він. – Ви поїдете до Берліна і в тому самому місті, де просили про політичний притулок, скажете їм, що помилилися.

– Про це я хочу сказати суддям у Польщі.

– Якщо випаде нагода.

Він віддав мені паспорт, я вийшов; і подумав собі, що не аж так їм добре ведеться, якщо вони не наважуються посадити мене в Польщі і бити, доки я не виспіваю все. Втім, мені не було що виспівувати. Я ще довго ходив до консульства, і мені незмінно відповідали, що відповідь не надійшла: хотів погратися в улану, але навіть це не вдалося.

Якийсь час я працював для газети *Maariv*: ця газета запросила мене на місяць до Ізраїлю з умовою, що я писатиму раз на тиждень фейлетон і отримаю назад кошти за дорогу. Відразу по приїзді я віддав свій авіаквиток Філіпові Вену. Бен заховав його в кишеню й сказав:

– Прийдіть, будь ласка, завтра до редакції, ми вам виплатимо суму за квиток.

– Краще нехай гроші полежать у редакції, – сказав я. – Зайду по них напередодні від'їзду, добре?

– Добре, – сказав Філіп Бен.

Я розпочав кар'єру фейлетоніста. Свій перший фейлетон я написав про німецький фільм *Das Mädchen Rosemarie*. Я написав про нього тому, що цей фільм попри гнітючу художню безпорадність – точно передавав атмосферу, яка панувала тоді в Німеччині; а також тому, що в ті часи в Ізраїлі не показували німецьких фільмів, тож я подумав, що саме ця стрічка, здобувши величезний успіх у Німеччині й закордоном, зацікавить ізраїльського читача. Потім я написав ще кілька фейлетонів, аж нарешті через місяць прийшов до редакції і сказав Бенові:

– Ще на якийсь час я залишаюсь в Ізраїлі, мені нема чого повертатися до Європи. Можу я отримати свої гроші?

– Які гроші?

– Гроші за квиток, які ви мені обіцяли від імені редакції.

– За який квиток?

– На літак. Згідно з угодою.

– Якою угодою?

– Нашою, між вами і мною.

– А у вас є та угода?

– Ні, це була усна угода, така ж правочинна, як і письмова.

Я добре запам'ятав цю сцену, бо ніколи не бачив, щоб людину щось так розвеселило, як Бена мої слова, буцімто усна обіцянка має водночас юридичну силу. Бен качався від сміху, я теж; причому, ми обоє сміялися з мого ідіотизму. Я ще довго сміявся й після виходу на вулицю; припускаю, що Філіп Бен теж.

Відтак я пішов до видавця, який видав мою книжку гебрайською, навіть не запитавши моєї згоди. Коли я попросив його про гроші, він своєю чергою попросив мене прийти за тиждень. Через тиждень секретарка мого видавця повідомила, що захворіла його мати; через два тижні занедужав він сам; через три його викликали до війська; через два місяці він збанкрутів. Я пішов до адвоката. Адвокат порадив мені попуститися.

Це були важкі часи: я кинув роботу на будівництві, оскільки рахувався з можливістю повернення на батьківщину, а мій позитивний герой порадив мені не працювати на будівництві. Хоч я дотепер не розумію, чому праця будівельного робітника – це ганебна річ для людини, яка пише польською мовою. Насправді це була чудова робота: люди, які там працювали, належали до групи Ісаака Штерна і під час обідньої перерви все розмовляли між собою про замах, терор і смерть Штерна, якого так по-дурному описав Ваньковіч. Усі ці люди стали після сорок восьмого року зайвими: в аналогічній ситуації у нас, у Польщі, опинилися вояки Армії Крайової. Терористи воювали найзапекліше, терористи зробили свою справу, після чого їх відправили у відставку.

Я втратив роботу на будівництві, мій друг і товариш юних літ Янек Роевський здобув посаду архітектора і вилучив мене з кола своїх знайомих: так розпочався для мене період голоду. На десятий день без їжі я загалюцинував. Пам'ятаю, одного разу я пішов увечері на пляж і побачив, що якась стара дама увійшла до води, залишивши на березі бінокль. Я схопив його і пішов до порт'є готелю, в якому колись мешкав.

– Слухай, – сказав я йому. – Я протягну ще кілька днів. Дай мені кімнату. Я просто хочу померти в ліжку. Бінокль і черевики – твої.

У мене тоді були прекрасні черевики, куплені в берлінському «Будапешті». Порт'є зміряв мене професійним поглядом і відповів:

– Добре. Власник готелю тепер в Америці. Бінокль і черевики – наперед. Дістанеш одиничку.

«Одиничною» виявився номер біля сральні: колись це була лазничка з унітазом, але власник готелю надумав зробити з неї ще одну кімнату. Сральню відділили тоненькою картонною стіною, і я увійшов туди, щоб відкинути копита. Я був настільки впевнений у своїй смерті, що віддав бінокль і черевики, після чого ліг у штанах на ліжку, не маючи вже сили роздягнутися. Я не відчував ні тривоги, ні розпачу, взагалі нічого з тих речей, про які можна прочитати: просто знав, що вмираю. Порт'є приніс мені дзбан води; час від часу прокидаючись, я пив воду і негайно знову засинав. Я галюцинував, але це були видіння погідні й приємні. Достоєвський, описуючи сни своїх героїв, каже, що у хворих вони бувають дуже

яскраві й дошкульні. Але я не був хворий: я був здоровий, як бик, і здихав з голоду у двадцять п'ять років, маючи метр вісімдесят три зросту і вісімдесят кілограмів ваги. Час від часу з'являвся портъе: він мовчки підходив до мого ліжка, піднімав мені повіку – й виходив. Не забуду тої його руки з її професійним рухом. Подібну сцену я бачив згодом у фільмі «Асфальтові джунгли»: гангстер, здійснивши постріл, підходить до трупа й піднімає йому повіку, після чого розмова точиться далі; на тему мертвої людини не лунає жодного слова.

Котрогось дня портъе мене розбудив і дав філіжанку страшенно міцної кави та булочку з шинкою; я знову заснув, але за годину він знову розбудив мене, влив мені каву до рота і довго щось говорив, тільки я зовсім не міг його зрозуміти. Нарешті він сказав, що мене розшукує американське консульство: я повинен піти туди й отримати якісь призначені мені гроші. Тоді приніс гарячий обід. Йому довелося мене годувати.

– Добре, – сказав я. – Треба піти отримати. Давай черевики.

– Які черевики?

– Ну, мої черевики.

– Ти ж мені їх віддав.

– Але сказав, що відкину копита. А я не відкинув.

– Це мене не обходить, – сказав він. – Бачив я вже багато таких. Я був упевнений, що відкинеш, і продав їх.

– Не піду ж я до американського консульства босий.

– Я цього знати не міг. Ти сказав, що загинаєшся, я зробив тобі послугу.

– Але я живий.

– Це твоя справа. Коли ти сюди прийшов, я думав, що за три дні вже буде по всьому. І так ціле щастя, що власник поїхав до Штатів. Інакше довелося б тобі лягати на пляжі.

Врешті-решт портъе пішов і позичив черевики у якогось місіонера. Черевики священика мені муляли, але ми якось допленталися до американського консульства. Я отримав чек і мусив піти купити взуття. Продавцем був знайомий мого портъе. Сидячи в крамниці й приміряючи черевики, я побачив якогось незнамого мені чоловіка, що сидів навпроти і передражнявав мене: у нього було запале обличчя, дикий погляд і двотижневий заріст. Коли я надягав черевик на праву ногу, він робив те саме; коли я вставав, аби переконатися, чи черевик не тисне, він повторював мої дії.

– Міша, – звернувся я до свого портъе, – скажи цьому чуваку, щоб від'їбався. Ти ж знаєш, що я не розмовляю гебрайською.

Вони подивилися на мене, і той навпроти теж дивився на мене, і всі ми четверо мовчали якусь хвилину. Хоча нас було тільки троє. Це сцена з поганого роману чи дуже поганого фільму, але ця книжка – не роман, вона – лише спроба пояснення, яке я заборгував кільком людям.

На деякий час ми зняли помешкання разом із Дизеком Т. – молодим науковцем, що вирізнявся своїми пияцькими здібностями. Здавалося б, Свята Земля – територія проживання Ісуса Христа, Варавви й Давида – не те місце, де людину ще можна чимось здивувати. Дизекові це вдалося. Пам'ятаю, йшли ми якось вулицею Бен-Єгуди, надворі було градусів сорок, і Дизьо вніс пропозицію спожити пляшку коньяку. Ми зайшли до бару; там було ще спекотніше, і піт стівав із нас після кожного келишка. Коли ми закінчили пляшку, Дизьо сказав:

– Взагалі-то, я зовсім не мав бажання пити.

– То пощо ми випили цю пляшку? – запитав я.

– Та так, за велінням розуму, – відповів Дизьо.

Зі мною в ті часи трапилася паскудна історія. Увійшовши одного разу до бару

на вулиці Яаркон, я замовив келишок коньяку. До мене підсіла якась дівчина і попросила поставити їй також. Я сказав їй, що на нулі, і попередив бармена, що платитиму тільки за себе. Після чого замовив другий келишок, потім третій. Юна дама пила нарівні зі мною. Нарешті я попросив рахунок; бармен виставив мені за шість келишків. Я сказав:

– Цей номер не пройде. Я попереджав, що плачу тільки за себе.

Бармен дав мені правильний рахунок. Я потягнувся до попільнички збити попіл, але розлючений нічний метелик попільничку відсунув.

– Для таких клієнтів, як ти, шкода навіть попільнички, – промовила вона.

– Ти сама це сказала, – відповів я і згасив сигарету об її щоку..

Мене арештували. Кілька років потому я прочитав, що мій улюблений Гамфрі Боґарт повівся колись подібним чином і на запитання судді: «Чи ви були на той момент п'яні?», – відповів: «А хто ж буває тверезий о четвертій ранку?». Коли мене випускали з в'язниці, *Maariv* прислав свого фотографа, щоб той зробив світлину: я стою на ній між двома поліціантами. Ця світлина вельми додала мені популярності й симпатії. Згодом, коли я одружувався із Сонєю, западливі німецькі журналісти купили цю фотографію, й вона обійшла шпальти всіх німецьких бульварних видань, супроводжувана підписом: «Гадаєш, тобі вдасться змінити його на краще?». Питання було адресоване моїй дружині.

У ті часи знайти роботу – та ще й неофіційну – було нелегко: приїхало багато нових емігрантів зі східних країн, це були люди старші й кожен третій серед них був лікарем. Ходячи вулицями Тель-Авіва, я на кожній брамі бачив по кілька табличок із прізвищами лікарів. Чорнову роботу знайти було нелегко і в Тель-Авіві, і в Хайфі; знайомі порадили поїхати до Ейлата, додаючи, що мені там сподобається, навіть якщо я не знайду роботи, бо Ейлат – місто веселе.

На виході з літака мені було важко відразу визначити, чи Ейлат належить до привабливих міст. Але не встиг я зробити й десяти кроків, як мене зупинив якийсь молодий чоловік.

– Ти Гласковер? – запитав він.

– Так.

– Я бачив твоє фото в газеті, – сказав він. – Приходь сьогодні увечері до он тієї кнайпи.

Я прийшов. Мій знайомий уже чекав разом із іншими. Про одного з них я довідався, що під час війни сорок восьмого року, будучи командиром танка й діставши наказ наступати, він підїхав під якийсь арабський банк, розтрощив кількома залпами броньований сейф і позбавив життя службовців, після чого з баблом у кишенях екіпаж рушив у наступ. Другий був колись шанованим контрабандистом; під час вуличної суперечки в Єрусалимі він застрелив двох арабів, заявивши, що вони його спровокували. Обоє опинилися в Ізраїлі, попередньо дезертирувавши з радянської армії і скоївши на території Німеччини низку розбійних нападів і вбивств. До столика підсів новий товариш і житель веселого міста Ейлат: будучи офіцером НКВД, він замордував цілу українську родину, яка видала його сім'ю німцям, після чого – через Польщу і Чехословаччину – втік до Німеччини. Але найстрашнішим був ще інший, який підсів найпізніше і нічого про себе не розказував. Його історію я прочитав у газеті: народився в Польщі, емігрував до Ізраїлю; тут довідався, що німець, який власноручно винищив його родину, служить в Іноземному Легіоні; утік без паспорта з Ізраїлю до Франції; вступив до Легіону і під час війни в Індокитаї прикінчив убивцю своєї родини; дезертирував з Легіону і зайцем повернувся на кораблі до Ізраїлю. Тепер на

нього чекали кілька справ: нелегальний перетин ізраїльського кордону і служба в армії іншої держави, за що він потрапляв під суд в Ізраїлі; натомість Франція домагалася його депортації, щоб засудити за дезертирство з Іноземного Легіону і зведення рахунків з есесівцем. Ми випили по кілька келишків, і до нас підсів ще один новий товариш: син багатих батьків, він раптом надумав пограбувати банк; його ввіймали і посадили на п'ятнадцять років; із в'язниці він утік і через Мексику та країни Південної Америки дістався до Ізраїлю.

Усі ці люди перебували в Ейлаті не добровільно: їх сюди вислала поліція на терміни від трьох до п'яти років. Усі, з ким я познайомився, виглядали на десять років старшими, ніж кожен із них був насправді, вони швидко втрачали волосся й зуби. Одні потворно розтовстіли; інші були висушені, їхні обличчя вкривали борозни. До кожного прийому їжі вони випивали по дві пігулки солі: у цьому кліматі з організму все виполіскується з потом. Пиво п'ється у величезних кількостях, ночами – коньяк. Тоді в Ейлаті ще не було кінотеатрів, натомість були клуби, де грали в карти. Нещастям цих людей була відсутність жінок: жінки, народжені в Європі, не хотіли сюди приїжджати, бо за два роки перетворювалися на старих бабів; сабри ж не мали найменшого бажання зв'язуватися з кримінальниками.

Коли я там був, температура сягала п'ятдесяти градусів, але мені сказали, що буває й гірше. Попри це пили в Ейлаті жажливо: гірники, що працювали в копальні міді, заходили в день зарплати до кнайпи, кидали барменові чек і говорили: «Скажеш, коли»; їжу й ліжко вони отримували задурно. Деякі складали гроші, щоб у майбутньому, переставши бути підопічними поліції, змогли розпочати нове життя. Закінчувалося це переважно так: страшенно знуджені відсутністю жінок, кінофільмів і розваг, вони йшли до одного з клубів і грали в карти; відтак, залишившись невдовзі без грошей, знову починали заощаджувати. Ейлат був вільний від податків.

Однак роботи я там не знайшов. Повертаючись автобусом через Беер-Шеву, я зупинився в ній на два дні в одного свого знайомого – і потрапив у сам епіцентр забави. Якраз тоді так звані «чорні» євреї почали бунтувати проти «білих». «Чорним» велося не найкраще: це були сефарди, люди, що зберегли арабські звичаї і не знали ні мови, ні ремесел. Звісно, їм за їхню роботу платили менше, ніж вихідцям з Європи чи народженням в Ізраїлі. Коли я вийшов у Беер-Шеві, все й почалося: розлючені «чорні» ганялися за мною два дні з ножами, вигукуючи навздогін: «вус-вус». Не знаючи гебрайської, вони вивчили одне слово і називали «вус-вус» усіх «білих» євреїв. Сефарди розгромили тоді пошту й перерізали телефонні лінії. Врешті-решт поліція за кілька днів узяла ситуацію під контроль – і запанував спокій. Подібні інциденти трапилися й у Хайфі. Втомлений сорокавосьмигодинним бігом вулицями міста і безперервно захоочуваний натовпом із ножами тримати темп, я відмовився від роботи в Беер-Шеві й поїхав назад до Тель-Авіва.

Там я знову пішов до польського консульства: візи для мене не було. Люди з Росії, з якими я розмовляв на тему повернення, благали мене цього не робити, переконуючи: «Комуністи не пробачають». Але я був тоді наче глухий і сліпий: хотів повернутися до Польщі й постати перед судом, звинувачений у шпигунстві. Так виглядав мій життєвий план. Їм вистачило сміливості, щоб назвати мене шпигуном, але не вистачило, щоб відповісти за власні слова: отож, коли я думаю про них сьогодні, боягузтво видається мені їхньою єдиною людською рисою.

Роботу мені знайшов мій варшавський приятель Юрек. Робота була чудова, а саме – на заводі з виробництва скловати. Надворі температура сягала п'ятде-

сяти градусів, у цеху стояла плавильна піч. Біда полягала в тому, що найдрібніші уламки волокон спурхували в повітря, прошивали наскрізь наші комбінезони та білизну – і проникали глибоко під шкіру, тож присипані тальком і вкриті пухирями, ми виглядали, як прокажені статисти у фільмі «Бен-Гур». Вранці після нічної праці ми ходили на пляж і намагалися випалити власну шкіру. Це трохи допомагало, бо тоді шкіра переставала пекти і починала свербіти або навпаки: я твердив, що мене пече, мій майстер – що його свербить. На тому заводі я працював під чужим прізвиськом, оскільки не мав – як турист права на працевлаштування. Розмовляючи ночами з майстром, який походив з Угорщини, я відкривав йому таємниці свого сімейного життя, розповідав про свої проблеми з дружиною і донькою. Я так вжився в цю роль, що вигадував усе нові й нові подружні перипетії звичайно, від імені Єжи Бухбіндера-Пресса. Невдовзі всі почали давати мені добрі поради, як поводитися з донькою і дружиною; тоді я вигадував нові складні ситуації – і так минали наші ночі. Звільнившись нарешті з того заводу і знайшовши собі іншу роботу, я ніяк не міг змиритися з думкою, що у мене більше немає ні дружини, ні доньки, тому й далі розповідав про свої сімейні проблеми. Гадаю, Юрек Пресс вибачить мені, якщо колись усе це прочитає, але чи вибачить його дружина Ганя, яка навіть не здогадувалася, що довгий час мала двох чоловіків, – на це запитання я не в стані відповісти.

Я ніколи не зміг би написати про Ізраїль репортаж чи просто щось розумне на його тему – з тієї простої причини, що ці люди врятували мені життя. Коли я не мав що їсти, мені дали роботу на заводі, і всі знали про мої підроблені документи. Трапилось й таке, що мене направили на будівництво як психічнохворого: у моєму випадку була рекомендована трудотерапія, тож я працював разом з іншими шизофреніками й алкоголіками. Мені допомагали люди, щойно прибулі з Польщі, хоча самі вони були у важкій ситуації і мали право ненавидіти кожного, хто мав польське походження. Багато з них приїхали, тільки аби переконатися, що вони – поляки, а не євреї; але *commies* не дозволили їм повернутися. Герлінг-Грудзінський описує у своїй книжці моряка, який співає «*Раскінулось море широко*». Місцем виступу – советський трудовий табір, однак людей, що співають разом із матросом Севолодом, охоплює почуття ностальгії за країною, яка їх відштовхнула, за країною терору, голоду й розпачу. Подібні сцени я спостерігав і в Ізраїлі: індивід, що зазвичай представлявся як *капітан Абакаров, отставной офіцер народново комісаріата внутрєнних дел*, виконував ліричним тенором арію Ленського; інший житель Ейлата, сидячи вночі на терасі ресторану в самій лише майці, співав, що *много-много в жизни пройдено по земле і по воде, но советской нашей родіни не забилі ми нігде*. Мої польські знайомі зазвичай співали пісні з репертуару Мечислава Фогґа. І тільки прибулі з Німеччини не співали ніколи й нічого. Коли я запитував людей: «Пощо ж ви сюди приїхали?», – вони завжди відповідали мені одне й те саме: бо випускали.

Асимілюватися їм було нелегко: сабри не надто люблять прибульців зі Східної Європи, соромлячись винищення євреїв та їхньої покірності під час війни. Якось польське консульство влаштувало виставку з нагоди повстання у варшавському гетто. Я саме проходив там із однією вродливою саброю.

– Поглянь, Естер, – сказав я. – Так це більш-менш виглядало.

Вона секунду подивилася на фотографії розстріляних дітей і людей, яких гнали до газових камер, і відповіла:

– Спізнаємось. Я хочу побачити Монті Кліффа.

У кінотеатрі навпроти показували фільм «Раптово, минулого літа» із Монтом Кліфтом та Елішевою Тейлор. Тейлор, як відомо, укладаючи котрийсь із

чергових своїх шлюбів, прийняла юдаїзм і з Елізабет перетворилася на Елішеву, чим ошчасливила ізраїльську пресу. Я тоді якраз проходив через міський базар, де продавець бюстгальтерів, демонструючи покупцям добірні ліфчики, пошиті за розмірами бюстів улюблених кінозірок, так нахвалював свій товар:

– Лолобріджида е! Пампаніні е! Менсфілд е! – після чого робив ефектну паузу, діставав бюстгальтер неймовірної величини і вигукував: – Елішева Тейлор, шіст ліра, е! Ай же ж ліквідація!

Отже, Естер пішла дивитися на Елішеву, а я хвилину постояв перед фотографіями: там зупинялися люди, прибулі з Європи. Молоді й сильні чоловіки, що так скромно називають себе сабрами, проходили байдуже. Їх, навчених зневажати життя і готових кожної миті загинути за Ізраїль, не могли розчудити картини беззахисних людей, які без спротиву йдуть на смерть. Прибульці з Європи не знайшли у них симпатії. Призвичаєні до важкої фізичної праці, сабри поблажливо дивилися на всіх, хто намагався влаштуватися в крамниці, офісі чи лікарні. У принципі, людина могла здобути симпатії сабрів лише однією річчю: працею. Людина, яка боїться сонця і фізичних зусиль, не могла розраховувати на те, що котрогось дня хтось із народжених в Ізраїлі скаже про неї: *hewra-man*.

Але з тим працевлаштуванням не було так легко. Пам'ятаю, працювали ми разом із моїм знайомим молодим і здібним журналістом із Катовиць. Робота наша була проста: виробництво бетонних порогів. Ми брали форму, яка важила близько сімдесяти кілограмів, і вливали в неї сто десять кілограмів бетону, після чого відкладали її набік і чекали, доки бетон застигне. Ми почали працювати о п'ятій ранку; о десятій довелося зробити перерву: мій знайомий не витримав фізично.

Відтак я взявся до роботи без нього і почав складати на вантажівку ті прокляті пороги. Однак зі мною працювали араби, що боялися конкуренції як вогню. Це була така жахлива робота, що охочих до неї не знаходилося навіть серед сабрів, проте араби боялися кожного, хто за неї брався, бо вона становила джерело їхнього існування. Тому один із них упустив мені бетонний блок на руку – й о дванадцятій годині я був змушений піти звідити прямо до лікарні. Лікар запитав мене, як це сталося; я відповів, що на виробництві. Він запитав, де я працюю; я відповів, що, на жаль, не можу йому цього сказати, бо не маю дозволу на працевлаштування, тож у мого шефа виникнуть неприємності. Лікар подивився на мене, а коли я вже зібрався виходити, наказав повернутись і мовчки забинтував мені руку.

– Тепер уже у вас виникне конфлікт із законом? запитав я.

Не припиняючи розглядати рентгенівський знімок, він сказав:

– Ви, очевидно, не єврей. Інакше б не ставили таких дурних запитань. У євреїв завжди конфлікт із законом, але це наслідок не їхньої ініціативи. Звідки ви?

– Із Польщі.

– Кумедно, – сказав він. – Був у мене вчора пацієнт, який служив у вашій політичній поліції і втік сюди. І тут його пошматували ножами ті, кого він пильнував, але вони втекли раніше. Тепер він утече кудись далі, а там на нього вже чекатимуть інші, котрі втікали від інших. І так без кінця.

Він забинтував мені руку. Два місяці потому я знову був у нього: цього разу я розпанахав собі руку сам, бо не хотів одягнути захисні рукавиці під час шліфування; як і минулого разу, я працював нелегально. Він знову забинтував мені руку, і я знову сказав йому, що не можу назвати місця роботи, і таке траплялося зі мною весь час, і весь час мені допомагали. Колись я працював у землемірній фірмі: це місце для мене знайшов чоловік, усю родину якого під час війни вида-

ли шантажисти. Я бігав полями з тичками, а мій бос через увесь лан щось до мене викрикував.

– Не чую! – відгукував я.

Він махав рукою – і я півкілометра мчав до нього.

– Хуй вас у сраку, – горлав він. – Ви погано натягнули стрічку.

– Правильно казати не «хуй вас», а «хуй вам», – весело кричав у відповідь я і біг під сонцем назад. На цій роботі була ще й додаткова розвага, а саме – змії, що кусали нас за ноги. Щоб уникнути контакту з гадюками та іншими плазунами, доводилося носити високі чоботи. Якийсь час зі мною разом працював англієць, він убивав змій голими руками, примовляючи при цьому:

– *The fucking snake...*

– Що він каже? – допитувався мій шеф.

– Йобана гадюка! – кричав я через усе поле, складаючи руки рупором.

– Що-що?

Я знову перебігав поле, відчуваючи, як піт стікає моїм тілом, але мусив бігти, бо мій бос був людиною допитливою і хотів знати, про що ми з англієм розмовляємо. Отож, я перебігав поле і, коли до шефа залишалося метрів сто, викрикував:

– Він каже, що йобана гадюка!

– Скажіть його, хай не морочить голову, а працює! верещав мій шеф.

– Йому! – репетував я.

– Що йому?!

– Правильно казати не «скажіть його», а «скажіть йому!» – завивав я, склавши руки довкола рота. Так минули наші дні. Вечорами мій шеф зазвичай був у доброго гумору. Робочий день тривав у середньому чотирнадцять годин: уранці шеф будив нас о третій, а працювали ми до сутінків. Одного дня, коли ми робили заміри в околицях Твері, я побачив, як мій шеф біжить через поле й вимахує газетою в руці.

– Злапали йому! – дерся він. – Злапали йому!

– Кому? – запитав я.

– Айхмана, – відповів шеф. Усі повсідалися, щоб почитати газету з новою про викрадення Айхмана. Я став збоку й закурив. Шеф грізно подивився на мене:

– Ви мені тут найобувати не будете, – сказав він. Ви шайгец. Прошу вам вертатися до роботи.

Люди тієї релігії, до якої належу і я, вибили до ноги близьких мого шефа; він міг наказати мені забиратися геть, але не зробив цього. Відповідно, все, написане мною про Ізраїль, не може бути тим, що я сам називаю «правдивим вимислом»: надто багато я цим людям завдячую. Та й це твердження – не об'єктивне: завдяки їм я взагалі живу. Ця річ, можливо, багато важить для мене, але не для інших. Мені врятували життя представники народу, винищеного моїми одновітцями, тож я тут не можу бути об'єктивний.

Я тоді мешкав у готелі *Victory*. Готель цей функціонував просто й солідно: входячи досередини, людина роздягалась і здавала речі портъє, який їх замикав; після чого – в кальсонах – мешканець проходив до загальної зали; процедура здавання лахів була, на жаль, обов'язковою, бо декотрі клієнти готелю жили переважно з крадіжок. Звісно, не було мови, щоб один професійний злодій стирив гардероб іншого, однак ситуацію заплутувала молодь, яка щойно вступала в кримінальне життя і не знала етики злочинного світу. Я працював у землемірній фірмі, але згодом влаштувався на роботу в певну кінематографічну спілку.

Спілка, на яку я працював, не мала власного приміщення: за офіс їй служила кав'ярня «Нога». Президентом був такий собі пан Зискінд, віцепрезидентом – пан Фішбейн, акціонерами – офіціанти й завсідники «Ноги». Коли бракувало грошей на каву, в компаньйони з огляду на майбутні зиски – приймали нового офіціанта, і таким чином спілка процвітала. Я отримував гонорари алкоголем і був там актором, сценаристом, радником президента Зискінда з художніх питань та, зрозуміло, пайовиком.

Очманілий, я сидів у кав'ярні, споживаючи свої гонорари і щомиті змінюючи сценарний сюжет. Спочатку це був сценарій про Айхмана; потім Айхман перетворився на драму сабри, яка виходить заміж за американця і тужить за батьківщиною; потім президент наказав це все так переробити, щоби було багато гумору і плавання, бо дівчата тоді зможуть роздягатись, а публіка таке любить; отже, я зробив історію з життя ейлатських рибалок; відтак рибалки перетворилися на моторошну оповідь про шантажистів, які під час війни продавали євреям аспірин під виглядом ціанистого калію; ще, за чотири дні з того виникла історія про підрозділ ізраїльських вояків, які опинилися посеред мінного поля; цю історію я переробив на розповідь про доброго німця, що приїхав до Ізраїлю спокутувати провини своїх батьків; ну і після ще кількох редакторських правок усе це стало сценарієм про дівчину, яка завагітніла і, покинувши кібуц, вийшла на вулицю торгувати власним тілом.

Іноді траплялися й дразливі моменти: коли мова заходила про гроші, а я, звичайно, не повинен був забагато знати. Тоді президент із віце-президентом виходили до сральні, замикалися на ключ і дискутували на тему майбутніх баришів. Обсудивши питання, вони поверталися в залу. Кілька років потому я поїхав до Лондона на запрошення одного з найвідоміших у світі режисерів, який вирішив стати ще й продюсером. Якоїсь миті він перепросив мене і попрямував зі своїм фінансовим консультантом до сральні: там вони розмовляли рівно півгодини. І цього разу я так само не повинен був забагато знати. Шкода, що хороший фільм – це завжди справа випадку, а не задуму й фантазії. Працюючи в Мадриді, я був змушений сидіти в одній кімнаті з режисером, його секретаркою і його фінансовим консультантом; ще там були два агенти, які представляли інтереси своїх клієнтів – голлівудських акторів. Якщо, скажімо, ми працювали над якоюсь сценою, де мав грати Х, відразу вставляв агент Y і протестував, що сцена занадто довга, тож публіка почне більше цікавитись актором Х, ніж актором Y. Режисер впадав у шал, але він залежав від дюжини інших придурків, які виступали від імені акторів, продюсера, банку і так далі. Не знаю, звідки беруться хороші фільми. І не знаю, чи *взагалі* хтось на світі може відповісти на це питання.

Сидячи одного разу в плавках у готелі *Victory* й підтримуючи світську розмову з іншими опришками, я побачив, що до готелю *входить моя* майбутня дружина, з якою ми гнівно розлучилися два роки тому. Я щойно поголився і все ще тримав у руках станок і діряву ганчірку: це були мої туалетні предмети. Я відклав їх на стіл, аби привітатися з коханою істотою, зробив до неї два кроки й негайно, усвідомивши свою трагічну помилку, розвернувся назад: станок і дірява ганчірка зникли. Хтось поцупив усе приладдя, скориставшись моєю хвилинною ейфорією. Мені залишилася тільки дружина: будучи від природи романтиком, я поглянув на неї, здійснив побіжний *аналіз* своїх почуттів і, переконавшись, що не маю абсолютно нічого проти західнонімецької валюти, вирішив узяти шлюб.

Я покинув Ізраїль і перестав думати про *commies*. Зрештою, я тепер мав більшу гризоту: німецька окупація, яка для решти людей закінчилася багато років тому, для мене почалася знову.

Переклав Олександр БОЙЧЕНКО.

Андрій ЛЮБКА

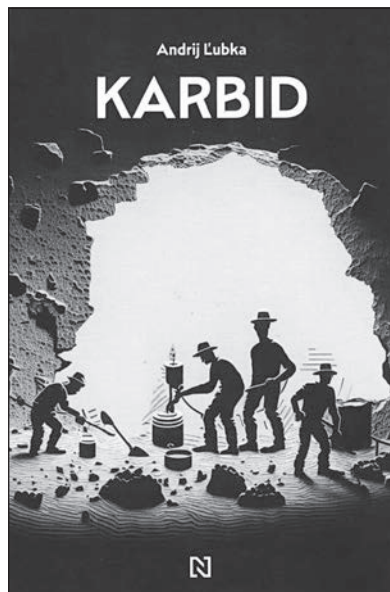
Братиславське видавництво «N Press», що друкує газету «Деннік N», видало роман Андрія Любки «Карбід» словацькою мовою у перекладі Валерії Юричкової.

Що ж ми знаємо про творчість цього автора. Андрій Любка – український поет, прозаїк, перекладач і есеїст. Він – автор збірок поезій «Вісім місяців шизофренії», «Тероризм», «Сорок баксів плюс чайові», книги есеїв «Спати з жінками», збірок оповідань «Кімната для печалі» і «Щось зі мною не так» та романів «Карбід» і «Твій погляд, Чіо-Чіо-сан». Як перекладач, він переклав, напри-

клад, чотири збірки польського поета Богдана Задури. Перекладає також із сербської та хорватської мов.

Окремі твори Андрія Любки перекладено англійською, німецькою, китайською, португальською, чеською, польською сербською, македонською, литовською, румунською та турецькою мовами.

Отже, і словацький читач може посередництвом перекладу познайомитись з пригодницьким романом «Карбід». Роман здивує книгоманив своїм динамічним сюжетом та захопливими пригодами, але і бароковою поетикою та цікавим підтекстом. Більше того, твір справді заряджений на потужний вибух серед словацької читацької громади.

Карбід

(Уривок з роману)

Розділ перший, в якому Тис з'являється, а потім зникає під землею

Колись тут не залишиться нікого. А нині ще живуть кілька десятків тисяч людей, у цьому містечку під горою й над річкою. Ще живуть, але вже дуже хочуть виїхати. Дивно, бо ж Ведмедів створений для життя. Давніше місто називалося просто й вичерпно – Медів, але згодом прийшли орди з імперії ведмедів, які й перейменували населений пункт. Імперія їхня впала, проте назву вже не змінювали – такими ведмедівці були ледачими і байдужими. Мешканці довколишніх сіл казали, що улюблена тварина ведмедівці – змія, адже вона ходить лежачи.

Однак раз на рік і мотика стріляє, тому навіть серед ледачих ведмедівців знайшовся один справжній діяч, вібратор духу, лідер. Сам він називав себе Тисом. А ось його учні (Тис працював шкільним учителем історії) на уроках називали його Михайлом Олексійовичем, а поза очі – Карбідом. Злі язики мололи, що у тілі вчителя відбувається занадто активний газообмін, настільки активний, що ча-

сто-густо навіть виходить поза межі тіла, і тоді у всього класу забиває памороки від задухи. А запах схожий на карбід кальцію.

Марічка ж, дружина Тиса, була, як і годиться ведмедівці, ледачою, але до того ще й сварливою. Ледачою, бо весь час хотіла змусити свого чоловіка щось робити. Скаже йому, бувало: «Ходи їсти!». А він – не дурний же чоловік, вища освіта – на це: «Сама йди!». Дуже любив він у своїх книжках і картах копірситися, не міг відірватися. Неначе й справді жив у тому старому й зниклому світі, про який цілодобово читав і щось занотовував. А Марічка нудиться, просить чоловіка вийти з кабінету, посидіти, побалакати з нею, а він знай своє торочить: «Тис зайнятий». Якось не витримала жіночка, лихий її смикнув запитати:

– А чому ж ти себе Тисом називаєш?

– Ей, жінко, краще б ти своїми справами займалася, все одно ж нічого не зрозумієш. Усе почалося з Риму. З імператора Тиберія, який для свого краю багато корисного зробив. А називався він так, бо в Римі є річка Тибр – тому й Тиберій. А в нас тече річка Тиса, отож і я – Тис.

– То чого ж ти тоді Тисом назвався, а не Тисерієм, га? Воно б тобі дуже пасувало: за що не візьмешся – на тому й всерешся. От просила ж я тебе віник купити, правда? А ти що? Купив мочалку, бо в бані краще терти тіло мочалкою, воно ефективніше й краще для кровообігу, це вчені довели, як ти потім гордо розказував. А мені ж подвір'я підмести треба!

– Марічко, люба, не гарячкуй так. Я просто хочу зробити добру справу для нашого краю, для України. Допомогти людям. Я свій інтерес ставлю нижче за суспільний, державний. Мою роботу оцінять тільки наступні покоління...

– Так ти, Тисерію, візьми й зроби наступне покоління, а то я тебе в ліжку вже рік не бачила – ночуєш у кріслі, навіть власної жінки боїшся! Гер-рой! Тис... Хуйс!

Словом, нелегко було Тису жити серед примітивних обивателів, що завжди дбали лише про себе. Для нього головними цінностями були добро і щастя рідного краю, а не гроші, посади чи побутові вигоди. Тому Тис міг знайти дві-три години, щоб піти в найближчий генделик і розказати за чаркою простолюдинам про славетну історію рідної землі, але не мав часу полагодити двері в дерев'яному туалеті на власному подвір'ї. Через це доводилося притримувати їх однією рукою під час відвідин, а це справляло клопіт, коли людина хотіла підтертися чи натягнути штани. Не раз сусідські діти бачили, як двері туалету з противним скрипом відчиняються, а за ними – Карбід із виряченими від несподіванки очима.

Можливо, не всі ще задуми Тисові вдалося втілити. Та це пусте, оскільки поперед у нього був проект, грандіозність якого мала наповнити його життя сенсом. Ідея, що компенсує всі його промахи й невдачі, а саме ім'я Тиса запише в історію назавжди. Людство ніколи не вміло шанувати своїх героїв. Їх було мало, але примітивний народ рідко бачив пророка у своїй вітчизні. З усіх спочатку насміхалися – Тис був істориком, тому знав, що так діялося споконвіку. Завдяки цьому й не зневірювався. Зрештою, від недавнього часу у нього з'явилася Місія.

Усе життя можна прожити, так і не використавши свого шансу. Який завжди дається нам випадково, тому його треба вміти вчасно розгледіти й вчепитися раз і назавжди, не відпустити, втримати. Такий шанс випав і Тисові. Як випав колись Ньютону – яблуком на голову. Тільки якщо фізиком яблуко гепнуло в тім'я, то наш герой сам гепнувся, без сторонньої допомоги. Марічка ще кричала тоді, як несамовита, мовляв, алкоголік, уже навіть самотужки дотелемпатися додому не може. А Тис був щасливим, адже доля дала йому шанс. Хтось міг би й справді

повірити в історію його дружини: чоловік уночі йшов з генделіка безбожно п'яний, не побачив відкритий люк, упав у нього і з головою скупався в гівні, помиях та інших відходах. Так, це була правда, але тільки зовнішній її бік.

Бо внутрішній був відомий лише Тисові: він, може, й упав у нечистоти, але завдяки цьому в його голові промайнула ідея, що наповнила життя сенсом. Саме так: униз, під землю! Саме туди він має зануритися, саме там мусить знайти майбутнє для свого нещасного народу. Підземна Україна! Зробити щось таке, до чого ще ніхто не додумувався. Увесь його життєвий шлях був символом цього занурення: фах історика якраз і означає копання, копирсання, заглиблення. Тобто ще в юності інтуїція скерувала його правильно – до глибин! І ось він там опинився – у ямі міської каналізації.

Додому Тис повернувся мокрий і зі шлейфом пахошців, від яких різало очі, але обличчя його прикрашала усмішка блаженного. Мабуть, саме через неї Марічка й подумала, що Тис дуже п'яний. Але це було не так: він випив усього пляшчину-дві горілки, не більше. Та й чи хотів він цього? Ні, просто по-іншому достукатися до робочого люду неможливо. А так візьмеш сто грамів, підсядеш, скажімо, до будівельної бригади за стіл, а коли випаде твоя черга казати тост, проголосиш його на честь Святослава, князя київського. Принагідно додавши до тосту коротку, хвилин на двадцять, історичну довідку. Ось так і будеється національна свідомість – тост за тостом. Тож Тис зовсім не для себе це робив, а для України. Але хіба Марічка могла його зрозуміти?

Втім, тепер, коли він виліз із ванни і заматався в перини, його можна було сміливо назвати щасливим. У голові ще бушував хміль, додавав думкам сміливості й польоту. Тис падав у сон, немов у відкритий каналізаційний люк, ось тільки замість фекалій там була слава, зірки, калина і народна повага. Він бачив, як простує між рядами щасливих українців, усі вони аплодують йому, захоплюються, співають «Многая літа!», а він іде й усміхається. Наприкінці шляху світло: великий стіл, накритий найрізноманітнішими наїдками й напоями. Там є й перцівка, й слив'янка, і чиста, і пиво – словом, усе, що потрібно народному герою. А на кожній чарочці – герб України з одного боку. І зірочки Євросоюзу з іншого. На денці ж – викарбуване його, Тиса, ім'я. Людини, що здійснила свою місію та об'єднала нарешті багатостраждальну Україну з матір'ю-Європою. Безумовно, так і буде. Все йому вдасться. Добре, що доля подарувала шанс тепер, коли йому всього-на-всього сорок чотири роки, він повен сил і наснаги. Тепер він знає своє призначення. Залишилося зібрати команду, яка допоможе втілити геніальний задум у життя. А команда вже є, у нього є вірні товариші, які ніколи не зрадять. Уже завтра він піде до Ікара – той аж просяє, коли почує Тисову ідею. Він збере усіх друзів, цю команду велетнів духу, патріотів, українців. Усе в нього вийде. Дякувати Богу, що Він послав йому цю каналізаційну яму, цей глибокий натяк! Засинаючи, Тис знову і знову падав під землю, де на нього чекали випробування і злети, слава й звитяга. Він щось бурмотів крізь сон, усміхався, крутився. Уві сні вигрібав руками землю, пірнав у неї, заглиблюючись усе нижче й нижче.

Розділ другий, в якому Тис поспішає до Ікара

Прокинувшись, Тис довго намагався зрозуміти, де він. Цілісіньку ніч він провів під землею, копаючи, риючи, зубами вгризаючись у ґрунт, а тепер бачив перед собою електричну лампочку, що звисала на дроті зі стелі. Світила то яскравіше, то тьмяніла – давалися взнаки перебої з напругою. Тис подумав, що так само світло ліхтарика вириватиме з темряви дно його ями, коли він нарешті збере друзів і почне копати.

У кімнаті витав ледь відчутний, але безперечний запах фекалій. Сопух. Відмитися від них повністю вчора Тисові так і не вдалося. Ясна річ, він цього запаху не відчував – люди взагалі рідко відчувають свої шлейфи і помічають власні мінуси. Зате Марічка, увійшовши до кімнати, скривилася, немов сама вступила босою ногою в купу теплого коров'ячого лайна.

– О Господи, ти б хоч вікна відчинив, якщо помитися по-людськи не можеш! Або спи надворі, біля пса! Хоча пес буде бридитися тебе, алконавте нещасний! Пияцюра! Як ти до дітей у школу підеш, як вони тебе слухатимуть, якщо тебе й пес сторониться? Подивися на свій кабінет, засранцю нещасний: люстри немає, лампочка звисає зі стелі, як у сараї, у всіх шафах – книжки порозкидані, як після хуртовини, на столі – карта з кістками від позавчорашнього борщу, і над усім цим – твій запах, запах гівна! І чому я за тебе вийшла, чому не послухалася мами, яка мені казала, що краще вийти за мерця, ніж за історика, ліпше йди за інваліда, який хоч пенсію нормальну отримує, ніж за шкільного вчителя! – голосила дружина.

– А мене покійний тато теж попереджав: не бери свиню з села Сасова, а жону – з Королева! Але я не послухав, одружився з тобою, і на весіллі мені всі печінки виїли тости про те, що Королево – село королів, а ти – як королева. Як корова ти! Яка отруєє мені життя, вічно лиш махає хвостом і заважає сконцентруватися. Ану, шуруй звідси, не бачиш – я думаю!

Марічка спочатку хотіла щедро плюнути на підлогу, але вчасно зрозуміла, що й прибирати ж доведеться самій, тому просто зміряла свого чоловіка найбільш зневажливим поглядом, на який була спроможна, й вийшла. А він о тій порі справді мав жалюгідний вигляд: розпластався в старому облізлому кріслі, яке до того ж було без однієї ніжки, тому перекобочилося, мов Титанік, що йде на дно. Вдягнений Тис був лише в сімейні картаті труси й чорні шкарпетки, підтягнуті майже до колін. Одна з них – ліва – на місці великого пальця мала чималеньку дірку, продлубану довгим брудним нігтем. Волосся на голові Тиса – масне і чорне зі слідами сивини – розкуйовдилось на всі боки; волосся ж на його худих, майже рахітичних, ніжках, померезаних темною павутиною судин, було довгим і наелектризованим – стояло дибки, як патики на городі. Завершували образ довгі вуса, один край яких антеною стримів догори, а інший – наслинявлений під час сну – прилип до щоки.

Одне слово, вигляд Тиса того ранку дуже контрастував із грандіозністю його задуму. Та коли він згадав свою нічну епохальну ідею, настрої одразу ж покращився, чоловік навіть усміхнувся сам до себе, оголюючи золотий зуб на місці правого верхнього різця. Спробував підкрутити вус, але той виявився настільки мокрим і слизьким, що Тис лише гидливо витер долоню об крісло. Всередині чоловіка немов завівся якийсь невидимий механізм, моторчик, який випростав нашого героя і пришвидшив його рухи. У медицині це називається ефектом ранкової ейфорії після незлецької п'ятики, коли людина прокидається все ще п'яною, а тому неадекватно діяльною, веселою, ентузіастичною. Тис про це не знав, тому потрактував хімію тіла як геніальність і силу власного задуму.

Зволікати далі він уже не мав права: тепер кожна хвилина ставала принципово важливою. Треба було мерщій бігти до найкращого друга, який допоможе йому втілити задум. Тис застрибнув у на два розміри ширші штани і звів їх паском на своїй худій талії. Зібгані вгорі, вони все ширшими стрілами розходилися донизу і нагадували спідницю. Пасок довелося знову розстебнути, бо чоловік забув надягнути сорочку. Накинув її на себе, закріпив штанами, взувся в чорні, але вкриті, як шкіра саламандри, болотом гостроносі черевики, ще раз оглянув себе у дзер-

калі на веранді, взяв піджак, а на голову настроїв чорного капелюха. З кишені піджака витягнув старий електронний годинник, заціпнув його на правій руці – вважав це дуже оригінальним, справді гідним людей, на долю яких випала історична місія. Перед дзеркалом стояв флакон дешевих парфумів дружини. Інтуїція підказала Тисові, що йому не завадить трохи ороситися ними. Зрештою, всі мешканці Ведмедева чомусь вважали, що густо вкриті парфумами, вони краще пахнуть, тож митися вже зовсім не обов'язково.

Тим часом моторчик усередині все не вгавав, постачав ногам дурну енергію, тож Тис майже бігцем перетнув двір, заскочив у сарай, звідки вже за мить вискочив на старому велосипеді. Перекидаючи ногу через раму, почув тріск у штанах, які розлізлися ззаду, але вже не мав часу на зміну вбрання. Та й хто би там розгледів дірку на задниці у велосипедиста. Принаймні так вважав Тис, а в нього як-не-як була вища освіта. Доїхати з першої спроби вдалося не дуже далеко: штанину зажувала зірочка, ногу скрутило – і незграбний велосипедист, утративши керування, з гуркотом, як Дон Кіхот, звалився зі свого залізного коня ще у власному дворі. Довелося кілька хвилини пововтузитися, звільнюючи одяг з-під ланцюга, а тоді Тис вийняв з нагрудної кишені дві прищипки, прихопив ними штанини знизу, підвівся, сіплюнув, застрибнув на велосипед і помчав вулицями, мов третьокласник: швидко й віражами, здіймаючи за собою куряву й розганяючи зграї бездомних псів, що дримали на осонні.

Ікар у Ведмедеві був особою знаною й авторитетною. Із Тисом вони зналися і навіть приятелювали (спочатку більше Ікар із Тисом, тепер навпаки) ще зі шкільної парти, за яку класна керівниче Ліза Павлівна посадила їх разом. У школі їм було добре: обоє рябє, любили втнути якусь дурницю, разом прогуляти урок, поспускати колеса на велосипедах однокласників чи насцяти в квіткові вазони сусіднього класу. Життя недарма, мабуть, звело їх до купи, бо Ікар і Тис взаємно доповнювали один одного: у школі Ікар, або – як його називали, Степан, а оскільки походив з угорської родини, то й Іштван – списував у Тиса, якому навчання давалося легше. Після випускних їхні шляхи розійшлися: Іштван пішов у місцеве ПТУ вчитися на автомеханіка, а Тис вступив на історичний факультет Ужгородського університету. Після закінчення університетських студій Тис повернувся до Ведмедева вчителювати, подарувавши таким чином Ікарові можливість віддячитися за списані колись домашні завдання й контрольні. Ікар став бізнесменом (як гордо називали його сусіди й родина) чи то пак контрабандистом (як називали його місцева газета й міліція), тож у складні й убогі дев'яності мав живі гроші, які час від часу й зичив Тисові – ясна річ, знаючи, що вчитель ніколи не зможе та навіть і не подумає їх повернути.

Бізнес Ікара розпочався того ж дня, коли йому виповнилося вісімнадцять, і закордонний паспорт набув чинності. Він тоді ще навчався в ПТУ, але вже й підпрацював у місцевому автосервісі. Увечері він затримався після роботи, а коли старший механік пішов додому, взяв тачку, на якій вони завтра за допомогою зварювального апарата й повітря з компресора мали розширити бак. Шляхом нагрівання металу шістдесятилітровий бак старенької допотопної «Ауді» автомаїстри перетворювали на майже столітрову посудину. Це було вигідно власнику, оскільки він міг вивозити за кордон, в Угорщину, у півтора рази більше соляри, яка в сусідній країні коштувала втричі дорожче. Спиритний ділок зливав соляру, як казали у Ведмедеві, «на мадярах», продавав її тамтешнім водіям, а сам на залишку повертався до Закарпаття. Звісно, за таку «ходку» доводилося ділитися і з митниками, які здирали по гривні з кожного літра, але весь фокус полягав у тому, що вони вважали бак «Ауді» стандартним, шістдесятилітровим,

тому брали з контрабандиста 58 гривень (по літру витрачалося на дорогу туди й назад). Саме від власника тієї «Ауді» Ікар і навчився приказки, що в майбутньому стала його життєвим кредо: не наїбу – не проживу.

Отож, у день свого вісімнадцятиріччя Ікар затримався в майстерні, сів за кермо «Ауді», закинув п'ять пляшок горілки, два блоки сигарет, заправив машину й поїхав в Угорщину. Там злив соляру, продав удвічі дорожче горілку й сигарети, на зворотню дорогу закупив мандаринів, що тоді в Україні були гострим дефіцитом, шоколадок і жуйок з іноземними етикетками, за які діти могли пиляти своїх батьків цілодобово. Прибутком від соляри Ікар поділився з митниками, а мандарини й солодощі продав одразу після перетину кордону місцевим перекупникам. Відігнав машину назад в автосервіс і о четвертій ранку вже був у своєму ліжку. Всього за ніч він заробив 45 доларів – місячну зарплатню кількох українських учителів.

«Бізнес» йому сподобався, тому Ікар продовжував за копійки працювати в автосервісі, вночі на чужих автівках ганяючи контрабанду. Варто наголосити, що був він людиною дуже цілеспрямованою, тому жодної копійки із зароблених грошей не витрачав, збирав їх, плануючи наступного року купити власний автомобіль, який покладе край його псевдороботі у сервісі. Ця націленість на мету була головною рисою його характеру: якщо Ікар переймався якоюсь ідеєю, то заспокоювався лише тоді, коли доводив справу до кінця. Тож дуже швидко, ще двадцятирічним, заслужив собі ділову репутацію у Ведмедеві й найближчих пунктах перетину кордону. У двадцять п'ять він уже міг похвалитися чималими статками, автопарком із кількох машин (кожна мала бак, як у підводного човна), дружиною й мандатом депутата Ведмедівської міської ради.

За п'ятнадцять років, що спливли відтоді, трюк із перевезенням пального втратив бізнесовий сенс. Угорщина вступила до Євросоюзу, і ціни на бензин та дизельне паливо стали середньозваженими – як у цілій Європі. Якась різниця, правда, все одно зберігалася, але прогудувати вона могла хіба що одну людину, маргінального контрабандиста. Митники тепер записували показник пального, занотовували кілометраж, тож якщо людина поверталася на той же кордон через півгодини з порожнім баком і проїхавши всього три кілометри, то на неї чекав великий штраф. Тому водії завозили бак пального, продавали його за кордоном, а тоді заїздили на якусь парковку й стояли там по п'ять-шість годин. Кілометраж вони намотували спеціальним приладом, схожим на м'ясорубку: під'єднуеш його до спідометра, крутиш ручку – й за кілька хвилин отримуеш потрібний показник. Після всього цього повертаєшся на кордон, митник бачить, що ти був тут сім годин тому, але за цей час устиг проїхати майже 700 кілометрів, тому ясно, що й бак у тебе порожній. Так водії уникали штрафів, але й заробляли мало – якихось двадцять доларів за ходку, яка тривала до десяти годин.

Ясна річ, такий дрібний «бізнес» Ікара, що вже встиг стати магнатом і королем кордону, не цікавив. До того ж він мав хай і середню професійну, але все ж освіту, яка давала йому можливість конструювати транспортні засоби так, щоб це було найбільш ефективно, вигідно й зручно саме для контрабанди.

Його автопарк з року в рік збільшувався і ставав усе химернішим. Після першої придбаної машини – старого «Опеля» – Ікар уже не зупинявся, скуповуючи й ремонтуючи автівки, місце яких давно було на шроті, але йому вдавалося переробити їх на драконів контрабанди. Так у нього з'явилася стара «Нива», бак якої містив майже двісті літрів і нагадував велику подушку під кузовом. Ще пізніше Ікар придбав («карус» – й імітував міжнародні пасажирські перевезення, насправді перевозячи під виглядом туристів лише свою родину, зате на споді

автобуса ховався бак, рівних якому не було на всьому західному кордоні України – майже на п'ятсот літрів. Та не через «Ікарус» прозвали його у Ведмедеві Ікаром.

Властиво, йому більше би пасувало якесь інше прізвисько: наприклад, Іхтіандр або хоча б Амфібія. Якийсь час містяни називали його Курськом, адже описані нижче події відбувалися саме на початку двотисячних, коли затонув однойменний російський підводний човен. А все через те, що приблизно на зламі тисячоліть пальне і в Україні почало коштувати не набагато дешевше, ніж в Угорщині, Румунії чи Словаччині, тож перевозити його стало вже не аж так вигідно. Бензин і соляра поступилися відтак цигаркам, акциз на які в Євросоюзі був майже вдесятеро вищим за український. Тому й Ікар, зафіксувавши зміну історичного часу, поволі перекваліфікувався в передусім цигаркового контрабандиста. Але на митниці існувало жорстке обмеження: одна людина не мала права провезти більше, ніж блок сигарет, а ще за кілька років дозволену кількість узгалі звели до двох пачок на душу. Період переорієнтації свого бізнесу Ікар пережив так, що далі їздив «Ікарусом» і якусь копіюку заробляв на пальному, тільки на борту автобуса тепер перебував повний комплект пасажирів – 65 осіб – і кожен із них провозив дозволений алкогольно-сигаретний набір. У такий спосіб можна було ще якийсь час непогано заробляти, але вже всім ставало втямки, що скоро цю лавочку прикриють.

До честі Ікара, він у нові часи й за нових обставин не розгубився. Навпаки: згадав ази своєї освіти й усівся за всілякі креслення. Його ідея ґрунтувалася на тому, що, по-перше, з кожним роком через митницю на пропускних пунктах вдаватиметься провозити все менше й менше товару, а отже, «бізнесу» невдовзі настане гаплик. По-друге ж, не виглядало й на те, що Україна в озорому майбутньому приєднається до єдиної сім'ї європейських народів, а значить, різниця в цінах – через акцизи й податки – з Євросоюзом зберігатиметься ще купу років, і на цьому він зможе ще довго й непогано заробляти. Тільки як обійти митницю й перевезти товар? Найпростіший шлях пролягав лісом, де кордон був радше уявним: двометровий паркан із дроту, в якому легко наробити дірок і спокійно пролазити. Через таку дірку, як крізь вушко голки, Ікар примудрився б вивезти з України всі Карпати і цілісіньку Закарпатську область, але не він один був такий розумний: в області, в Ужгороді й Мукачеві, промишляли значно важливіші фігури, які першими запустили свої каравани через ліси. Цими новітніми «негоціантами» стали місцеві політики й митники, а з часом, пронюхавши грошовитість і потенціал бізнесу, до них долучилися й київські боси. Для цього вони створювали в парламенті надзвичайний комітет із боротьби з контрабандою, приїздили в Закарпаття, погрожували місцевим політикам і митникам покаранням за всією суворістю закону, після чого ті у рамках протидії контрабанді просто погоджувалися віддавати певний відсоток нагору – і бізнес далі процвітав. Коротше, у закарпатських лісах сновигали такі хижакі, що дорогу їм Ікар переходити не наважувався.

Але й носа не похнюпив. Кмітливий розум підкинув йому ще блискучішу ідею: контрабанду можна перевозити водою! Адже Тиса із Закарпаття тече в Євросоюз, в Угорщину! Тому цигарки треба просто герметично запаковувати й пускати на воду, а компаньйони мають виловлювати товар уже з іншого боку кордону. Ікар провів кілька експериментів і зрозумів, що відправляти контрабанду блоками в роздріб невигідно: до місця призначення допливали всього відсотків двадцять. Щось чіплялося за гілля й водорості, а добрячу половину течія взагалі виносила на берег у різних місцях. Тому Ікарові був потрібен човен – і то такий, щоб його

не помічали прикордонники, натомість сам власник міг би щохвилини вести за ним спостереження.

Інакше кажучи, йому був потрібен радіокерований підводний човен. Але як зробити підводний човен? У Ведмедеві, де немає ніяких технологій, крім кавового автомату в холі податкової? До того ж автомеханіку з дипломом ПТУ? Просто: Ікар узав пластикову столітрову бочку, в яких селяни квасили капусту на зиму, запахав у неї майже чотириста блоків цигарок і занурив у ставок на околиці Ведмедева. Бочка не стрімко, але все ж досить швидко пішла на дно. Тоді він зробив три кільця з пінопласту й два з дерева, які натягнув на бочку – тепер вона впевнено, як поплавок, трималася на поверхні води. Це його теж не влаштувало. Тож він зняв по одному пінопластовому й дерев'яному кільцю, після чого його амфібія занурилася приблизно на тридцять сантиметрів під воду – якраз достатньо, щоб її не зауважили прикордонники, і цілком безпечно, щоб не осісти десь на мілководді Тиси, про яку місцеві цигани казали, що це річка для Ісуса: її можна перейти, не замочивши яєць.

Тепер залишалось приєднати до бочки невеличкий моторчик зі стерном, який прискорюватиме й направлятиме її рух, і додати радіо-датчик, який точно показуватиме місцезнаходження товару в даний момент. Усі приготування й експерименти зайняли в Ікара два місяці, після чого він закинув свої «джиши» й «Ікаруси» і перемкнувся на розвиток власного флоту. Вже за півроку у нього було п'ятнадцять бочок-амфібій, які двічі на день плавали в Угорщину, приносячи власнику космічні прибутки в доларах. Одразу за кордоном їх виловлювали працівники Ікара, розпечатували й продавали сигарети, кільця й моторчики складали всередину бочок, накривали поліетиленом і згори засипали тридцятисантиметровим шаром квашеної капусти. Так їх складали у вантажівку й повертали в Україну: мініатюрний моторчик міг багато, але аж ніяк не штовхати бочку проти течії назад до Ведмедева. Угорські й українські митники довго не могли зрозуміти, чим же насправді займається Ікар, адже возити квашену капусту з Угорщини, де вона коштувала вдвічі дорожче, було не вигідно. Сам же контрабандист пояснював, що йому угорська капуста більше до смаку, бо соленіша, от і возить.

Але це не могло тривати вічно. Митники з обох боків кордону розуміли, що щось тут не так і що гроші втікають їм з-під носа, тому почали посилено все перевіряти. Під час одної з таких перевірок угорський митник протрикнув шар капусти в бочці довгим ножом – і вістря стукнуло об щось тверде. Тоді й розкрилася таємниця. І ще довго газети писали, що між Україною та Угорщиною плавав цілий підводний флот. Попри невдале закінчення оборудки Ікарові вдалося уникнути тюремного терміну: замість нього посадили водія вантажівки, простака Колю, на якого й повісили весь тягар хитромудрої й технічно бездоганної контрабандної схеми. Ікар не був сволотою, тому за таку жертву щедро заплатив дружині водія: по п'ять тисяч доларів за кожен із трьох років ув'язнення. Зрештою, всі залишилися задоволені: і Коля з дружиною, і обидві митниці, які пильно й безсонно стежать за дотриманням законності на кордоні, і газетярі, які ще кілька місяців обсмоктували тему й намагалися підрахувати прибуток контрабандиста за кожен рейс. Одна стаття, яку написала студентка журналістики Ужгородського університету, навіть починалася зі згадки про те, що колись на місці Карпат було море, тож мореплаводство у закарпатців у крові, от хтось і вирішив втілити клич крові предків у життя.

Задоволеними були всі, крім, звісно ж, Ікара, який втратив джерело прибутку. Певний час він навіть думав про те, щоб започаткувати якийсь легальний бізнес: стартовий капітал уже, слава Богу, дозволяв. Думав, але швидко передумав. У

країні, законодавство якої стимулює лише махінації, крутість і подвійну бухгалтерію? Нема дурних. То що ж залишалося робити?

Ікара не назвали Іхтіандром, Амфібією чи Курськом лише тому, що дуже швидко після описаних подій його бізнес з води здійнявся до небес. Оскільки кордон зачинений, на Тисі мадяри поставили сітку, через яку навіть риба не могла пропливати, що викликало обурення екологів у всій Європі, а лісами провозили свій крам потужніші злодюги-політики, то йому залишалося – тільки небо. Колись про це знімуть голівудський фільм, як про великих бізнесменів Форда чи Гейтса, адже початок його грандіозної історії успіху також мав у собі щемку інтригу. А було це так: Ікар лежав у гамаку на своєму подвір'ї, відбивався від мух, сьорбав пиво і слухав по місцевому радіо програму «Вітаємо піснею». Аж тут просто над ним пролетів маленький паперовий літачок, запущений сином із другого поверху хати. Наш герой зістрибнув з гамака, перекинувши пиво, розбивши радіоприймач та ледь не поламавши ноги, і почав бігати подвір'ям як навіжений. «Мамо, мамо, – загорлав щосили син, якого батькові віражі дуже потішили, – біжи сюди, тата бджола в попу вкусила!».

Та це була не бджола, а щось більше й гостріше: це була ідея. Саме в ту мить, завдяки паперовому літачку сина, Ікар збагнув, що конкуренти й закони не зможуть убити його бізнес, адже Бог створив людину вільною, і вона може не лише ходити й плавати, а й літати. Залишалося небагато: знайти літак. Не йшлося про «Боїнг» чи навіть «Ан-24», Ікару підійшов би й «кукурудзник». Утім, і такий примітивний літачок сільськогосподарського призначення був занадто великим для справи, яка мала залишатися передусім непомітною, невидимою. Так, «кукурудзник» міг за один раз перевезти мільйон сигарет, але потребував авіаційного пального і хай коротких, але все ж злітних смуг по обидва боки кордону. На бізнес із такою інфраструктурою міг би кльонуть хіба що Президент, тому наш герой вирішив приборкати апетит і поцікавитися найменшими дельтапланами.

Невдовзі виявилось, що всі присутні на ринку моделі Ікара не влаштовують. З одного боку, вони потребували спеціальної реєстрації, а це могло б у такому маленькому й тихому містечку, як Ведмедів, викликати шквал запитань. З іншого – всі пропоновані дельтаплани мали занадто малу вантажопідйомність: крім пілота, можна було провезти максимум два ящики цигарок, а заробітку з цього – як кіт наплакав – усього двісті доларів. А якщо його ввіймають і дельтаплан конфіскують? Банкрут, мінуси, голодна смерть у боргах.

Тож Ікар вирішив створити власну модель літального апарата. Для початку, крім дельтапланів, він придивився до повітряних зміїв і літаків. І зрозумів, що каркас має бути легким, з алюмінію, крила – з достатнім розмахом, щоб не впасти одразу після злету, а двигун – водночас неважким і дуже потужним. Тут у пригоді йому стали примітивні знання, здобуті в автосервісі. Ікар купив кілька журналів з авіамоделювання, покопирсався в Інтернеті і заходився майструвати свій апарат. Навіть вигадав робочу назву для нього – «К-2004», де «К» означало кордон, а 2004 – наступний рік, в якому винахідник планував запустити свій небесний бізнес.

Ця затія не була такою легкою, й на шляху до мети проворний Ікар шпортався об десятки дрібних і більших проблем, ламав свій ентузіазм на поразках і банальній нестачі потрібних матеріалів. Але все ж 1 травня 2004 року його транскордонний «К-2004» був готовий вирушити в перше повітряне плавання. Дата була обрана не випадково: саме того дня ЄС укотре розширювався, його повноправними членами ставали кілька центральноєвропейських країн, серед

них і Угорщина, на кордоні з якою й лежить Ведмедеві. Саме на це 1 травня були намічені великі гуляння з феєрверками, піснями і виступами політиків. Словом, на кордоні мав панувати такий гармидер, що Ікар без небезпек міг би провести свій перший експериментальний політ.

Та й зовсім не перший, бо першу спробу підкорити небо він здійснив ще в лютому, на вигоні за старою будівлею ферми. Тоді «К-2004» після сорока метрів розгону зміг піднятися приблизно на висоту двох метрів над землею. Цього було замало, особливо якщо навантажити літачок ще й цигарками, тож конструктор замінив металеві крила на фанерні, а джипівський двигун – на потужніший і легший мотор із найновішої моделі японського мотоцикла. Після цього літальний апарат мав підніматися як мінімум на висоту восьми метрів. І справді, вже в квітні Ікар на своєму витворі перелетів над згаданою фермою. Ще кілька вдосконалень – і на омріяну дату 1 травня все було готове до польоту.

Для першого кидка Ікар обрав відрізок кордону десь у п'ятнадцяти кілометрах від Ведмедева, у безплідній рівнинній зоні. На місце вильоту він привіз «К-2004» вантажівкою, там усе підготував і чекав смерку. Все мало пройти, як по маслу, але підвела жадібність. Спочатку контрабандист хотів обмежитися двома ящиками сигарет для першого польоту, але за довгих чотири години очікування посеред поля його впевненість у успішності задуму зміцнилася, і він прикріпив до борту шість ящиків. Зрештою, літальний апарат був розрахований на вісім-десять, тож це не було перебором. «К-2004» мав розігнатися на короткій прямій усього в сорок-п'ятдесят метрів завдовжки, злетіти і поступово набрати приблизно 8 метрів висоти: цього вистачало, щоб пролетіти над парканом із колючим дротом, який і слугував кордоном, та деревами, які росли в нейтральній смузі, а потім приземлитися на рівній поверхні вже з угорського боку. Така висота до того ж була невидимою для радарів.

Усе було розраховано правильно й мудро, але авіаконструктор-початківець не врахував сили вітру, яка становить опір для польоту. Тому літачок злетів, але динаміка набору висоти підкачала, тож Ікар зачепив крони перших угорських дерев, утратив керування, двигун заглох – і «К-2004» врізався в стовбур, зависнувши між повітрям і землею, як підбита качка. Це був крах. На гуркіт і дим позіжджалися підпилі з нагоди свята прикордонники й митники з обох боків. Спочатку вони не вірили власним очам: перед ними в повітрі застрягла якась саморобна потвора, обліплена ящиками з написом Marlboro, а по центру конструкції вниз головою звисав огрядний дядько в мотоциклетному шоломі й великих жіночих – зі стразами – сонцезахисних окулярах.

На першому допиті Ікар поведився зухвало, всі звинувачення в контрабанді рішуче відкидав, відмовлявся співпрацювати зі слідством і погрожував усіх звільнити. Виявилося, що за кілька годин очікування, коли покоритель неба чекав перших сутінків, він встиг добряче надудлитися, тож сміливості в ньому було через край. Він усіх переконував, що літальний апарат сконструював для власної приємності, бо дуже любить літати, і жоден кордон перетинати не збирався, просто на угорський бік його здув сильний порив вітру. На запитання, навіщо ж йому було присобачувати до літака аж шість ящиків Marlboro, а це ж не мало не багато – шістдесят тисяч сигарет, Ікар незворушно відповів: «Просто я дуже люблю курити. У мене навіть страх є, що сигарети раптом закінчаться, а взяти нових ніде. Тому я взяв із собою шістдесят тисяч, так, про всяк випадок».

Певна всеукраїнська газета цілу шпальту присвятила цій історії, назвавши її просто: «Ікар із Ведмедева». Дошкульне прізвисько всім сподобалося, тож із того часу нашого героя лише так і називали. Відсидівши за вчинене три роки, він

вийшов на волю, але ідеї своєї не полишив і далі в той чи інший спосіб займався контрабандою, хоч і в значно скромніших масштабах. Хай там як, а Тис мав рацію: якщо в їхньому Богом забутому містечку хтось і може повірити в його грандіозний задум, то тільки Ікар. До того ж він, на відміну від учителя історії, мав гроші на втілення ідеї в життя. Не тільки гроші, а й зв'язки: уже через три роки після «відсидки», у жовтні 2010-го, ведмедівці обрали Ікара депутатом обласної ради. Тюремне минуле не завадило виборцям проголосувати за кандидата, який у програмі клявся поважати закон і покращувати життя вже сьогодні – зрештою, на початку того ж року українці обрали президента-зека, тож Ікар добре вписувався у парадигму побудови нової еліти.

Гальма на велосипеді Тиса не працювали, все не було часу полагодити, тому, хоч учитель історії й завчасно припинив очманіло крутити педалі, та все ж не встиг скинути швидкість достатньо, щоб безпечно й цілим злізти з велосипеда: на всіх парах він мчав до хвіртки Ікара, а коли зрозумів, що зупинитися не зможе, почав гальмувати, черкаючи носом черевики об землю, але зашпортався, втратив рівновагу і впав яйцями на поперечину велосипеда, зойкнув тонко, як кішка, а потім звалився на металевий паркан Ікарового обійстя. Коли контрабандист, зачувши грюкіт і крик, вибіг із двору, Тис усе ще лежав під велосипедом, охаючи й обома руками тримаючись за матню. Переднє колесо велосипеда зігнулося у вісімку, а заднє крутилося, як у цирку, над головою вчителя. Коли Тис на знак привітання трохи підняв голову, воно зачепило капелюх, збивши його у рівчак.

Ікар мав усі підстави подумати, що Тис укотре приїхав зичити на вічне віддання гроші, і тому навіть прикинув, що зараз доведеться подарувати другові-невдасі ще й на нове колесо, але цього разу помилився. Бо Тис уперше за всі роки їхнього приятелювання прийшов не просити, не з порожніми руками – ну, тобто з руками, може, й порожніми, зате з повною головою. Вже за дві хвилини він з очима безумця щось пояснював Ікару, а той спочатку недовірливо придивлявся до свого шкільного друга, потім перевів погляд на капелюх Тиса, який тепер лежав біля хвіртки і в який уже встигла всістися курка, а потім таки втупився гостеві прямо в очі. На обличчі Ікара співчуття змінилося глумом, а потім переросло в зацікавленість. Якоїсь миті, приблизно на десятій хвилині Тисового монологу, він стрімко вхопив друга під лікоть і повів до своєї автівки:

– Сідай, проїдемося трішки, так нас ніхто не буде чути, а ти розкажуй, розкажуй, здається, ідея твоя не така й дурна, як мені здавалося, – розгублено й задумано сказав Ікар.

Друзі всілися в машину й поїхали за місто, змушуючи здивованих перехожих обернутися за автівкою, яка, мов черепаха, повільно повзла вулицями, а в ній сидів водій, що не міг відірвати зачудованого погляду від свого пасажира. Та й сам пасажир поводився, як божевільний: активно розмахував руками і раз у раз щось вигукував, але його слова тонули в шумі мотора, як зойки потопельника.

Розділ третій, в якому сюжет би заклинив, якби не Геній Карпат

– Гм, – Ікар прищокнув і задумався, на якусь мить абсолютно втративши зв'язок із навколишнім світом, опустив голову на кермо й затих. Машина стояла на узліссі під Ведмедевом, у місці, де ніхто сторонній не міг нею зацікавитися. Тис дивився перед себе, на зарослі кущів, що відділяли поле від лісу, потім перевів погляд на застиглого Ікара. Батарейка сіла – і тепер, після ентузіазму,

бурхливої жестикуляції і запалу, вчитель історії сидів утомлено й розчаровано. Мабуть, просто почав тверезіти, чари зникали. У голові гуділо, серце калатало, а руки тремтіли. Раптом Ікар рвучко підвів голову, подивився просто Тисові в очі й промовив:

– Щось у цьому є. Здається, ти маєш рацію, ця ідея може вигоріти.

– Та кажу ж тобі, у нас точно все вийде, – немов прокинувся Тис, десь на денці своєї душі знову відчувши приплив енергії. – Ми візьмемося за роботу й до весни наступного року вже все працюватиме, як годинник.

– Не знаю, хто візьметься і як працюватиме, у мене є своя робота, старі справи, та й двом нам це діло не під силу. Я думаю, треба залучити ще бодай кількох людей. Це грандіозний проект, який має значення не лише для нас чи області, а й для Європи загалом, не думаю, що вдвох ми можемо потягнути таке.

– Але, Ікаре, це не настільки легальна річ, щоб ми набирали людей на вулиці. Чим більше народу про це знатиме – тим менше шансів на успіх.

– Так, це зрозуміло, тому набиратимемо тільки перевірених людей. У мене є кілька таких на прикметі. Ми з ними пройшли дев'яності, тюрми й кордони, вони точно клонуть на таку ідею.

– Ну, але... – очі Тиса перелякано забігали, голос утратив твердість. Він відчув, що його, тільки його власна ідея втікає від нього, стає спільною, та й узагалі: її можуть просто вкрати. – Все одно це не масовий, а елітарний проект. Ми могли б залучити наших дружин, нас стане четверо, а це вже вісім рук, поволі все власними силами і зробимо.

– Які вісім рук, що ти можеш своїми руками зробити? Ти працюєш головою: от подав ідею – молодець, а землю копати тобі не треба. Чи ти вважаєш, що моя неповоротка дружина буде з лопатою ходити? Та й твою Марічку я щось слабо на глибині трьох метрів із шахтарським ліхтариком уявляю. За справу мають узятися професіонали, а ми лише керуватимемо процесом. Так це робиться, Тисе. Але в кожному разі ми мусимо залучити ще одну людину – Мірчу. По-перше, ніхто на наших кордонах не розуміється так, як він. По-друге, він занадто сильний суперник, і якщо дізнається, що конкуренти здійснюють масштабний проект, може почати вставляти нам палиці в колеса. Краще залучити його вже зараз – і ми станемо сильніші.

– Якого ще Мірчу? – ковтнувши слину, спитав Тис, і в його голосі зазвучали нотки ревності і страху.

– Румуна, який живе біля цвинтаря. Контрабандиста, Генія Карпат, ти мусиш його знати.

– Ааа, Генія Карпат, – протягнув Тис – Знаю, знаю, як же його не знати.

– Ну от і чудово. Якщо знаєш, то й сам розумієш, що без нього нам не обійтися. Ніхто так не знає цю землю: він у наших горах ходить, як звір, лише йому знаними й безпечними стежками. То що, ти за? Ідемо до нього, поговоримо?

– Ну, якщо ти вважаєш, що без нього ніяк, то їдьмо, хоча, чесно кажучи, я не дуже довіряю румунам.

– Тисе, ніхто нікому взагалі не довіряє, це – справа, діло, бізнес, як кажуть американці. Нас триматиме разом спільний інтерес і благоговіння перед нашою святою книгою...

– Якою це? – не зрозумів Тис.

– Кримінальним кодексом.

Автомобіль розвернувся й поїхав у бік міста. Довелося заїхати спочатку на інший кінець Ведмедева – до Ікара додому, бо Тис наполіг, що в гості до Генія Карпат вони не можуть приїхати з порожніми руками, потрібна якась плящина,

що сприятиме побудові довірливих відносин. Було ясно, що Тис просто хоче хильнути, але аргумент про зміцнення довіри подіяв: Геній Карпат мав не найкращу репутацію, його вважали відлюдькуватим і жорстоким.

А дарма, бо насправді це був просто маломовний чоловік, який не любив базікати про свої справи з чужими людьми. Рудоволосий, з великою родимкою біля правого вуха, з чіткими рисами квадратного обличчя. Справді мовчазний. Якимось так він зник ще змолоду, коли вперше ступив на стежу контрабандиста. Поблизу Ведмедева пролягають два кордони – угорський і румунський, ще на відстані години їзди автомобілем – словацький, до польського можна доїхати за дві години. Найпопулярнішим серед різноманітних авантюристів був угорський кордон: по-перше, він був зручним, бо простягався рівнинною місцевістю, полями й Тисою.

По-друге, ще в советські часи саме з порівняно багаті Угорщини можна було привозити гарний одяг, смачну їжу, рідкісні в совку продукти. Гуляшовий комунізм, як часто називали кадарівський режим в Угорській Соціалістичній Республіці, полягав у простому договорі між урядом і народом: влада не дуже морочила людям голову комунізмом і репресіями, натомість давала вдосталь їжі і грошей, а народ у відповідь не сильно протестував проти недемократичного й за своєю сутністю окупаційного режиму. Тож саме з Угорщини щасливі обранці долі торгували, саме туди їздили й привозили назад неймовірно для советської людини зразки розкоші.

Інакше все виглядало з Румунією, яку Чаушеску перетворив на бідний і голодний заповідник. Після публічної сварки із ССРСР, коли Румунія в 1968 році відмовилася вводити танки в непокірну Прагу, Чаушеску вирішив створити щось на кшталт острова посеред суходолу, тобто побудувати країну, яка б зовсім і ні в чому не залежала від сусідів – зокрема й від ССРСР та Угорщини. Коли кретинізм румунського вождя досяг піку на початку вісімдесятих років – саме тоді він вирішив виплатити всі зовнішні кредити, які набрав до цього у міжнародних організацій, – життя в Румунії перетворилося на пекло: з полиць магазинів зникла їжа, телебачення працювало по дві години на добу, транспорт не їздив, а секретні служби виловлювали і вбивали все більше «внутрішніх ворогів».

Не дивно, що закарпатці мало в ті роки цікавилися Румунією: ходив навіть жарг, що з Румунії можна привезти хіба відро бетону. Уже затвердлого, ясна річ. Словом, масових контактів і обміну товарами не було, але завжди якась одна людина могла трохи підзаробити. Так подумав і Мірча, закарпатський етнічний румун, який у середині вісімдесятих почав навідувати своїх румунських родичів по той бік кордону, де справді пересвідчився, що привозити звідти нічого, але ввозити туди можна практично все. І все розмітатимуть: сірники, горілку, ковбасу, повидло, взуття, люстри, цвяхи. В Румунії не було нічого, люди були готові віддати останні гроші бодай за щось вартісне. Так і почалася довга дорога Мірчі від прищавого контрабандиста цукерок до підпільного мільйонера і кримінального авторитета по обидва боки кордону.

Проте своє прізвисько – Геній Карпат – він недолюблював. Річ у тім, що назвали його так, трохи кепкуючи: мовляв, навіть у голодній пустелі, якою наприкінці вісімдесятих була Румунія, цей спритний шибайголова знайшов де заробити. Адже Генієм Карпат, а часом і Сонцем Карпат, називали Чаушеску. Коли цей «вождь» від абсолютної влади, що її він ділив лише з дружиною Єленою, почав поволі втрачати зв'язок із реальністю, то всілякі підлизи й бюрократи наввипередки заходилися його прославляти, створюючи культ особи з усіма притаманними йому ознаками: незчисленими портретами, науковими ступенями й

званням академіка для генія Чаушеску, листами вдячності від народу та іншою подібною хрінню. А в генерального секретаря румунської компартії були дві особливості: страшенна фобія нападу ззовні і гігантоманія, пов'язана з комплексом власної величі. Напасти ззовні могли всі: і віроломний капіталістичний Захід, і ворожий імперський ССРСР, тому Чаушеску левову частку бюджету направив на озброєння і будову фортифікаційних споруд. Решту ж витрачав на перебудову Румунії, дослівно заливаючи її бетоном: цілі міста й особливо зненавиджені Чаушеску старенькі будиночки минулих епох зрівнювалися із землею, а на їхньому місці виростали потвори соціалістичних багатоповерхівок. Не кажучи вже про села, адже однією з мрій неадекватного диктатора було зробити з Румунії повністю урбаністичну – без сіл і сільського населення – країну, в якій усі працювали б на заводах і фабриках, а жили б у висотних будинках.

Одним із найбожевільніших проєктів Чаушеску стала будова Трансфогараської траси, що пролягає через високогірні Карпати. Усі інженери вважали проєкт нереальним, оскільки будівництво бетонної дороги так високо в горах було невинновданом дорогим абсурдом, але Чаушеску всі сили країни – як колись російські самодержавці – кинув на цей проєкт, не шкодуючи ні життів, ні грошей, ні природи. Приблизно тоді місцева преса й почала величати його Генієм і Сонцем Карпат, прирівнюючи до Бога, який із власної волі може змінити обличчя Землі. У Закарпатті ж люди, знаючи про бідацтво й майже голод у Румунії, словосполучення Геній Карпат вимовляли з колючими кпинами в голосі. Тому ясно, що таке прізвисько Мірчі, людині без почуття гумору й до жартів абсолютно байдужій, до смаку не припало. Та з цим він нічого вдіяти не міг: коли народу щось прилипне до язика, то заборонити йому вже годі.

Прізвисько Геній Карпат справді звучить досить глузливо, коли йдеться про людину, яка перевозить через кордон два кілограми цукерок і п'ять пар жіночих нейлонових колготок. Але з року в рік масштаб діяльності Мірчі все розширювався й розширювався, немов дошкульне прізвисько саме почало керувати його долею. Ретельно вивчивши околиці, Мірча все рідше з'являвся на офіційному пропускному пункті кордону, бо йому все легше було ховатися поміж карпатських хребтів і вовчих стежок, де жоден прикордонник не міг його зловити. Та й прибутки зросли: горами можна було нести все, що хочеш, і в будь-яких кількостях.

На початку дев'яностих на Генія Карпат уже працювали цілі бригади робітників, носіїв, Мірчиними валками й караванами наповнилося все сутінкове українсько-румунське пограниччя. Але невдовзі такий бізнес утратив сенс, бо комунізм упав, а Румунія могла отримувати значно якісніші товари із заможної Туреччини, ніж із бідняцького українського постсовка. Коли джерело контрабандних доходів почало слабнути, і Мірча вже всерйоз замислювався над тим, щоб перейти працювати на потенційно жирніший угорський кордон, раптом з'явилася нова тема – наркотики. На всіх українсько-європейських кордонах за наркотиками були закріплені цигани, чий послуги коштували дешево, а самі вони нічого не боялися й охоче ризикували життям. Наркотику перевозили переважно темними ночами крізь ліси, але траплялися й віртуози, які пакет із кокаїном ковтали чи запихали собі в задній отвір – і безсоромно проходили кордон, нахабно дивлячись в очі корумпованим митникам. Але згодом основний наркотрафік перейшов у ліс, оскільки ані людський шлунок, ані анус не безмежні, а на собі можна перевезти таки значно більше, ніж у собі. Крім того, кілька пакетів розірвалися в шлунках циган, і ті в несамовитій ейфорії помирали від передозу прямо перед паспортним віконечком. Після цього ситуація напружилася: митники навіть заговорили про встановлення рентгенівських апаратів на кордоні. Одне слово, залишався ліс.

А в лісі рівних Генію Карпат не було. Лише він знав забуті стежки, урвища, де можна пересидіти прохід патруля, найкоротший шлях до першої румунської автомобільної дороги, де вже чекали джиши із гуртовими покупцями, місця, де можна переночувати в дорозі, й джерела, де спрагли можуть попиту чистої води. Цигани досить швидко вийшли на Мірчу й запропонували йому стати їхнім поводитирем. Той погодився, і наступні кілька років отримував свою золоту копійку за послуги обережного компаса-всезнайки.

Так тривало аж до моменту зміни геополітичної ситуації, коли Румунія шмигнула вперед, в обійми Європейського Союзу. Десь посеред двотисячних років Геній Карпат остаточно порвав із циганами, яких у глибині душі побоювався, й зайнявся своєю власною справою – переводив нелегалів. Хоча переводив, будьмо правдиві, не всіх. На початках серйозніші гравці привозили йому у вантажівках пакистанців і китайців, яких Мірча вів карпатськими лісами в світле майбутнє Європи. Але за кілька місяців він налагодив прямий контакт із постачальниками – і тоді не кожен його рейс ставав успішним. Бо треба було ділитися з прикордонниками. Одна річ перевозити 10 кілограмів наркотиків, і зовсім інша – вести горами табун зі ста людей, яких добре видно навіть із космічної орбіти. Якось прикордонники підловили Генія Карпат і змусили піти на угоду: він з ними буде ділитися і грішми, і нелегалами.

Адже прикордонному начальству також треба звітувати про виконану роботу і виловлених порушників. Тож приблизно раз на два тижні Геній Карпат брав групу із двадцяти-тридцяти китайців, і вів їх у темні карпатського пралісу, де намагався вимучити їх, збити з пантелику, весь час кружляючи різними місцями навколо Ведмедева. На другий чи третій день, коли всі, разом із поводитирем, уже валилися з ніг, коли їжа закінчувалася й здавалося, що вони встигли пройти сотні кілометрів і за наступним деревом почнеться як не Париж, то принаймні Відень, Геній Карпат збирав свою групу й оголошував, що вони прибули в Румунію і знаходяться в безпечному місці далеко від кордону. Китайці щедро з ним розплачувалися, а Мірча швидко й безслідно зникав у заростях. А через кілька годин на потенційних емігрантів натрапляли пильні українські прикордонники. Таким чином, і вовки були ситими, і вівці – не рахуючи китайців – цілими: Мірча заробляв, а прикордонники покращували свою статистику. Чим не Геній Карпат?

Хай там як, а Ікар мав рацію: жоден великий транскордонний проект у Ведмедеві не мав шансів на успіх без Мірчі. І йшлося не лише про допомогу, бо головне було – просто залучити гравця на свій бік: аж надто потужним він був, щоб не помічати його чи, не приведи Господи, перетворювати на конкурента або й ворога. У зв'язку з авантюристією і, м'яко кажучи, не цілковитою законністю задуму Тиса їм у будь-який момент могли знадобитися зв'язки в правоохоронних, прикордонних чи контрабандних колах, що часто виявлялися одним і тим же колом. Залишалось сподіватися, що Геній Карпат кляне на їхню епохальну ідею – і приєднається до команди.

Мірча жив у Ведмедеві на вулиці Партизанській. Назву ця вулиця отримала ще в часи імперії ведмедів, а сама була відомою з того, що в її кінці розташовувався міський цвинтар, тож місцевий люд жартував, що черговий небіжчик відправляється «до партизанів», тим і висловлюючи своє ставлення до окупантів. Це тихе й зловісне місце пасувало до Мірчі і його репутації, кожен намагався обходити цю мертву зону десятою дорогою, тож для ділових таємних перемовин воно було ідеальним. Щоправда, Тис, якому Ікар довірив тримати літрової бутель домашньої, власноручно вигнаної шістдесятиградусної слив'янки, протягом ко-

роткої, п'ятихвилинної, дороги встиг усмоктати ледь не третину трюнку: язик йому заплітався, в очах знову запалав вогник ейфорії, а жести стали бадьорими й істеричними. Через це Ікар вирішив поговорити з Генієм Карпат сам, аби той не подумав, що має діло з п'яними фантазіями.

Автомобіль повільно під'їхав до обійстя, Ікар вийшов з машини і зайшов у хвіртку, а Тис залишився сидіти з бутлем: «побудова довіри» за посередництвом алкоголю відкладалася до часу отримання попередньої згоди Генія Карпат.

Коли за годину Мірча з Ікаром підійшли до автомобіля, Тис уже солодко спав, спершись щочкою на шибу, слина текла підборіддям, а порожній бутель валявся під ногами.

Ікар зміряв свого компаньйона зневажливим поглядом і тихо, сам до себе, промовив:

– Ага, ніхто нам не потрібен, усе ми зробимо власними силами...

Розділ четвертий, тривожний, бо герої опиняються в тупику

Тис прокинувся з важкого й липкого алкогольного сну, коли машина зупинилася біля закинutoї будівлі колишньої колгоспної ферми. На задньому сидінні мовчав насуплений Геній Карпат. Сутеніло, світло фар виривало з темряви будинок і собачу будку, біля якої несамовито гавкав пес. Ікар посигналив – і з будинку вийшла темна постать.

Коли фари освітили її обличчя, Тис упізнав Ічі. Троє змовників вийшли з автомобіля, Ікар із Мірчею попростували назустріч господарю обійстя, натомість учитель історії спритно зник з освітленої смуги, й уже за мить десь збоку почулося дзюрчання і голосний видих задоволення. Простата не давала про себе забути. За мить, на ходу поправляючи штани й застібаючи блискавку, Тис уже прямував до інших.

– Доброго вечора пану господарю! – протягнув учитель руку до Ічі, а сам усміхнувся так широко, що золотий зуб аж зблиснув на світлі.

– Спочатку руки йди помий, – відрубав кремезний господар. Тис витер руку об піджак, продовжуючи усміхатись, і протягнув її знову. Ічі не поступився: – Я ж сказав, помий, а не витирай об свій брудний піджак. Кран там, справа від хатніх дверей.

Тис слухняно сховав долоню в кишеню і, немов нічого не сталося, почвалав у бік будинку. Коли він повернувся, вже тривала розмова:

– А платити скільки будете? – недовіжливо, з-під лоба, подивився Ічі на Генія Карпат.

– Платити? Ну, не знаю, як за звичайний робочий день. Ми ще не думали про це. Та й запрошуємо ми тебе на рівних до нашого проекту, можеш стати акціонером. Тис, наприклад, усе це вигадав і заварив, це його внесок. Ікар закупить реманент, усіякі лопати, каски, тачки і все інше, – Мірча виразно глянув на Ікара, той побуряковів і сковтнув слину, на обличчі його спалахнуло невдоволення. Тим часом румун продовжував: – Я теж щось закуплю, крім того, кришуватиму все це, не дозволю ментам і владі пхати носа. А ти, Ічі, можеш вкласти в проект свою роботу, а коли ми почнемо отримувати прибутки, тоді й заробиш – свій власний і, головне, постійний відсоток. Таке ось акціонерне товариство, всі в долі.

– Їбав я таке товариство й постійний відсоток. Мені краще щодня платіть, все одно з цього нічого не вийде. Я волю мати своє при собі вже, а не ловити синиць у свинарнику.

– Ей, ей, не гарячкуй, – вступив у розмову Ікар. – Усе буде гаразд, ніхто тебе не образить і не ошукає. Ми тут, бо поважаємо тебе й віримо в тебе.

– А я вірю в гроші, краще – авансом.

– Ічі, будуть гроші, буде навіть аванс. Скажи просто, берешся за роботу, виконаєш її від початку й до кінця? Тут важливо, щоб це був лише ти. Одна людина, яка зробить усе. Нам зайві вуха й очі не потрібні.

– Беруся, чого ж не взятися, якщо заплатите. Але заходьте в дім, негоже стояти надворі, коли розмова серйозна.

Тис прислухався до їхніх переговорів, розуміючи, що Ічі вже в курсі його ідеї й цілого проекту. І це йому не подобалося. Навіщо до такої епохальної справи, яка може вплинути на долю цілого континенту, залучати цього горбаня? Хіба не могли б вони втрюх – Тис, Ікар, Геній Карпат – самі все зробити, копаючи по черзі? Для чого їм Ічі, цей бридкий старий гробар, життя якого складається з копання могил на Партизанській і вечірньої пляшки за упокій небіжчика? І так день у день. Ох уже ці мільйонери, зовсім не хочуть працювати своїми білими ручками, а кожна нова пара мозолястих рук загрожує викриттям і провалом усього проекту!

Компанія увійшла до будинку. Скромний інтер'єр складався з тумби зі старим телевізором, на якому височіла перекобочена саморобна антена, ліжка на пружинах, як у літніх дитячих таборах, дерев'яного столу з чотирма табуретами зовсімбіч, старої шафи й умивальника в кутку. Згори звисала лампа в дивовижно багатій, як на цю кімнату, люстрі – з багатьма кришталевими висюльками й дзеркальцями для заломлювання світла. Тису ця лампа здалася знайомою, але згадати звідки – він не зміг.

Ічі був простою й тупою робочою силою, руками, якими Ікар і Геній Карпат хотіли виконати всю брудну фізичну роботу. Він для неї надався якнайкраще, адже тільки й знав, що копати. Кремезний, сильний і страшний – так мав би виглядати хрестоматійний гробар у кожному містечку, а в Ведмедеві він таким і був. Фізична вада – величезний горб на спині, відлякувала від нього людей і робила чоловіка об'єктом нищівних жартів дітей. Кожен клас у Ведмедеві, доходячи на уроках зарубіжної літератури до вивчення «Собору Паризької Богоматері», починав обзивати гробаря Квазімодо. Ічі звик до цих образ ще змалку, тому тепер не злився і навіть не обертався, коли чергова ватага хлопчаків починала кричати йому в спину: «Квазімодо, Квазімодо, де твоя Есмеральда, уже закопав?». Чоловік не сердився, а терпляче чекав: попри потворність, Бог подарував йому богатирське здоров'я, тож у свої майже шістдесят він почувався все ще молодим і всемогутнім. За довгі роки життя він устиг закопати не одного з тих, що з нього нещадно глумилися, і – як не соромно це визнати – відчував неабияке задоволення, коли об гріб чергового жартівника гупала перша лопата важкої, вогкої землі.

Але вчитель історії ніколи його Квазімодо не називав, оскільки у них, в учительській, гробаря між собою називали не інакше, як Ічі-хуй-ти'-в-плічі. А все через те, що добрячих двадцять років тому, на зорі української Незалежності, один учень на уроці української мови голосно заперечив учительці, коли та сказала, що в нашій мові немає слів, які починалися б на літеру «И». «Як це нема?!», – обурився учень-правдоруб. Учителюка, Пресікаєнко Степаніда Іллівна, упокій зі святыми, Господи, її душу, спочатку подумала, що малий уже десь устиг нахапатися цих дурнувятих новомодних тенденцій, які пропонували еміграційні українські мовознавці, мовляв, має бути ирій та інший, а не вирій та інший. Але учень випередив учительку, викрикнувши: «А як же Ічі-хуй-ти'-в-плічі? Хіба це

слово не на «и» починається?». Клас зайшовся реготом, а вчителька посиніла від злості, траснула малого указкою по писку, аж йому губа роз'юшилася. Учень розревівся, а клас почав сміятися ще голосніше. На гамір зайшов директор, якому Степанида Іллівна й пояснила всю ситуацію. Як завжди в Україні, справедливість опинилася на боці того, хто б'є й має бодай якусь адміністративну перевагу. Директор підійшов до учня, вліпив йому потиличник і підсумував: «По-перше, Ічі – не українське, а угорське ім'я. По-друге, не плічі, а плечі, і тоді воно не римується. А по-третє, завтра в школу прийди з батьками, поговоримо про твій поетичний талант, розумнику. А зараз – тиша і продовжуйте урок!».

Наступного дня малий прийшов у школу з батьками, які замість того, щоб захистити сина й здійняти скандал через його побиття, принесли коробку шоколадних цукерок і пляшку коньяку. Батько довго вибачався за поведінку сина, жалюгідно плазуючи перед директором і розхвалюючи школу. Наприкінці, коли вибачення вже були прийняті, він усе одно ще раз прогнувся, узявши вину на себе: «Розумієте, насправді це я винен, бо кілька тижнів тому в нас були гості, і ми згадували нещодавно загиблого однокласника, ну і, ясна річ, у цьому контексті виник Квасізодо, його потворність, всі ж його побоюються і не хочуть одного разу опинитися під його лопатою. Ось я й розповів, що пам'ятаю його ще з дитинства, коли ми хлопчиками кричали йому услід: «Ічі, хуй ти в плічі!», а малий бешкетник, вочевидь, підслухав ту розмову й фразу запам'ятав. Воно ж завжди так, до дітей усе найгірше ліпиться».

Інцидент вдалося зам'яти, але малому він надовго закарбувався в пам'яті – мабуть, перш за все через публічне приниження, коли з нього сміявся весь клас. Тому учень, а звали його Святослав Конар, вирішив за будь-яку ціну довести всім, що він римує такий вміє. З поетами завжди так: усі ці вірші виринають із невичерпного джерела дитячих травм, принижень і комплексів. Святослав почав писати з кожної нагоди і – батькам та вчителям на подив – у нього навіть цілком непогано виходило. Настільки незлецьки, що часто старші просили його нашкрябати якийсь віршик до чергового ювілею завуча чи Дня перемоги. Проте справжнім планом підступного й злосливого поетика була, звісно ж, помста. Помста за приниження – і слава. Зрештою, поети тільки цього й прагнуть.

Через три роки після скандалу з іменем гробаря Святослав Конар у шкільному коридорі підійшов до Степаниди Іллівни й вручив їй учетверо складений аркуш. «Це мій вірш, який я присвятив Вам. Вибачте ще раз за все, що між нами було поганого, я хочу засвідчити Вам свою безмежну повагу і вдячність, адже саме Ви посіяли в моїй душі любов до рідного слова, саме Ви, Степанидо Іллівно, відкрили колись мій скромний талант, який нині цвіте на ниві української мови й літератури», – в очах учня горів непідробний вогник доброти, а щокою котилася скупа юначая сльоза. Святослав, як і кожен професійний поет, був лицеміром і брехуном. Тільки вчителька дізналася про це пізніше. А спочатку вона на радість влетіла в учительську кімнату, де з криками: «Послухайте, ну ви лишень послухайте це!» – прочитала колегам вірш. Усі розчулилися і почали нахвалювати учня, якого виховала – за їхніми тодішніми словами – педагог від Бога. Вчителі одностайно пророкували Святославу Конару славу й безсмертя на гарячому лоні української поезії, яке уособлює Степанида Іллівна Пресікаєнко.

Як виявилось пізніше, метафора про лоно була напрочуд точною. Проте помітили це вже читачі обласної газети «Молодь Закарпаття», куди горда вчителька надіслала вірш свого вдячного учня. Газета опублікувала творіння молодого й перспективного поета під заголовком «Учительці від Бога – Пресікаєнко Степа-

ниді Іллівні – від вдячного учня, поета й уродженця щедрої на таланти закарпатської землі Святослава Конара». Вірш звучав так:

*Тільки Ваша любов до рідного слова,
Учителько мудра моя,
Підказала, де в мові нашої полова,
А де – золоті, чисті і вічні слова.
Піду я в життя важке та широке,
І довіку пам'ятатиму на своїй стежі
Зіткані з мудрості Ваші уроки –
Дивні й безсмертні дотики до душі,
А з ними – народні пісні і вірші!*

Невідомо, хто із читачів обласної газети «Молодь Закарпаття» першим пов'язав прізвище учительки з творчістю Івана Величковського і – йдучи за потоком асоціацій – здогадався окремо прочитати перші літери кожного рядка. Але, мабуть, ніхто, крім героїні вірша та його талановитого автора, не зрозумів, чому в утвореній фразі на місці літери «И» стояла літера «І» – як і заповідала кілька років тому мудра Степанида Іллівна, б'ючи малого указкою по писку. Це був момент вишуканої й солодкої помсти: поет навіть не сподівався, що вчительці стрелить у голову опублікувати його шедевр у газеті обласного центру. Він насолодився б і тим, що Степанида Іллівна сама розшифрувала його послання, або й просто би потішився з її обмеженості та власної винахідливості – у разі, якби не розшифрувала. А так успіх його навіть приголомшив. Особливо приємно було слухати ще кілька місяців історії про те, як навіжена, розхристана й розпатлана вчителька бігала від одного кіоску преси до іншого, намагаючись скупити весь тираж. Звісно, намарне, а містом ще довго гуляла історія про задержаного поета, який із першої ж публікації став обласною знаменитістю. Святослав Конар, звичайно, отримав трохи на горіхи від батьків, але вони виявилися не настільки суворими, бо все місто й усі знайомі родини – попри позірний осуд – захоплювалися малим і хвалили. Йому довелося перевестися в іншу школу, але учень не закинув писання віршів – і справді став відомим поетом. Утім, як це часто буває з юними даруваннями, Конар помер молодим від алкоголізму й зневіри в майбутнє людства. Степанида Іллівна пережила свого кривдника і навіть показала себе взірцевою християнкою, коли прийшла на його похорон. За якийсь час Ічі змахнув лопатую і над нею, але випадок цей ще довго згадували в місті, а в школі його не забули й досі.

Із ліричних спогадів Тиса вирвав дзенькіт чарок, які гробар розкладав на столі. Учитель водномить пожвавішав і почав знову прислухатися до розмови.

– Ну гаразд, ідея справді цікава і, в принципі, реальна, але де саме ви хочете копати? – запитав Ічі, розливаючи смердючий самогон у чарки. Всі переглянулись, і на мить запала тиша.

– Чесно кажучи, місця ще немає, – Ікар першим перехилив у себе чарку, взяв квашений огірок і спочатку голосно його занюхав, а потім так само голосно хрумнув. Тис, який побачив, що хтось уже п'є, хильнув навздогін і аж очі закогив від задоволення. – Про місце мусимо порадитися всі разом. Треба вибрати тихе й зручне. Мені здається, що добре було б копати на цвинтарі, біля Мірчі: ніхто б не дивувався, що ти, Ічі, кожного дня там ходиш і працюєш. Там узагалі мало зайвих очей. Ще й Мірча поруч живе, всі необхідні інструменти й механізми ми б могли зберігати в його сараї.

– Та ну, цвинтар не годиться. Так, це тихе місце, але він занадто далеко від кордону, тоді наша праця розтягнеться на роки, – сказав Мірча й випив.

– Ет, воно насправді добре, та й не дуже, – задумливо протягнув Ічі, знову розливаючи самогон. Тис сприйняв його рух як заклик до дії, тому одразу ж випив. Господар подивився на нього з осудом і ще раз налив у його чарку. – Цвинтар – дійсно місце тихе, але я не впевнений, що нам треба це робити саме в тихому місці. Роботу такого масштабу важко приховати. От куди ми будемо виносити землю? Навпаки: на мою думку, ховатися нам не треба.

– Тобто як це не ховатися? – вперше вступив у розмову Тис.

– Мій досвід показує, що найбільш таємні речі треба робити у всіх на виду. Тоді більше шансів, що ніхто ні про що не здогадається. Наприклад, перед розпадом імперії ведмедів я працював сторожем у нашому міському будинку культури, – сказав гробар і ковтнув порцію. Тис підвів голову, подивився на люстру і згадав, звідки вона йому знайома. Висіла колись у будинку культури, надавала йому урочистого вигляду. Від розгадки таємниці вчителю потепліло на серці, й він випив. Ічі ж продовжував: – Так ось, пам'ятаю, як кафебешники цілим містом сновигали, шукаючи місце, де мали відбутись установчі збори міської організації Народного Руху. Перетрясли квартири всіх антисоветчиків, облазили клуні й гаражі, перевірили колгоспні приміщення й навіть проінспектували всі спортзали шкіл, але не додумалися, що установчі збори відбудуться у найцентральнішому і найбільшому залі міста – будинку культури.

– Ну так, – погодився Геній Карпат, – таке нахабство мало кому на гадку спаде. І не з пальця ж висмоктана народом бувальщина про контрабандиста, який улітку приїздив велосипедом на кордон у сандалях, шортах і футболці, а на задньому багажнику його ровера металічною пружиною були притиснуті дозволені дві пачки цигарок. Митники не могли зрозуміти, що ж відбувається, адже немає сенсу везти всього дві пачки: заробляєш десяток гривень, а вбиваєш цілий день. Проте й обшукувати його не було сенсу, бо він просто не мав де сховати іншу контрабанду. Після кількох десятків ходок із двома сміховинними пачками до нього підійшов начальник митниці й пообіцяв, що дозволить йому три місяці перевозити все що заманеться, хай лише контрабандист зізнається, в чому полягає його трюк. І тоді той сказав, що возить в Угорщину зовсім не цигарки, а велосипеди, щоразу повертаючись додому пішки. Під носом у всіх робив свою справу, а ці заланні тупаки в мундирах так нічого й не зрозуміли!

– То що ви в такому разі пропонуєте, мушкетери? – спитав Тис, закохано поглядаючи на пляшку.

– Думаю, треба копати на самому кордоні, це максимально близько й зручно, – після хвили роздумів відповів Ічі.

– Та ні, копати на кордоні – це вже перебір. От рухівці ж не пішли проводити збори в сам будинок КГБ, правда? – Геній Карпат розтягнув паузу, випив, а потім, кривлячись від огиди, випалив: – Треба копати в центрі. У нас же у Ведмедів центр – це ніякий насправді не центр, він знаходиться майже на околиці, близько до кордону. Це ідеальне місце. Тільки треба вигадати причину, якісь будівельні роботи чи що, аби ми могли спокійно копати, та що там копати – бурити землю й вивозити її звідти вантажівками у всіх на очах!

– Смілива ідея, але, здається, геніальна! Наливай, Ічі, наливай, справу вирішено!

Господар розлив залишки пляшки по чарках, всі цокнулися й випили, а Ікар продовжив:

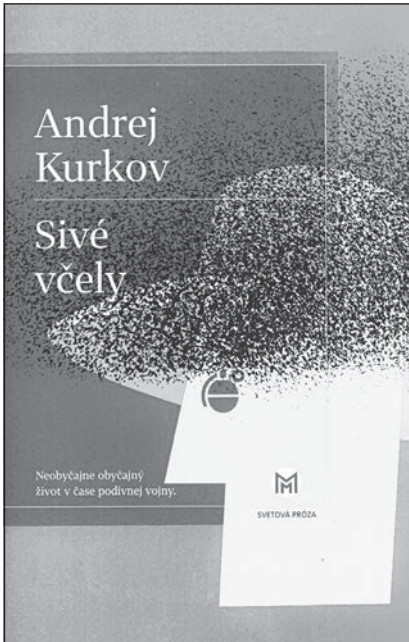
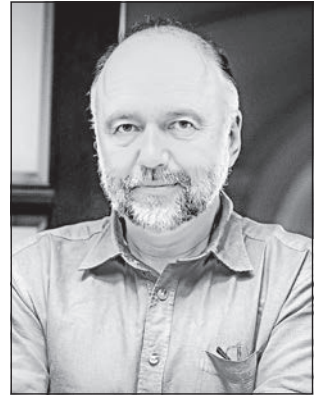
– Завтра зранку всі йдемо до мера, він мій друг, ми його легко переконаємо. Геніальна ідея, геніальна! У центрі, у всіх на виду, з дозволу мера! Хо-хо, геніально!

Андрій КУРКОВ

Імпреза «Місяць авторського читання» щорічно наближує відвідувачам сучасну літературу. У 2016 році у цій імпрезі брав участь і сучасний український письменник Андрій Курков. Тоді він завітав і в Кошиці. До речі, розмова з ним є у четвертому номері літературного журналу «Дукля» за 2016 рік. Про нього ми заговорили не випадково.

Андрій Курков, як вже було сказано, сучасний український письменник, журналіст, кіносценарист. Він належить до найбільш перекладаних українських письменників. Його твори перекладено понад сорока мовами світу. В Росії його твори перестали видавати. Насамперед, як вважає сам автор, однією з причиною цього були його заяви у пресі під час Помаранчевої революції, в яких він дав негативну оцінку офіційній політиці Росії щодо втручання в українську політику. І зараз у нього чітка позиція. Він гостро засуджує окупацію України Росією.

Отже, чому ми заговорили про українського письменника Андрія Куркова? На полицях книжкових магазинів з'явився роман Андрія Куркова «Сірі бджоли». У чеському видавництві «Пасека» вийшов згаданий роман чеською мовою у перекладі Лібора Дворжака. Це, правда, не перший роман Андрія Куркова, який вийшов чеською мовою. У 2010 році видавництво «Гален» видало його роман «Смерть постороннього» у чеському перекладі Мілана Дворжака під назвою «Tišňák a smrt».

Нарешті і словацький читач має можливість познайомитись з творчістю Андрія Куркова. Словацьке видавництво «Словарт» нещодавно видало роман «Сірі бджоли» словацькою мовою у перекладі Яна Штрассера.

Роман «Сірі бджоли» має елементи як байки, так і епосу і драматизує конфлікт в Україні, висвітлений у пригоді пасічника. У 2022 році роман переміг на Премії Медічі за найкращий закордонний твір.

Сірі бджоли

(Уривок)

1

Холод підняв Сергійовича біля третьої ночі. Змайстрована власноруч за малюнком у журналі «Улюблена дача» буржуйка-камін зі скляними дверцятами та з двома конфорочними кругами для приготування їжі більше не дарувала

тепла. Бляшані відра, що стояли поруч, виявилися пустими. У темноті він опустив руку до найближчого і пальці торкнулися вугільної крихти.

– Добре! – спросоння пробурмотів він. Натягнув штани, уліз голими ступнями у тапки, зроблені з обрізаних валянків, накинув кожуха і, захопивши відра, вийшов у двір.

Зупинився за сараєм перед купою вугілля. Поглядом лопату знайшов – на дворі було набагато світліше, ніж у будинку. Гучно посипалися вуглинка, об дно відер ударяючись. А коли перший шар дно покрив, то і звук гучний зник, ніби далі вони німотно сипалися.

Десь далеко гармата вистрілила. А за пів хвилини знову постріл, тільки ніби як з іншого боку долинув.

– Що, не спиться дурням? Чи зігрітися вирішили? – буркнув Сергійович незадоволено.

Повернувся у темноту будинку. Запалив свічку. У ніздрі приємний, теплий медовий її запах вдарив. Тихе, звичне і заспокійливе цокання будильника, що стояв на вузькому дерев'яному підвіконні, почув. Усередині буржуйки залишалося ще трохи жару, але все одно без трісок і паперу холодне, принесене з морозу вугілля, не розпалювалося. Уже після того, як затанцювали за прокопченим склом довгі синюваті язики полум'я, вийшов хазяїн дому на двір ще раз. Далека канонада, всередині дому майже не чутна, долинала зі східного боку.

Але тут інший, більш близький звук привернув увагу і змусив Сергійовича напружити слух: сусідньою вулицею явно машина проїхала. Проїхала і зупинилася. У селі ж лишень дві вулиці: Леніна і Шевченка, та один провулок Мічуріна. На Леніна сам він живе, у «не гордій самотині». А машина, значить, проїхала по Шевченка.

Там також лише один житель лишився – Пашка Хмеленко, також ранній пенсіонер, майже одноліток, ворог дитинства з першого класу їх сільської школи. Його город виходить на Горлівку, тобто на одну вулицю він до Донецька ближче буде, ніж Сергійович. А у Сергійовича город в інший бік, до Слов'янська.

Скочується його город до поля, що спочатку вниз іде, а потім знову угору піднімається, до Жданівки. Самої Жданівки з городу не видно, вона ніби за пагорбом ховається. А от українську армію, що у пагорб той бліндажами й окопами вкопалася, чути час від часу. А коли не чути, все одно Сергійович знає, що вона там, зліва від лісосмуги, вздовж якої ґрунтовою трактори та вантажівки раніше їздили, у бліндажах та окопах сидить.

Так само, як місцева братва разом з російським військовим інтернаціоналом у своїх бліндажах чай з горілкою п'є за Пашкиною вулицею Шевченка, за городами, за залишками старого абрикосового саду, посаженого ще у радянські часи і за полем, яке війна без селян залишила, як і те поле, що між городом Сергійовича і Жданівкою лежить.

Тихо тепер тут! Уже тижня зо два, як тихо. Не стріляють вони поки один в одного! Може, набридло? Може, снаряди і патрони на майбутнє беруть? А може, не хочуть турбувати останніх двох мешканців Малої Староградівки, що вчепилися за свої хати-господарства сильніше, ніж собака за улюблену кістку.

Решті малостароградівців на самому початку бойових дій виїхати захотілося. Вони і виїхали. Бо за життя боялися більше, ніж за власне майно і з двох страхів сильніший обрали. У Сергійовича переляку за своє життя від війни не

сталося. Сталося від війни у нього певне незрозуміння і раптова байдужість до всього, що його оточувало. І ніби всі відчуття зникли, окрім одного – відчуття відповідальності. Але і це відчуття, здатне у будь-який час доби стурбованість викликати, учував він тільки до своїх бджіл. Але зараз у них зимівля, стіни у вуликах товсті, зверху на рамках під кришками закритими – полотна волоку. Ззовні і з боків – пластини заліза. Хоча вулики і в сараї, але лихий снаряд може з будь-якого боку прилетіти і тоді уламки спочатку залізо посічуть, а потім у них може і сили не вистачить дерев'яні стіни вуликів наскрізь пробивати та бджолину смерть сіяти?

2

Пашка прийшов до Сергійовича опівдні. Господар дому якраз друге відро вугілля до буржуйки засипав, а зверху на неї чайник поставив. Думав на самоті чайку попоти, та не вийшло.

Перед тим, як незваного гостя до хати пустити, закрив притулену до стіни «сторожову» сокиру віником. А може, у Пашки для самооборони пістолет є чи «калашніков»? Хто знає? Побачить сокиру в коридорі і битися почне, як він уміє, коли схоче показати, що співрозмовника за дурня має. А у Сергійовича для самооборони тільки сокира і є. Більше нічого. На ніч він сокиру під ліжко кладе, і сон його тому глибокий і спокійний буває. Не завжди, звичайно.

Відкрив Пашці Сергій Сергійович двері. І хмикнув не дуже привітно слідом своїм думкам, які в одну мить вивалили на сусіда з вулиці Шевченка гору звинувачень, у яких, здавалося, ніколи термін придатності не вийде. Нагадали думки, як той паскудив, бився з-під тишка, ябедничав учителям, списувати не давав. Скажете: за сорок років можна було б вже і пробачити та забути про все! Ну, пробачити – це так! Але як забути, якщо у них у класі навчалося сім дівчат і лише двоє хлопців: він і Пашка.

А значить, не було у Сергійовича у шкільному класі друга, був тільки ворог! Хоча «ворог» звучить якимось вже зовсім тяжко і серйозно! От в українській мові гарне слово є – «вражентко». Воно краще підходить. Це такий собі «ворог», якого ніхто не боїться!

– Ну привіт, Серий! – ледь напружено привітався Пашка, увійшовши в дім. – Електрику вночі давали! – повідомив він, приміряючись поглядом до віника, щоб прихватити його та сніг з черевиків змахнути.

Узяв віника, а угледів сокиру – вуста скривив.

– Брешеш! – спокійно йому Сергійович сказав. – Давали б електрику – я б від неї прокинувся! У мене світло крізь увімкнене, щоб не пропустити, коли з'явиться!

– Та ти міцно спав, мабуть! Ти ж так спиш, що і від вибуху не прокинешся! А його ж і давали всього на пів години. Ось, дивися, – показав він хазяїну дому мобільник. – Навіть підзарядити встиг! Може, подзвонити кому хочеш?

– Нікому мені дзвонити! Чай будеш? – не глянувши на телефон, спитав Сергійович.

– А чай звідки?

– Звідки?! Від протестантів!

– Ну ти даєш! – здивувався Пашка. – А у мене давно скінчився!

Сіли за столик. Пашка спиною до буржуйки. Від неї і її залізної труби, яка стовпом у стелю піднімалася, йшло тепло.

– А чого такий слабий? – пробурчав гість, глянувши у чашку. І тут же, вже іншим, більш привітним голосом спитав: – А пожерти у тебе нічого нема?

Погляд Сергійовича сердитим став.

– До мене гуманітарку ночами не возять!

– До мене також!

– А що до тебе возять?

– Та нічого!

Сергійович хмикнув. Пригубив чаю.

– І що, цієї ночі також ніхто не приїздив?

– А ти що, бачив?

– Ага, за вугіллям ходив, як холодно стало.

– Ну так це ж наші, звіди! – кивнув Пашка. – На розвідку.

– І що розвідували?

– Та перевіряли: чи є «укри» у селі!

– Брешеш! – Сергійович уперся поглядом прямо у бігаючі Пашкинні очиська.

Той, як до стіни припертий, одразу здався.

– Ага, брешу, – признався. – Пацани якісь. Сказали, що з Горлівки. Пропонували «ауді» за триста баксів без документів.

– І що, купив? – усміхнувся Пашка.

– Я що, дебіл? – Пашка заперечив, мотнувши головою. – Якщо б я пішов у дім за грошима, вони б за мною і ніж у спину! Що я не знаю, як це робиться?

– А чого ж вони до мене не під'їхали?

– А я їм сказав, що один у селі. Та і переїзду тепер з Шевченка на Леніна немає. Там же воронка від вибуху, біля Митькових. Тільки танк пройде!

Сергійович мовчав. Лише продовжував дивитися на Пашку, на його шахрайську фізіономію, яка гарно би старому кишеньковому злодію пасувала, якого багато разів ловили, били і тому полохливий він. На Пашку, який у свої сорок дев'ять на десять років старішим самого Сергійовича видавався.

Чи то через обличчя, чи то через щоки, обшарпані, ніби все життя тупою бритвою брився і шкіру свою псував.

Дивився і думав, коли б не залишилися вони тут удвох на все село, ніколи б знову розмовляти з ним не став. Так і жили б паралельно кожний на своїй вулиці і своїм життям. Він, Сергійович, на Леніна, а Пашка б на Шевченка. І ніколи б до самої смерті не розмовляли. Якби не війна.

– Давно у нас тут не стріляли, – зітхнув гість. – А он у Гатній раніше тільки вночі із гармат бахали, а тепер уже і вдень!.. А ти, – Пашка раптом голову ледь вперед нахилив, – якщо наші про що попросять, зробиш?

– Які «наші»? – невдоволено перепитав Сергійович.

– Ну, наші, донецькі! Що ти придурюєшся!

– Мої «наші» у сараї, а більше ніяких «наших» не знаю. Ти мені також не дуже-то «наш»!

– Та досить бичитися! Не виспався, чи що? – Пашка показово скривив губи, щоб своє невдоволення виказати. – Чи твої бджоли померзли, так ти на мені зло зганяєш?

– Я тебе померзну! – у голосі хазяїна дому жартівлива погроза прозвучала. – Ти, якщо щось проти моїх бджіл скажеш...

– Та я що, я твоїх бджіл поважаю! Навпаки, турбуюся! – поспішив перебити його Пашка, почав «вмикати задню». – Не второпаю я, як вони зимують? Їм хіба в сараї не холодно? Я б там від холоду здох!

– Поки сарай цілий – не холодно! – Сергійович пом'якшав. – Я слідкую! Щодня перевіряю.

– А як вони у вуликах сплять? – спитав Пашка. – Як люди?

– Ага, як люди! Кожна у своєму ліжечку.

– Так опалення ж там у тебе нема! Чи зробив?

– А їм не треба! У них всередині плюс тридцять сім. Самі себе гріють.

Розмова, яка перейшла на бджолину тему, зазвучала більш дружньо. Пашка зрозумів, що на такій спокійній ноті і йти можна. Навіть попрощатися вийде, а не так, як минулого разу, коли Сергійович його матом послав.

– Ти, до речі, про пенсію не подумав? – спитав наостанок.

– А що тут думати? – Сергійович плечима здвигнув. – Як війна скінчиться, мені поштарка одразу за три роки принесе! Ото тоді заживу!

Усміхнувся Пашка, хотів хазяїна дому якось підколоти, але промовчав.

Перед тим, як піти, ще раз поглядом із Сергійовичем зустрівся.

– Слухай, а може, поки зарядка є, – знову простягнув йому мобільник, – Віталіні своїй подзвониш?

– Яка ж вона моя? Уже шість років, як не моя. Ні, не буду.

– А дочці?

– Іди вже! Я ж сказав – нема кому мені дзвонити!

3

– Що ж це може бути? – міркував уголос Сергійович.

Він стояв на межі городу перед білим полем похилим, яке широким язиком донизу линуло, а потім так само поступово вгору піднімалося, до Жданівки. Там, де лежав засніжений горизонт, ховалися укріплення української армії. Роздивитися їх звідси Сергійович не міг. Далеко, та і зір вже не той.

Праворуч відходила туди ж, угору, пологим підйомом, подекуди густа, подекуди «рідка» лісосмуга вітрозахисту. Правда, вгору починала вона відходити тільки від злогому землі, а до повороту на Жданівку висаджені були дерева рівною лінією по нижньому злому уздовж ґрунтівки, яка зараз сумирно під снігом лежала, оскільки з початку військових дій ніхто нею не їздив. А коли до весни 2014-го їздили, то доїхати могли і до Світлого, і до Калинівки.

Сергія Сергійовича сюди, на край городу, зазвичай ноги виносили, а не думки. У дворі він блукав часто: господарство оглядав. То у сарай до бджіл, до у сарай-гараж до своєї зеленої «четвірки», то до купи вугілля, що маліла щодень, але все одно давала певність на завтрашнє й позавтрашнє тепло. Іноді ноги несли його до саду, і тоді зупинявся він біля сплячих від холоду яблунь та абрикосів. А іноді, хоч і рідше, опинявся скраю городу, де так само потріскувала крихко під ногами безкінечна снігова кора. Там черевики ніколи не провалювалися глибоко, бо зимній вітер завжди сніг донизу у поле скочував, до злогому. А значить, залишалось його нагорі, і на городі у Сергійовича небагато.

І ось ніби треба додому йти, обід скоро, та ця пляма там, на підйомі поля до українських окопів, до Жданівки, бентежила Сергійовича і не відпускала його. Пару днів тому, коли він востаннє на край городу виходив, не було на білосніжному полі жодних плям. Лише сніг, до якого як придивлятися, то білий шум починаеш чути – це така тиша, що за душу холодними руками бере і довго не відпускає.

Тиша тут, звичайно, особлива. Звуки, до яких звикаєш і на які уваги не звертаєш, також є частиною тиші. Як, наприклад, відгомін далеких артистрілів. Ось і зараз – Сергійович змусив себе прислухатися – десь праворуч, кілометрів за п'ятнадцять, б'ють, і десь ліворуч – теж наче, якщо тільки це не відлуння.

– А може, людина якась? – знову запитав себе вголос Сергійович, вдивляючись.

На мить здалося, що повітря прозорішим стало.

«Ну а що ще там може бути? – подумав. – Був би бінокль, все б роздивився! Та грівся б уже вдома, в теплі... А може, Пашка бінокль має?»

Повели тепер ноги його слідом за думками – до Пашки. Позаду лишилася обійдена скраю воронка від снаряду біля дому Митькових. Далі по Шевченко – слідами від машини, що недавно проїхала, про котру міг Пашка і правду, зрештою, сказати, а міг і збрехати – хіба важко це йому зробити!

– Маєш бінокля? – не привітавшись, спитав у ворога дитинства, що відчинив двері.

– Маю, а тобі навіщо? – Пашка, схоже, також вирішив не вітатися: до чого зайві слова вимовляти?

– Там, з мого боку, на полі лежить щось. Може і труп!

– Зараз! – Очі у Пашки загорілися питальним вогником. – Зачекай!

Воронка біля дому Митькових лишилася позаду. Сергійович на ходу подивився в небо – здалося йому, що вже темніє, хоча навіть найкоротші зимові дні не закінчуються о пів на другу! Потому кинув оком на масивний старий бінокль, що теліпався на коричневій шкіряній попрузі на випнутих кожухом уперед грудях Пашки. Груді кожуха, звичайно, так би не випиналися, якби той не загорнув овчиною досередини відвороти коміра. Сам комір стояв парканом довкола тонкої шиї, відповідно захищаючи її від морозного вітру.

– Ну, де? – Пашка притулив бінокль до очей, як тільки зупинилися вони на межі городу.

– Туди он дивися, прямо і трохи направо, на підйомі! – Сергійович вказав рукою.

– Так-так-так, – примовляв Пашка. – Ага! Бачу!

– І що там?

– Труп військовий. А от чий? І де ж його шеврончики? Ні, не видно. Невдало ліг!

– Дай глянути! – попросив Сергійович.

Пашка зняв бінокля з шиї, простягнув.

– Тримай, пасічник! Може, в тебе око гостріше!

Те, що темним віддалік здавалося, при наближенні, виявилось зеленим. Мрець лежав на правому боці, потилицею до Малої Староградівки, а значить, обличчям до українських окопів.

– Що бачиш? – спитав Пашка.

– Що бачу? Лежить. Мертвий. Солдат. Хрін його зна, чий! Мо' тих, мо' цих!

– Ясно, – Пашка кивнув, і голова його усередині високо піднятого овчого коміра своїм рухом викликала у Сергійовича, що вже відвів від очей окуляри бінокля, посмішку.

– Ти чого? – підозріло спитав Пашка.

– Та ти як той дзвін перевернутий у своєму комірі.

Тетяна П'янкova

Вік червоних мурах

(Уривок з роману)

Дуся

Спочатку ще не дуже страшно...

Спочатку пухнуть ноги.

Вони все дужче терпнуть, дубіють, стають такі тяжкі та повні, наче дві бодні¹, наче хтось ізсередини щодня наливає їх оловом, і вони вже не тримають тебе, як тримали колись, а лишень заважають.

Вони тобі немилосердно сверблять, і ти їх обережно – аби не продерти шкіру – чухаєш. Шкіра на них усе тоншає, тоншає, жовкне, напинається, попід нею бродить собі якась жовта вода, і ти розганяєш її, гладиш рукою – намагаєшся виправити те, що вже сталося з тобою. Не з усією тобою – поки що тільки з твоїми ногами.

Ти обзираєш себе, гамуєш дрижаки в животі; ти хочеш негайно одужати – не чекати, не дозволити пекучій воді налити тебе цілу; намагаєшся не думати про те, що буде далі, трудишся, як дурна, аби забутися, не дивитися, не чути, не вірити... Та приходить час, коли ти вже нічого не можеш, бо вода є вода... Її природа – вільно гуляти там, де їй треба...

Далі тебе поволі розносять геть усю – од кінчиків пальців на ногах до маківки голови... Криючись од мами з Мироськом, на світанку, коли всі ще сплять, розглядаєш себе вже не з острахом – із жахом. Обмацуєш теплі нагі стегна, потім ховаєшся під одягу – не хочеш, аби бачили, аби знали, аби плакали... Досить тих плачів, тих жалів, тих голосінь...

Мирось також спух, тіло його у виразках і ямах. Мама мовчить і все частіше дивиться крізь нас. Вологий її погляд ковзає понад нашими скуленими тінями і шворнями впирається у стіни, забивається намертво й аж там перестає тремтіти. Сама ж вона не пухне – всихається. Руки і ноги її тоншають, видовжуються, і вона стає схожою на чаплю – худа та висока, ще гарна така, тільки лицем чорніша за ніч. Яюсь вона милася, і я побачила, що у неї вже немає грудей. Замість них – розкішних колись, високих, пружних – zostалися два зморшкуваті мішки, які ще яюсь тримаються тіла.

Мені дев'ятнадцять... Миросеві лише п'ятнадцятий... У Мачухах зима 33-го... Нашу нову теплу хату ще в грудні ми продали за вісім буханців хліба, самі ж перебравися до бабиної старої... Того хліба давно вже нема, зерна теж. Мама од світанку і до пізнього вечора у колгоспі. Часом приносить звідти мізерний кулачок проса або вівса. Ховаємо як можемо, потім перетираємо на мукú, бевкаємо² з водою...

Істи... Жити...

Господи!

Не ходимо – крадемося селом – котами, крoтами, дрібною мишвою, павуками, однією великою потворною сороканіжкою, – і кожна нога їй пухне та свербить... Вона

¹ Бодня – діжка.

² Бевка – юшка з води (молока) і борошна; забевкати – заколотити юшку; інша назва – затируха.

суне своє роздуте жовте черево по землі й вижирає навколо себе усе, що лишень може пережувати. За нею тягнеться слід, чорний та гнилий, і я знаю, що на тім мертв'яку³, котрий залишає вона – людська сороканіжка, – ніколи вже не зросте навіть трава...

Розмовляємо пошепки, перешіптуємось – наче солону жуємо. Лиш вона не жується – залазить між зуби, застрягає у піднебінні, заважає вимовити невимовне, те, котрим давимось, котрим труїмось, котре вертаємо і заново ковтаємо, бо ж час такий... А ввечері засинаємо як убиті – кожне у своєму кутку, на своєму помості, що мало кому навіть стане престолом. Намагаємось міцно вспатися, дуже міцно, так, аби вже ніколи не прокинутися і не впертися очима у сліпі вікна, забиті мішковиною, у голі стіни пустки, котра ще вчора була чієюсь хатою і знала запахи з печі...

Соля

Спочатку ще не так страшно...

Лише розпухаєш...

Просто ти така, яка є, – не-знач-на, не-по-міт-на...

Просто живеш. Просто їси. Щось заїдаєш... день нинішній, день учорашній. Просто ростеш – рік у рік робишся більшою, ще більшою, іще... Час викруглює тобі лице, розносить твої стегна, литки, руки, живіт, наливає вагою ноги.

Спершу розносить стопи.

Трохи дивно...

Вони чогось набрякають, і ти вже ледве виходиш з будинку, ледь переступаєш сіддці, пороги... Ти думаєш, що просто нахворілася, настраждалася, перевтомилася, пережила важкі дні, що достатньо буде лише прилягти, одіспатися – і тебе, як багато разів до цього, полікує ніч...

Ні, спочатку не так страшно.

Ти частіше перемучена, задихаєшся, пітнієш, постійно чуєш запах свого тіла і ніяк не можеш одмитися. Тобі здається, що ніхто більше його не чує – давно забутий дух чистоти ще живе десь у твоїй голові. Але й він покидає з часом... Ти стаєш неохайною, незграбною, занудною, байдужою до одвічних жіночих радощів...

Потім тебе перестає торкатися твій чоловік.

Спершу він вдало маскується: поспіхом обіймає, поспіхом цілує сухими губами – мов птах, що знічев'я клює у руку. Коли ти поруч, сідає десь неподалік... Він іще тримається – мужньо приховує свою огиду до тебе, до твого роздутого тіла, до твоїх масних, налитих жиром стегон, але дуже скоро здається – усе частіше одвертає погляд, усе частіше першим покидає ліжко на світанку, аби не бачити, як ти одягаєшся...

Вам обом іще не страшно.

Ви іще пара, він іще чоловік, а ти – дружина, вам іще не одібрало пам'ять – звично бавитесь у ввічливість, у любов, у сім'ю... Волієте не думати... Але ця гра минає – його огида стає помітною, такою зримою, що треба бути сліпою, аби не прочитати її в очах, які навпроти. Напруга висуває гострий писок з-під ковдри, разом із вами витісняє звідти любов і ніжність. Ваше ліжко вистигає, робиться зимним – аж льодяним, робиться порожнім...

Твій одяг росте разом із тобою, щільно обліплює, а там – і взагалі приростає до тебе, наче друга шкіра. Шар за шаром ти обростаєш одежею – широка розлога ка-

³ Мертв'як – мертве місце, де нічого не росте.

пуста, – ховаєш під листям свою тверду серцевину... Яюсь насувається вечір – і ти навіть починаєш спати одягнена...

Тобі потрібна більша частина ліжка, ти занадто голосно спиш, щоночі твої груди розроджуються хрипами, і він, твій терплячий, твій законний чоловік, мусить обережно повертати тебе на бік, аби задрімати, аби добутися до ранку, зрештою – вижити... Далі – йому набридає, подушка і ковдра переходять спати до іншої кімнати, бо там, де спиш ти, йому задушно...

Навіть тоді ти ще не розумієш.

Тоді ще не боязко.

Дуже боляче, та не боязко – навіть трохи легше...

І ти знову просто живеш, просто пухнеш. Лёжма лежиш і не думаєш ні про що. Є тільки одне, чого іще хочеться, не так тобі, як тварині, котра оселилася у твоєму тілі, – їсти. Ця ненажерлива, ця захланна істота змушує тебе зводити голову і тягнути своє тіло до їдальні...

Яюсь дорогою од ліжка до стола, дорогою у п'ятнадцять нещасних кроків, ноги odmovляють тобі... А насправді то odmovляє серце, і ти задихаєшся... Аж тоді він приходить – сей дивний страх, се жаске одчуття порожнечі, близької прірви, якоїсь фатальної та неодворотної тёмени. А ти, лежачи на підлозі посеред чепурного полтавського будинку, зазираєш на її самісіньке дно і хочеш піднятися, хочеш не доповзти, а дійти до неї сама, добрести своїми опухлими ногами, дотягтися своїми товстими руками, досягнути своїми збайдужілими очима і навк запам'ятати.

І ти просиш у Нього допомоги – просиш урятувати тебе...

Свирид

Яке ж вона диво – Тамара.

Ані руху різкого, ані слова наперекір.

За воду тихіша, за горлицю ласкавіша. Увірувала в мене, наче в небеса увірувала. Пірнула мені за пазуху й не вигулькує. Так би і грілася, так би й сиділа, якби я дозволив.

Я не дозволяю.

Не можу дозволити.

Не можу дати їй ні руки своєї, ні серця, ні слова. Лише лантух із зерном чи картоплею, лише гречки мірку та консерву радянську іноді. Більше нічого.

А вона і не просить. Може, боїться, що одкинуся од неї, одвернуся. Може, думає, що, коли на серце моє зазіхне, гордість дівоча її задушить. Любить мене безмовно, бачу, що любить; бачу, як тане в моїх обіймах, як плавиться, тече восковою свічкою, як стелить мені постіль і сама стелиться; як довго-довго тремтять її вії, коли я присуваюся ближче; як тонко бринить струна її голосу, коли ніч пронизує блискавиця нашої пристрасті...

Я вже любив колись – нічого доброго із того не вийшло.

Я боюся знов полюбити.

Тіло Тамарине жадбно випасаю, словами її ласкавими гоюся, шкіру порепану перед нею, наче змій, скидаю – за ніч обростаю новою і виповзаю в темінь: подалі од неї, од її хати, що пахне травною, од погляду її матері, котра дивиться так, ніби удавити мене задумала...

Тамару свою покірну вкотре у снігах між собою та стіною затискаю:

– Треба аби вийшла кудись Орина, – шепочу тихо, а сам зубами кофтину на Тамарі задираю од пуца і до грудей, котрі уже дрижать так схвильовано, так солодко, таким вогнем зайнялися, що й лице обпікають.

– Вона зараз сама додумається, – Тамара регоче тихенько, у маківку голови мені дише. – Мамо! – гукає голосно. – Мамо, нам Свирид олії приніс. Треба заховати. – І бігом од мене одскакує, кофтину на собі поправляє. Мене першим до хати, сама – за мною.

Орина неохоче з печі висувається. Видно, тяжко їй. Ноги повні, вайлуваті, одслужили своє. Коли колгосп у Мачухах з'явився, Орину до праці виходити зобов'язали. То вона вже у перший день до колгоспу не дійшла. Так і осіла біля хати. А Тамара ходила. Аж доки не додумалась молока украсти. Сперічили її нагаєм та й усі трудодні зняли. Більше робити не дають.

Тож я їхня єдина опора, їхня надія на життя.

Я їхній посланець божий.

І хоч Орина досі зубами скрегоче, коли я до Тамари приходжу, та слова мені кривого сказати не сміє, з хати тікає і ходить десь так довго, скільки мені треба...

Що ж?

Така ціна, Орино.

Така-от плата...

– Може, я до тебе ходитиму? – Тамара мені у шию дише. – Щоб мамі очей не мазолити... – Пестить мене, мов дитину, обцілює од чола до колін. Губами груди мені лоскоче.

– Навіть не думай! – одкидаю червону хвилю волосся, аби лице її бачити. – Не можна тобі до мене.

– Чого ж, Свириде? – покусує мене за шию, граючись. – Жінка кочергою одлупить? – піджартує собі, лащить, кепкує з мене.

– Помовч уже! – прошу її владно, наказую. Вона і не продовжує... Мовчки рукам моїм отдається... А там і я забуваюся...

Ніколи б не повірив, що така бентежна вона, така ніжна, така дивовижна, така, наче тісто, податлива, така смачна. Набуваюся нею, наїдаюся нею, розчиняюся в ній, знову і знову вивергаю із себе сіль, вивергаю всю свою гіркоту на її теплий живіт...

Десь попід вікна ходить Орина, визираючи світла у шибі... Світло означає, що мені час, а їй до хати вертатися можна.

Але ми довго не палимо каганця...

Тамара у мене на плечі задрімала... Приборкана... Безборонна...

Моє насіння у ямці її пупа гріється...

І, на щастя, не проростає...

Дуся

Тосько Лантушок не любить людей.

Ще як у дитячих літах був, люди у нього на очах батька його забили. Ніби за те, що на чуже добро руку приклав, а на правду – хто його зна... Скрутили в баранячий ріг, вила у груди засадили – та й по всьому.

– Ракла!⁴ – кричали навіжено. – Ракла! Ракла! – у три-чотири-п'ять чоловічих голосів лементувало того дня небо над Мачухами. – Ракла!

Малий Тосько не знав тоді, за що батька карають, вуха долоньками затиснув, під призьбу забився і од страху дрижав. Колінцями у саму землю вгруз – у дрібну товчену піщину, серця не чув, через раз дихав.

⁴ Ракла – злодій.

– Ракла! – стукало, тупало, бевхало його по діточій голові, забивалося під біляве волоссячко – у саме тім'ячко. – Ракла! – вигулькувало, ніби голка з грубої мішковини, і впиналося з іншого боку – прохромлювало наскрізь маленьку людську мурашку, що знайшла сховок для свого тремтливого тільця і ніяк не могла затулити вуха так щільно, аби нічого того не чути. – Ракла! – ще раз навалилося, а далі як виникло раптово, так само і стихло. Лишень захрипіло десь недалеко ослабим батьковим голосом...

Він, Тосько, восьмирічна дитина, прислухався іще раз, повільно виліз зі свого сховку і отак, на колінцях, на колінцях, давай виповзати на середину двору, туди, де, прохромлений чіимись гострими вилами, вже у Бозі спочивав його неньо – Ясьо Лантушок... Так над батьковим тілом увечері Августина його й застала... Тосько вже навіть плакати не міг – на все своє життя очі виплакав...

Одтоді Тосько не любить людей.

Ніколи не знав тих, котрі його татові життя урвали, але й інших не шанує. Дивиться на кожного – ніби не на людину дивиться – на порожнє місце, а коли і говорить з кимось – то мов пісок із губи спльовує... Мовчить зазвичай – наче на смерть тебе вже прирік. І пів життя прожив, і в сивий волос зайшов, навіть згорбився трохи, але й на цяпочку не подобрів. Ніхто в Мачухах терпіти його не може. Лишень кобила гніда, така сама стара і бриклива, прижилася коло нього – наче Бога, Тоська свого слухас... А так – ніяка душа жива не витримує.

Злий чоловік він, дивний, дикий. Усе вила біля себе тримає – ніби готовий боронитися... Не знаю, на кого ціле життя жде, на якого ворога. Ото всядеться під черешнею на лавку – сидить, на сонце мружить, по сивій бороді йому комаха повзає... І ніби одпочиває собі чоловік, та вила з ним – до стовбура приперлися, а рука – на їхньому держаку – ніби вклезна...

У сусідстві з бабою, а тепер – і з нами усіма – Лантушки живуть. З одного боку вони, а з іншого – бездітна Варвара Лебедька. Скільки я себе пам'ятаю, завжди у двір Лантушків бабині кури забігали. Де ми лише той лаз не шукали, в однім місці заб'єм, то вони десь у другому дірку найдуть. І крила баба їм підрізала, і пильнувала по пів днини, кишкала раз у раз... А тільки до хати піде – кури знов на чужому городі. Чи трава їм там якась ліпша була? Одного дня, як бабин півень знов Лантушкам молоду моркву перепорпав, Харитон нікому і слова не сказав, вилами махнув – лиш ноги задер півень. На вилах його Лантушок підняв і бабі Олександрі на подвір'я перекинув. Мовчки то все, нанимо – ані пари з вуст.

Мала я тоді була, у дворі стояла, об'їдала галузку з черешнями, що батько мені спиляв. Над мою бідною головою пролетів той півень – і крапелька крові на личко мені бризнула. А може, то був сік од черешні – не знаю і зараз. Лишень забоялася я бабиних сусідів. Та й тепер не менше боюся.

Коли у тридцять першому в Мачухи комуністи прийшли, то Харитона разом із возом, вічними вилами та й кобилою колгоспними зробили. Забрали усе з його господарки: плуг, дряпак⁵, борону. Він і не пручався. Повірив, що рай настане, що «під одним одіялом будуть спати і чоловіки, і жінки», та й здався до колгоспу. Скажуть гній з-під корів возити – то возить, буряки – то буряки, буксір⁶ по хатах куркульню шукає, то й Тосько під воротами терпляче висиджується... На мішки з нагробованим добром жде... Сам голодний – аж чорний весь, хагу злидні обсіли, мати його – Августина – із

⁵ Дряпак – господарський інструмент для підпушування землі.

⁶ Буксір – бригада, що виконувала плани хлібоздачі, відбираючи у селян зерно та інші продукти харчування.

сили упала, злягла, молитесь лишень то голосно, то тихцем, аби його не гнівяти, а він забуває їй і їсти подати – все ніяк червону пелену з ока не змахне – прийшлим нелюдам служить. Вірять, що буде так, як пропаганда наобіцяла, що в куркульській сорочці нарешті ходить зможе та й куркульського щастя зазнає... Іноді присунеться пізно ввечері додому, самогоном од нього валить так – аж нам чутно, всунеться у хату – до матері слабої і словом не озветься. Вляжеться – хропе собі. Хата їхня стара з лампáсу⁷, ще дідівська, наруги не витримує – валиться то там, то сям, і дах давно вода пробіла – на голову кáпле, а Тоськові байдуже. Ні до чого нема діла... Лишень чекає, що пришлють за ним та й скажуть, куди далі їхати.

То ще зовсім недавно було – у голові шпичкою засіло – на зиму зайшлося, вечір загу-снув, затужавів. Мати якраз із колгоспу прийшла. Принесла трохи ячки в кишнях. І як лишень приховала? Трусять їх на воротах... Як ніхто знаю. Мене на другий день за жменю вівса із «Червоної зірки» вигнали. Сказав бригадир, що якби батька мого не любив, то доніс би у кліп ока. А так... щоб і духу мого більше тут не було... До інших колгоспів дорога нам давно закрита... Поспіхом ячку сховали на горищі, поміж гречаною лускою, тією, що нею була вистелена половина горища, розсипали – так вона непомітна стала, щоб одібрати ніхто не міг – не вибирувати ж по пів зернятка...

Смеркалося. Ми доїдали ріденький кандьóр⁸, заварений на воді, аж раптом мама ложку одсунула та й каже:

– Слухайте, діти, не можу я їсти і не думати – вис вона там у хаті, самі чуєте.

– Хто? – до мене не зразу дійшло, про що мама каже.

– Августа... А он знову... Тосько її не годує, певно. Вже пару днів у колгоспі спить, не стільки робить – як п'є, наженуть скоро до чорта. А нині до полудня вже такий був, що і лика не в'язав. І вчора – такий самий. З гноями тими колгоспними... ніби вродився, аби їх метáти... А матір рідну скоро на гниліще⁹ одвезе. Ні грама совісті в чоловіка – навіть аби подивитися...

Ми горшок зі стола в руки, каганець світла в другі – та й пішли у сусідський двір. Давно я там не була – все той півень наш червоний на Тоськових вилах мені перед очима... Легко у хату попали.

– Агусю! – закликала мама з порога. – Ви дома?

Нащо вона питає, думаю собі, коли раз по раз чути виття? Прихідцями¹⁰ так, прихідцями – то появиться, то затихне... Ну от, знову:

– Їсти! Їсти-и-и... – кволим протяжним стогоном озвалася біда із нутра сусідської хати і прогнала нас дрижаками під шкірою.

Зайшли ми глибше – очима у темін густу провалилися. Зимно в хаті. Страшно. Неміччо тхне, старістю, немитим тілом, сечею... Той огидний дух із ніг нас валить. Тримаємся.

Видно, баба давно під себе ходить. Незримий вітер вільно гуляє межі глиняними стінами, піч за дровами скучила – давно не бачила. Світло нашого каганця похололиво тремтить і висвічує у потемках живу душу. Під самою стіною коло зимної печі баба Августа на загідженому сечею полу¹¹ лежить. Горілиць лежить та й тихенько підвиває собі:

– Їсти-и-и, їсти-и-и!

⁷ Лампáс – формована глина.

⁸ Кандьóр – пшоняний суп.

⁹ Гниліще – яма, де перегнивало щось, інша назва – гноївка.

¹⁰ Прихідцями – уривками.

¹¹ Піл – дерев'яний поміст у хаті, який слугував ліжком.

Солома під нею потерта, ряднинка якась така збита. А вона ту соломку з-побіди себе смикає та й до беззубого рота пхає:

– Їсти-и-и-и... – Самими яснами жує-жує, а далі збриджено одшльовує. Потім знову тягнеться до тієї соломи, знову, знову...

Спершу очманіло дивимось, а потім як підскочимо – та й до баби, мама голову її невагому вище піднімає:

– Зараз, Агусю, зараз. Потерпіть, рідна. Їсточки вам дамо. Їсточки...

– Їсти-и-и-и... – Бабині невагоме тіло різко вигинає судомо. Корчиться Августа. Мучиться, здригається кілька разів і раптом затихає. Блаґа стає... Вже не просить... Наїлася...

Мама обережно кладе її сиву голову назад, на ряднину.

Агуся не перечить нам. Сумирна лежить...

Усе ще дивиться на світло, і в неї повні очні ями сліз...

Вертаємось додому зі своїм горшком – застигає у ній пшоняна юшка...

Недалеко од нас сиротіє сусідська хата з лампасу.

Там баба Агуся лежить собі...

І теж застигає...

Другого дня під обід Тосько Лантушок вперше за останніх кілька місяців не прийшов пішки, а приїхав додому своєю скрипучою гарбою. Про маму люди йому сказали. Ми ж не зізналися, що в хаті були. Страшно тепер жити. Страшно. Не знаєш, що тобі за правду зробити можуть. То він, як учув, дозволу ні в кого не спитався – додому помчав. Гнав кобилу вулицею, як навіжений, милосердя не знав – лупив її лозиною по старому хребту, по крупу, аби бігла – не зупинялася. Мовби не вірив людям, котрих усе життя не любив, мовби встигнути кудись хотів. До хати так ускочив – аж двері із завіси зірвалися: хруснуло коло одвірка. Довго там сидів, а через якийсь час задубілу Агусю в новій ряднині на руках виніс, обережно на лавку під черешню поклав. Потім знову в хату посунув. Шафу на подвір'я витяг – дошками вона тарабанила, коли волочив, розвалилася чисто. Харитон хазайновито дошки оті докупи стулив, цвяхами їх загатив, далі шафу на гарбу висадив – матір туди, наче у домовину, вложив... Поїхали...

Першою була вона, кого Лантушок на цвинтар завіз. Та й недовго на ворótях¹² стояла... Посипались Мачухи услід за нею... По одному, по двоє... день у день... день у день... Плакали ще за ними – за тими першими, а тепер уже ніхто й не рахує. Доки було кому, то ховали своїх, а зараз лише Тосько їх побіди плоти збирає... по хатах із вилами їздить:

– У вас є? – сумирно питає у кожному дворіщі. – А... немає... Ну... завтра будуть...

Доручила партія Тоськові спочилих за село виряджати, туди, де тополі живим частоколом стали навколо мертвих...

Не знаю, про що думав Тосько Лантушок, коли матір свою в шафі на цвинтар віз... коли яму сам копав... Але ми тоді вперше бачили, як він плаче...

Якщо душа людська ще родить сльози, думала я, – певно, має у собі щось живого... Хоч із вилами не розлучається – од цілого світу тими вилами одхрестилася...

¹² На ворótях стояти – за народним повір'ям, покійник стоїть на ворótях цвинтаря, доки не помре хтось наступний, і вже той наступний займає своє місце на ворótях. Так триває безкінечно.

ПУБЛІЦИСТИКА

«Література Закарпаття вже давно не слабує»

В українського поета, перекладача, журналіста **Мілана Бобака** був свого часу намір – підготувати книжку, в якій би були розмови з українськими письменниками України, Румунії, Польщі. Але, як вже в житті буває, з різних причин не дійшло до здійснення цього задуму. Однак нещодавно Мілан Бобак повернувся до своїх записів, нотаток і пропонує

читачам розмову з українською письменницею **Надією Панчук** (1940-2022). Розмова відбулася ще у лютому 2005 р., але вона і сьогодні багато підкаже про життєві перипетії та творчі намагання письменниці **Надії Панчук** (на фото).

Мілан Бобак: Вхідження у літературу – це, як правило, пошук зразків, уподобань, але й небажане явне чи приховане епігонство. Якими були ваші поетичні початки?

– Надія Панчук: З пошуком зразків мені пощастило. Справа в тому, що хоч я і народилася в селі, але мала те, що мають далеко не всі городяни – домашню бібліотеку трьома мовами – українською, російською і польською. Її збирали материн старший брат (пропав безвісти у 1920 році) і наймолодша сестра матері (загинула в УПА весною 1944 р.). Отак перемішалися у моєму домі сімейна трагедія і везіння.

А в бібліотеці тій були: томи «брокгаузівської» енциклопедії, Л. Толстой, Євангеліє, Л. Українка, І. Франко, Ю. Словацький. За дивним збігом обставин мамина рідня жила в Кременці на тій вулиці, де Юліуш Словацький народився. Пізніше, вже «при поляках» дід, оженившись, збудував собі будинок під знаменитою горою Боною. Десь у другому класі я відкрила для себе «Лиса Микиту» І. Франка, у п'ятому – «Лісову пісню» Л. Українки. У восьмому чомусь без зусиль вивчила напам'ять Шевченкових «Гайдамаків». (Тепер дивуюся, чому саме ця драматична і навіть страшна для дитячого сприймання поема стала тоді потрібного. Може, для переборювання справжнього страху, який тоді, у 40-50-і в наших краях переслідував не тільки малих).

Тож читач сформувався у мені набагато раніше, ніж автор. А визначення поняття «епігон» теж було відомим – з енциклопедії.

Найдивніше, що авторська сверблячка в юності стосувалась скоріше прози, а не поезії. А вірші – хто їх в юності не пише? Тим більше, що тоді, на зламі 50-60-х, у нас був поетичний бум, бо ж тільки в поезії міг тоді прозвучати натяк на правду. А ще тоді, в часи «відлиги», потроху приходили до нас, різними шляхами, літературні імена, доти заборонені або замовчані. Професія бібліотекаря дозволяє вільно плавати у книжковому морі. Книжкове море Харкова, де я тоді вчилася, було досить широким – фонди і спецфонди великих бібліотек, «там-видав» і «самвидав»... І ще траплялися освічені і доброзичливі викладачі, що діяли за принципом «учителю, виховай учня».

Отож, читач у мені і в студентські роки свідомо випереджував автора. Та ще й деякі викладачі переконували (після того, як моя наукова робота по Лермонтову зайняла друге місце на міському конкурсі студентських робіт), що варто йти в науку. Але щось не пускало. Хотілося невеликого міста, живої стихії української мови (Харків науковий тоді був виключно російськомовним), старих веж і тисячолітньої бруківки. Словом, тягло на рідний Захід, і коли прийшов час призначень на роботу (нинішні студенти вже не знають, що це таке), Ужгород був подарунком долі, ще й з прямим поїздом додому. А головне – він був таким, яким в моїй уяві повинно бути справжнє місто – із запахом історії, нашаруванням віків і цікавими людьми. Вірші виявились зручним способом осмислення і акумуляції вражень. Втім, не тільки вірші, але вони – перемогли. Вперше наважилась їх показати Петрові Скунцю, тоді вже визнаному лідеру тодішнього літературного покоління і він, на диво, сказав: «Це треба друкувати». Вся моя внутрішня невпевненість переборена не була, але друкуватись я почала – в альманахах творчості молодих, що тоді виходили у видавництві «Карпати», і одразу подала туди рукопис першої збірки – «На обрії – гори». Виходила вона довго, аж чотири роки, бо не мала так званих «паровозів» – віршів про партію, Леніна і т. ін. Таких «безпаровозних» рукописів провінційні видавці тоді уникали. Але допомогла підтримка відомого літературознавця Івана Зуба, якому видавництво послало рукопис на «внутрішню» рецензію. Пізніше мені багато разів допомагали зовсім незнайомі люди – Тарас Салига, Абрам Кацнельсон, Володимир Базилевський. Впевненості це мені не додало, але допомагало.

– Як Ви ставитесь до традицій? Вони для Вас джерело самопізнання чи, може, місце для модної втечі від суперечливого сьогодення?

– Вважаю, що традиції – це фундамент, на якому можна будувати які завгодно модерні конструкції. Так воно, очевидно, не тільки в мистецтві, але й у суспільстві. Це – як ті англійські газони, яким уже нічого не шкодить, бо їх стрижуть триста років.

Кожна доба в минулому щось знаходить (новіше нового), як у бабусиній скрині. І це, видно, не тільки «культурна ностальгія» (за термінологією французьких культурологів), але й закономірності «спіралі буття».

Як читач і глядач, авангардними літературою і мистецтвом цікавлюсь давно, але сприймаю вибірково – тільки той авангард, який має заряд образної енергії, викликає емоції. Так, до прикладу, недавнє знайомство з текстами так званої «лінгвістичної поезії» групи сучасних польських поетів лишилось тільки знайомством. Втім, вони самі твердять, що це саме тексти, а не поезія. Що ж, світ уже пережив футуризм початку минулого століття, що скидав класиків з «корабля сучасності». В чарунках світової культури з часом все займає своє

місце, і, можливо, все по-своєму потрібне, і по-своєму акумулює енергію своєю доби – і будівничу, і руйнівну.

– Літературне Закарпаття, принаймні, тримовне...

– Тепер пропорції трохи змінились. Після виїзду з Ужгорода Фелікса Кривіна значно зменшився російськомовний сегмент – в ньому нині активно діє тільки Людмила Кудрявська, освоюючи тепер і царину прози – видала окрім кількох нових збірок поезії і дві прозові.

Практично «не перехрещуються» тепер перекладами українські і угорські письменники Закарпаття. Найновіші приклади досить давні: переклад Іваном Петровцієм Кароя Балли – збірка «Речитативи», що вийшла у Києві у 1984 році та антологія віршів сучасних українських поетів «Зоряне письмо», видана угорською мовою в перекладі Ласла Балли у 1994 році (Ужгород – Будапешт).

Раніше цей процес був досить активним. Причини його гальмування, напевно, різні – і об'єктивні, і суб'єктивні. Угорські письменники зараз мають більше можливостей (хоча не завжди підкріплених фінансами) видаватись і, головне, спілкуватись зі своїми колегами з Угорщини. Обласне відділення Національної спілки письменників України теж з багатьох причин перестало бути місцем активного спілкування для членів спілки.

Зате на кафедрі словакістики УжНУ підростає покоління перекладачів з словацької і на словацьку. З легкої руки кандидата філологічних наук і поетеси Тетяни Ліхтей кілька «ластівок» – збірники студентських перекладів «Між Татрами і Карпатами» – вже вилетіли.

Взагалі, на мій погляд, і колись, і тепер феномен літературної багатомовності Закарпаття лишився не до кінця використаним для взаємознайомства літератур країн-сусідів. В часи Радянського Союзу причини були планово-ідеологічні, «доба перемін» народжувала інші. Тим часом, відійшло або відходить покоління закарпатських письменників, що досконало знали, як мінімум, дві-три мови, окрім рідної. З п'яти мов – сербохорватської, угорської, чеської, словацької, бачвансько-сремської перекладав Семен Панько, з угорської і на угорську, а також з чеської, словацької та російської – відомий не тільки в Україні майстер перекладу Юрій Шкробинець.

– Участь закарпатських письменників у загальноукраїнському літературному процесі наявна. Якою мірою тут можна говорити і про їхні незаперечні здобутки? (Вчора і сьогодні).

– Звичайно, участь закарпатських письменників у загальноукраїнському літературному процесі помітною була завжди. Більше того, мені здається, що колоритні лексичні скарби і тематичні особливості, внесені закарпатцями, значно збагатили українську літературу. Недавно в області відзначали 95-річчя з дня народження Федора Потушняка – поета, прозаїка, перекладача, вченого-археолога, фольклориста. Вже чотири десятиліття його творчість живе своїм життям – її перечитують, досліджують і дивуються: як багато ця людина встигла зробити в різних жанрах і різних галузях, і як багато Федір Потушняк ще зміг би, не обірвись його земне життя на п'ятдесятому році.

У 2006 році виповнюється 100 років Юрію Станинцю (помер у 1994 році). Є надія, що до ювілею будуть видані його досі невідомі нам твори. Станинець – одна з найбільш трагічних постатей літератури Закарпаття. Радянська влада так надійно виключила його з літературного процесу, що тільки у 1991 році він прийшов до теперішнього читача книгою «Юра Чорний», куди увійшла од-

нойменна повість та низка оповідань. Вже з цього видання видно, що Юрій Станинець закroeний був як глибокий і самобутній майстер слова. Недарма його оповідання «У вагоні» ще у далекому 1938 році ввійшло в «Антологію української новели», видану у Римі італійською мовою. Є надія, що тепер, до ювілею, прийде до читача те, що півстоліття пролежало в «шухляді» автора.

Не вся видана і вивчена творча спадщина нині вже покійного талановитого прозаїка Юрія Мейгеша.

В 60-70-ті роки, мабуть, не було в Україні шанувальників літератури, які б не знали імен Михайла Томчания, Івана Чендея, не шукали на прилавках магазинів нових книг Фелікса Кривіна. Втім, Кривіна тоді знав увесь тодішній Радянський Союз. А цитують його афоризми і дотепер. Наприклад, «Там, де ніхто не робить погоди, вона буває жажливою», або «Замість прямих вказівок із центру доходять одні коливання».

У кінці 90-х Іван Чендей та безперечний лідер закарпатської шістдесятницької поезії Петро Скунець відзначені Національною премією ім. Т. Шевченка. Лауреатом цієї ж премії тоді став ще один закарпатець, що після закінчення Ужгородського університету вимушено на початку 70-х став жителем Півдня України – Дмитро Кремень. А нині серед переможців конкурсу «Книга року» за 2004 рік – поет Петро Мідянка, популярності якого зовсім не заважає самотництво у рідному селі Широкий Луг на Тячівщині.

Серед безперечних здобутків літератури Закарпаття – твори для дітей лауреата премії ім. Л. Українки Галини Малик та твори для дітей і поезія для дорослих поетеси і науковця Лідії Повх, поета і видавця, лауреата кількох престижних премій Василя Кухти.

Ось-ось вийде друком нова збірка віршів Мар'яни Нейметі, що, впевнена, стане для шанувальників поезії справжнім відкриттям.

До Закарпаття «приписана», хоч проживає тепер у США, молода талановита поетеса і прозаїк Оксана Кішко-Луцишина.

Словом, як бібліотекар і зацікавлений читач, смію думати, що література Закарпаття (навіть при побіжному огляді) вже давно не слабує на провінціалізм. Навздогін варто подай згадати таке не лише ім'я, а й літературне і просвітницьке явище, як Олександр Маркуш, а також самобутнього прозаїка і фольклориста Луку Дем'яна. У людей того покоління, на життя якого припало і дві світові війни, і кілька перемін влади, і нестатки, що несуть з собою соціальні катаклізми, є якась загадка, яку покоління наступні, здається, ще не розгадали. Лука Дем'ян, працюючи на залізниці кондуктором та черговим, зміг обстежити для фольклорних записів 140 сіл, зробивши там більше 7 тисяч таких записів. Скромний вчитель, шкільний інспектор Олександр Маркуш підготував і видав 23 навчальні посібники з різних дисциплін для початкових і горожанських шкіл, майже два десятиліття видавав (частково на власні кошти) популярний і дотепер шанований молодіжний часопис «Наш рідний край». Це – окрім чисто літературної діяльності. Здається, ніби час для них ішов по-іншому, не так як для нас – користувачів Інтернету.

Я свідомо обмежила перелік літературних імен – їх набагато більше: у теперішній обласній організації НСПУ близько чотирьох десятків членів, у біобібліографічному покажчику Івана Хланти «Літературне Закарпаття у ХХ столітті» – 235 імен.

Але ж з позаминулого століття відомо – «нельзя объять необъятное». Розмова, навіть заочна – тільки розмова, а не науковий огляд.

– На Закарпатті нині появляється понад два десятки газетних видань. Багато з них надають свої сторінки і літературі, проблемам культури взагалі. Однак, потреба «товстого» літературно-мистецького журналу відчувається.

– Газет тепер у нас багато і різних. Відділ краєзнавчої літератури Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки одержує їх 52 назви. З них далеко не всі і по-різному висвітлюють культурне і літературне життя. І лише 2-3 надають місце для літературних творів, найчастіше – віршів. У кінці 80-х початку 90-х були спроби розпочати видання товстих журналів – і для дорослих, і для дітей. Для дорослих – «Карпатський край», «Тиса», для підлітків – «Наш рідний край», для дітей – «Віночок». З кількох угорськомовних теж залишився тільки один «Egytít» («Разом») – літературно-мистецький. Але, на жаль, довго це не тривало. Кажуть, що головна причина – брак коштів. Підозрюю, що найголовніше – брак широкої читацької зацікавленості. Видання, що виходили, були цікавими і потрібними, але... десяткам, а не тисячам читачів – просто читачів. «Наш рідний край» часів Маркуша для сотень його сільських читачів був єдиним вікном у світ, і часто єдиним способом зв'язку зі світом. Тепер ситуація зовсім інша. Вікон безліч, хоча відкриваються вони здебільшого зовсім не в світ культури. Особливо шкода цікавий за задумом веселий, ігровий «Віночок» Галини Малик. Він був розрахований на повноцінне спілкування з маленькими читачами. Потрібно було всього-на-всього підтримки управління освіти – доти, доки батьки не почали б його масово передплачувати.

Час від часу привид журналу чи журналів блукає Ужгородом. Може, з часом і матеріалізується. Крім усього, у таких справах, як і в політиці, потрібен лідер, який володіє талантом об'єднувати. Якщо є лідер, є група однодумців, знаходяться і кошти. Виходить же упродовж років «Кур'єр Кривбасу» у Кривому Розі, «Четвер» і ще кілька журналів – у Івано-Франківську.

А у нас зараз іде зміна літературних поколінь. Чого нема сьогодні, може бути завтра.

– Ви майже все своє життя з книгами і ... в своїх книгах...

– Ви хотіли запитати: як діє (як на автора) постійне оточення книгами, бібліотечна аура? Звичайно, діє, і дуже повчально. Книги бувають живими і мертвими, деколи мертвими вже від народження. Скільки таких книг, навіть «обпремійованих» і «облауреачених» було колись видано за радянські часи – гори! А вода часу змила їх, як прибережну гальку – ні сліду. Та й зараз таке трапляється. Але автори таких книг тішать своє самолюбство розтиражуванням власного імені, а бібліотекар знає – це ще нічого не значить. Значити буде тоді, коли книга житиме своїм життям, без допомоги автора.

І це знання дуже добре лікує від сверблячки марнославства і честолюбства і допомагає не потрапляти у смішні ситуації.

Пам'ятаю, як один автор, видавши тоненьку книжечку, час від часу заходив у бібліотеку і просив: «Покажіть, як моя книжка стоїть на стелажі».

А ще один молодий публіцист і автор кількох популярних видавничих проєктів з-за перевалу в одному інтерв'ю 1991 року дуже необережно ділив літературу на сучасну і актуальну. Мовляв, мої друзі-письменники – автори актуальні, а от Ліна Костенко, яка ще десь живе – це тільки наша сучасниця. Проте ця «ще жива сучасниця» останнім часом кілька разів подивувала читацький загаль України такою актуальною і глибокою публіцистикою, що всякий поділ на ак-

туальних і сучасних виглядає поряд з нею просто примітивним. А якщо застосувати в цій ситуації коефіцієнт посилань і цитування, широко вживаний для вияснення «гамбурзького рахунку» в наукових колах, то рахунок на користь «ще живої сучасниці» цілком переконливий.

Словом, у бібліотекаря – щоденна можливість переконуватись, що книги мають свою долю, часто цілком незалежну від бажань їх авторів, і, що цікаво, і від смаків масового читача.

А ще книги вміють делікатно «перемикати» настрої, дарувати «ключики» до якоїсь теми, або просто – заряд енергії, бути своєрідними енергетичними донорами. Для мене таким донором уже чверть століття є поезія Миколи Воробйова. Зацікавлені читачі помітили його з книжки «Ожина обрію» (1988), а Шевченківську премію він отримав тільки за 2004 рік.

Дивно, що діють на мене саме рядки, а не особа автора, з яким я ніколи не була знайома і навіть ніколи не прагла цього. Втім, книги рідко потребують знайомства з їх авторами.

– Протягом 90-х років минулого століття книговидавнича справа в Україні зазнала історичних змін. Виникли нові видавництва, в тому числі і переважно приватні. Як це відбулося на якості друкованої продукції в цілому?

– Справді, приватних видавництв тепер у нас немало, в тому числі і в Закарпатті (число називати не буду, бо це – величина перемінна). Не всі вижили, бо деякі були засновані згорячу, людьми, далекими від видавничої справи, а кілька благополучно діють, створюючи певну конкуренцію. Грошовиті автори часто суттєво впливають на рівень видавничої продукції, бо видавці деколи чинять за принципом «будь-яка примха – за ваші гроші». Та в цілому (це видно було і на виставці-ярмарку «Ужгородський книжковий Миколай») потроху справа просувається – і якісно, і кількісно. Між іншим, Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека вже третій рік відслідковує видавничий процес в області через видання щорічного анотованого каталогу «Книга Закарпаття». За даними цього каталогу книжковий ринок краю зараз формують в основному саме приватні видавництва. Цікаво, що книги в області виходять, крім української, угорською, російською, словацькою, чеською, русинською, англійською, німецькою, і видаються не тільки в Ужгороді, але й в Мукачеві, Виноградіві, Перечині, Сваляві.

– Серед письменників Ужгорода, але й читацької аудиторії добре ім'я має видавництво «Мистецька лінія», до тих, хто його називає своїм, певен, належите і Ви, адже в ньому вийшли три Ваші останні поетичні збірки – «Дика пряжа» (2000), «... тільки завтра» (2003) і «Різни наголоси» (2004).

– Щодо якості виданої продукції – і за змістом, і за формою, то видавництво «Мистецька лінія» нині - явний лідер. Йому пішов шостий рік. Мені воно подобається не тільки тому, що там виходять мої збірки. Головне, що цей колектив щасливо об'єднав талановитих професіоналів – від верстальників до головного редактора та директора. Вони, власне створюють модель нормального європейського видавництва – з ядром постійних авторів, залученням до дизайну книг відомих художників. Результат, звісно, не забарився. «Мистецьку лінію» знають і поважають. На вже згаданій виставці-ярмарку «Ужгородський книжковий Миколай» ми маємо щорічну можливість порівнювати якість книжкової

продукції різних видавництв України – тут бувають видавці з Києва, Львова, Івано-Франківська, Вінниці. І видання «Мистецької лінії» на тому розмаїтому фоні звертають на себе увагу високою поліграфічною якістю і вишуканим та жанрово обумовленим дизайном. Навіть «ужгородський» американець Сенді МакКалог – мандрівник і письменник, що кілька років тому оселився в Ужгороді, в «Мистецькій лінії» вже видав 2 свої книги. Одну – англійською, іншу – в російському перекладі. Ще одна виходить в перекладі на українську.

– Автор, видавець, читач – поняття взаємозалежні. Перший залежить від другого, другий – від третього. А той, обтяжений проблемами життя-буття, десь осторонь рішає, що перше – хліб чи книга? Це я про Словаччину.

– Для України ця проблема не менш гостра – і для читачів, і для авторів, і для видавців. Якщо вдатися до цифр, то на кожного жителя України припадає 0,8 книги (за кількістю виданих протягом року). Навіть у Білорусії ця цифра краща – 5 книг. А якщо відкинути навчальні видання та методичні посібники, то залишаються 0,36 книги на жителя України в рік (українською мовою). А коли звідси ще відкинути всякі «сонники»?

А якщо додати, що досі весь інформаційний простір нашої держави формується за її межами – російська преса, масова література, потужна мережа Інтернет-сайтів, FM-станції з набридливою естрадою десятого сорту заповнюють усі щілини навіть тепер. Історія Закону «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» могла б стати сюжетом дуже сумної і трохи детективної повісті. Навіть сухий документальний виклад цієї історії займає у журналі «Книжковий огляд» (№ 10 за 2004 р.) кілька сторінок дрібним шрифтом.

Надія – на новий бюджет нового уряду і поступову зміну ситуації в усьому, в тому числі у книговиданні і можливості читача мати і хліб, і книгу.

– Кажуть, що талановитому митцю і творча невдача до лиця. Вона його зобов'язує до нових злетів...

– З цього приводу існують різні думки. Борис Пастернак колись писав: «... и поражение от победы ты сам не должен отличать». Щось у тому є, бо автор оцінює свою роботу за вагою вкладених емоцій, а читач і критик – за тим, що одержав, в основному, за силою вражень та коефіцієнтом новизни. А різниця буває дуже суттєвою.

Думаю, що творча невдача діє на кожного автора по-різному, залежно від його психотипу – одному додає творчої злості, іншого доводить до депресії.

За роки своєї причетності до літератури ні скандального провалу, ні шаленої популярності я не звідала. Під час виходу першої книжки і після нього деякі дуже партійні критики робили спробу звинуватити у відсутності громадянської позиції та любові до Батьківщини. Ще один колега по перу казав: «Та вона ж плутає жіночі й чоловічі рими, а це те ж саме, що переплутати двері у WC!».

А загалом критика і читачі від книжки до книжки помічають частіше і «розкушують» глибше, за що я їм щиро вдячна. Дивно, але серед моїх зацікавлених читачів більше чоловіків. Може, тому, що мені самій у дитинстві було цікавіше спостерігати як будують хату або пораяють бджіл, аніж гратися в ляльки. Якийсь нежіночий інгредієнт, очевидно, залишився і у світосприйманні, і у віршах. Добре це чи погано – судити не мені.

185 років тому народився Іван Нечуй-Левицький

Іван Нечуй-Левицький (справжнє прізвище – Левицький, 13 [25] листопада 1838, Стеблів, Богуславський повіт, Київська губернія, Російська імперія – 2 квітня 1918, Київ, Київська губернія, УНР) – український письменник, етнограф, фольклорист, педагог. Автор «Кайдашевої сім'ї», «Миколи Джері», перекладач – разом з Пантлеймоном Кулішем та Іваном Пулюєм здійснив перший україномовний переклад Біблії.

ТВОРЕЦЬ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ. ЧОМУ ПРО ПИСЬМЕННИКА НАДОВГО ЗАБУЛИ

Останніми днями читаю багато коментарів і пропозицій щодо перейменування вулиць. І не бачу, щоб хтось згадав ім'я одного із найбільших українських письменників – Івана Семеновича Нечуя-Левицького. Це легенда української літератури. І один із творців мови, якою писали майже усі українські письменники 20 століття.

Іван Нечуй-Левицький – герой України. Адже в останню чверть XIX століття, в умовах російських циркулярів про тотальну заборону української мови, він був чи не єдиним, хто по-справжньому відстоював мову. І, фактично, відстоював Україну. Саме тому **машина російської пропаганди майже стерла його ім'я з української історії й із пам'яті українців**. Тепер треба проводити зворотню роботу – відновити справедливості про одну із найвеличніших осіб в українській культурі.

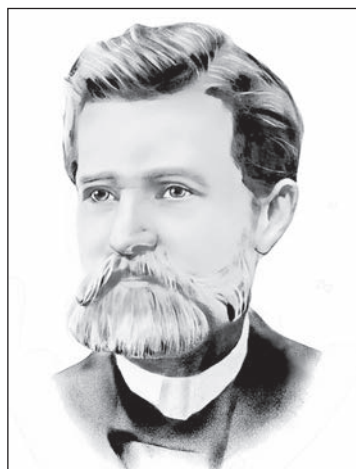
«Іван Левицький – се великий артист зору, се колосальне, усеобіймаюче око України» (Іван Франко);

«Яка прекрасна мова! Читав – наче погожу воду у спеку пив. Яке знання народних звичаїв, народного життя!» (Михайло Коцюбинський)

«Жодна література світу не має такого правдивого, дотепного, людяного, сонячного, хоч децю затьмареного тугою за крацим життям, твору.., як «Кайдашева сім'я» Нечуя (Максим Рильський).

Іван Нечуй-Левицький першим розширив межі української літератури до «нормативів» літератури світової, і саме йому українські письменники XX століття завдячують літературною мовою – більшість із них писала саме мовою Нечуя. Іван Семенович першим показав у своїх реалістичних творах всі верстви населення України: інтелігенція та духовенство, поміщики та купці, селяни та робітники – усі є на сторінках його творів.

Нечуй-Левицький розширив жанрові межі української літератури: оповідання, повісті, романи, новели, п'єси, нариси, есе, критична публіцистика, етнографічні статті – за що тільки не брався письменник. Він писав про найбільш західні села українців у далекій Малопольщі, та про міста колишнього князівства Данила Галицького, наприклад про Дорогичин, в якому Данило коронувався на короля;

писав про українське Причорномор'я, а найбільше – про рідне Наддніпрянське та про Київ.

ПОЧАВ ПИСАТИ ПРО ТОТАЛЬНУ РУСИФІКАЦІЮ В УКРАЇНІ ПЕРШИМ

Нечуй-Левицький першим почав писати про політику тотальної русифікації в Україні. В багатьох творах він висвітлював процес русифікації в освіті («Хмари», «Причепи», «Над Чорним морем»). Детальні власні спостереження та аналіз русифікації в освіті Іван Семенович висвітлює в наступних творах: «Російська народна школа на Україні», «Педагогічний прояв у російській народній школі», «Школа повинна бути національною».

Ще одне особисте досягнення Нечуя – він першим почав висвітлювати проблему русифікації літератури. Будучи викладачем російської мови і літератури, Іван Семенович нещадно критикує владу за повсюдне масове нав'язування російської літератури для неросіян.

«Про непотрібність великоруської літератури для України та Слов'янщини», «Україна на літературних позах з Московщиною» – ці твори не видавалися у період СРСР, адже їх вважали націоналістичними, як і твір «Світогляд українського народу» – не може бути окремий світогляд українців. За таке Нечуй потрапив у немилість до росіян, і ті зробили усе, щоб нащадки забули про великого класика.

Нечуй-Левицький вважав найбільшим недоліком української інтелігенції те, що російська література їм замінила власну, національну. До речі, для багатьох регіонів України ця проблема актуальна ще і нині.

ТВОРИ НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО – НАЙКРАЦІ ПРО УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО

Вважається, що творчість Нечуя значно прискорила розвиток української літератури, розширивши її межі у всіх можливих напрямках. А ще Іван Семенович, разом із Пантелеймоном Кулішем та Іваном Пулюєм, став перекладачем першої україномовної Біблії, яка вийшла друком у Відні, у 1903 році.

Твори Нечуя-Левицького – найкращі про українське село, найдетальніші і найбільш поетичні, хоч і прозові. Але писав майстер не лише про село. З 33 роки він жив у Києві, і написав немало неймовірних творів про нашу столицю. «Київські прохачі», «Афонський проїдисвіт», «Хмари», «Апокаліптична картина Києва», «Вечір на Володимирській гірці» – дуже рекомендую. А ще він написав твір, який знають усі кияни, і обожнюють.

Була у Івана Семеновича п'єса про життя на Подолі – «На Кожум'яках» називається. Прочитав її інший наш великий класик – Михайло Старицький, і був вражений. Але він відразу зрозумів, що для сцени ця п'єса задовга – шість дій аж. І звернувся до Нечуя-Левицького.

Старицький у листі від 17 березня 1883 року писав так:

«Дорогий і вельмишановний Іване Семеновичу! Драматичний комітет мені доручив переглянути Ваші «Кожум'яки» і виробити план, як би їх пририхтувати до сцени. Я зробив це і читав свій план, і його дуже хвалили: отож тепер засилаю його до Вас на санкцію. Будьте ласкаві, прочитавши, найшвидше його повертайте назад з відповіддю».

Також Старицький просив, щоб і його прізвище додали, як співавтора: «Щоб було написано: «Комедія Левицького-Старицького». Коли згода, то подивітьсяся

план, зробіть свої уваги і пришліть мені його зараз же, тоді і мерщій візьму до діла». Згоду на це Нечуй-Левицький дав, і п'єса з подвійною назвою «Панська губа, та зубів нема (За двома зайцями)» вперше 1890 році була опублікована у збірці творів «Малороссийский театр» за двома підписами: Левицький-Старицький – такою була згода і воля письменників.

В ПЕРІОД СРСР ЙОГО ІМ'Я «ВИТЕРЛИ» З ІСТОРІЇ

У радянський період Нечуя-Левицького «вистерли» з історії – із роду священників та ще й націоналіст – такі автори не потрібні були радянській владі. Із авторів популярної п'єси «За двома зайцями» Івана Семеновича викинули, залишивши лише Старицького. І навіть Вікіпедія називає автором Старицького.

Про Нечуя-Левицького забули – неймовірна несправедливість. На Андріївському узвозі стоїть пам'ятник героям твору, яких вигадав саме Нечуй-Левицький, але щодо автора...

ХТО ПРОВОДИВ НАЙКРАЩІ ЕКСКУРСІЇ ПРО ПИСЬМЕННИКА

Іван Семенович був членом Імператорського географічного товариства й писав розділи до енциклопедії Брокгауза і Ефрона. Соціально-побутові оповідання і повісті Нечуя є шедеврами української літератури.

Немає нічого більш цікавого і детального, про життя українського села. У часи Нечуя 80% населення України жило у селах, тому важливість передачі деталей про їх життя важко переоцінити. Майже усі кайфували від серіалу про Кайдашів – «Кайдашева сім'я» – один із найбільш читаних творів з усієї української літератури, безсмертне на всі віки.

Зібрання творів Нечуя-Левицького, видане у 30 роки минулого століття, до забуття письменника, налічує 10 томів. Вже покійний Сергій Хаврус, директор музею-садиби Нечуя-Левицького у Стеблеві – найкращий знавець і дослідник життя і творчості письменника.

Своїми екскурсіями і книгами він відкривав Івана Семеновича зовсім по-іншому: після його розповідей ні в кого не залишалося сумнівів: Нечуй як автор прози – це рівень Франка та зірка української літератури. На його твори орієнтувалися десятки, а може, й сотні українських авторів 20 століття, але український народ майже не шанує своїх героїв. Два пам'ятника і кілька вулиць.

АДРЕСИ НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО В КИЄВІ. КУДИ ПІТИ НА ПРОГУЛЯНКУ

У Києві є вулиця Нечуя-Левицького – невеличка, у приватному секторі, на Солом'янці, біля Байкового цвинтаря. Хіба саме там має бути вулиця імені одного із головних класиків країни?

«Україна Інкогніта» почала проводити екскурсію «Київ великого Нечуя». В цій екскурсії пропонується пройти маршрутом, по якому Нечуй-Левицький ходив 21 рік, коли жив на Пушкінській вулиці. Це нинішні вулиці: Пушкінська (її ніяк не можуть перейменувати, причому влада проігнорувала той факт, що тут Нечуй жив 21 рік), Богдана Хмельницького та Володимирська, далі – Михайлівська площа та Володимирська гірка.

В Києві є вісім адрес, де у різний час жив Іван Семенович. Дві адреси пов'язані із його навчанням у Київській духовній семінарії та у духовній академії, п'ять

– квартири, які письменник орендував з 1885-го по 1917 роки. Остання адреса – це Дегтярівська богадільня, в якій Нечуй помер вже у часи УНР, у злиднях, зі зламаною ногою.

Цікаво, що із житлових будинків, в яких він орендував приміщення, зберігся лише один. Він знаходиться за адресою Володимирська, 7. На ньому навіть меморіальної таблиці. Як, до речі і на всіх будинках, пов'язаних із Нечуєм. Таблиця є лише на будинку на Пушкінській, 17. Щоправда вона дуже непоказна і малопомітна, ще й написано чорним по чорному – з п'яти метрів розібрати напис майже нереально.

Будинок, в якому була остання квартира Івана Семеновича – прибутковий будинок Зеленської, завалився вже у 90-ті роки. Від нього залишився лише кутовий шматок – теж доволі цікава атракція, з елементами декору та дверним проходом. На цій стіні теж немає меморіальної таблиці, та й про існування її майже ніхто не знає.

Нечуй-Левицький дуже любив Андріївську церкву та Софію Київську, любив спускатись і підніматись фунікулером.

РУСИФІКАЦІЯ КИЄВА ПОЧАЛАСЯ ПІЗНІШЕ 19 СТОРІЧЧЯ

Р.С. Київ не був російськомовним в середині 19 століття. Русифікація почалася пізніше, й почалася вона із закладів освіти. Дуже чітко й змістовно написав про це Іван Нечуй-Левицький, який навчався у Києво-Могилянській академії.

Він описує процес тотальної русифікації в романі «Хмари». Там, до речі, безліч описів тогочасного Києва, як і в інших творах Нечуя. І саме він головний співець Міста, на зламі століть, а ніякий не Булгаков, батько якого був типовим русифікатором Києва. Подаю далі уривок із роману «Хмари». Неймовірний шматок правди про старий Київ.

«...встріли в академії студентів з усієї Росії. Великоруський синод ще попереду, ніж уряд, спостеріг ідею русифікації, і для того він велів в академіях мішати українців з руськими студентами. Тим-то в Київську академію пруть семінаристів з Костроми, Архангельська, з Волги й Сибіру, мішаючи їх з киянами, полтавцями, одесцями й іншими і посилаючи українських семінаристів до Москви й Петербурга, котрі, однак, не мають охоти туди їхати».

«...Всі студенти говорили московським язиком, і рідко траплялося почути співучу, м'яку розмову українську. Серед самого монастиря стояла велика гарна Богоявленська церква. На полуденній стіні церкви була залізна дошка з написом над могилою гетьмана Конашевича-Сагайдачного. Самий монастир з академією стояв на Мазепиному дворі. І, неважаючи на те, в академії Петра Могили, св. Дмитрія Туптала й інших не було й духу, й сліду тих давніх діячів України, тих Сагайдачних, Могил...»

«В Братському монастирі, в давній славній академії панував чужий великоруський дух, чужа наука, чужий язик, навіть чужі люди... Все давнє українське лежало десь глибоко під землею, рядом з могилою Сагайдачного, а над землею роєм вилися попід деревом чужі люди з чужої далекої сторони, з чужою мовою, з чужим духом, нагнані бог зна звідкіль, щоб загнати ще глибше в землю нашу старовину і новину і поховати її навіки».

В часи Нечуя була ще могила Сагайдачного, але росіяни її знищили. Разом із академією та монастирем.

Роман МАЛЕНКОВ.
(www.litgazeta.com.ua)

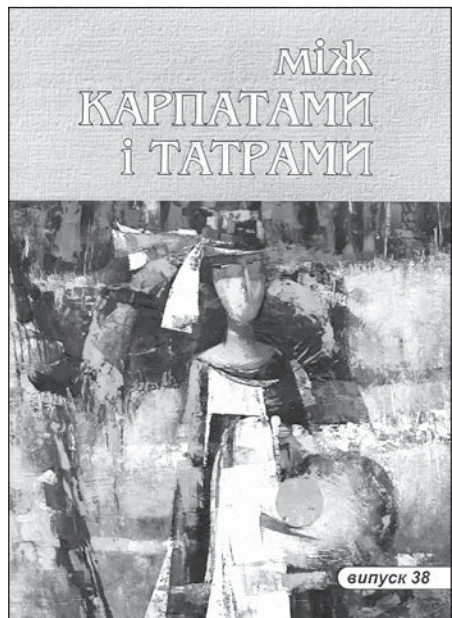

НА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ НИВІ: МИХАЙЛО РОМАН

Кожен письменник сприймає світ крізь призму рідного слова. Але важливо, коли це слово животворить, відкриває нові обрії на перекладацькій ниві. Перекладач – як мудрий сіяч, що відбирає із доброго ґрунту добірне зерно і дає йому змогу прорости ще й на іншому полі, тішити око читача, відкриває розмаїті глибини мистецького світу автора. До таких першовідкривачів належить професор Михайло Роман, визначний вчений-літературознавець, перекладач, справжній подвижник українсько-словацьких культурних взаємодій. Пропонована силуетка торкатиметься одразу двох постатей, споріднених духом і спільними науковими інтересами та творчими уподобаннями. Отже, мова йде про непересічних людей, залюблених у таїну Слова – відомого літературознавця, доктора філологічних наук, професора Миколу Зимомря (Дрогобич, Україна) і Михайла Романа, знаного дослідника української літератури, перекладача, видатного літературознавця, який народився 1 листопада 1930 року, а нині живе й трудиться в Пряшеві (Словаччина). Доречний факт: Микола Зимомря опублікував на шпальтах журналу «Всесвіт» розлогий матеріал про життя і творчість Михайла Романа під назвою «Особистість – острівець українства в Словаччині» («Всесвіт», 2020, № 1-2, с. 220-230).

Що єднає цих двох митців? Мабуть, не лише особисте знайомство чи тісна співпраця в царині науки. Як відомо, Михайло Роман все життя цікавився культурно-мистецьким життям Пряшівщини (українська етнічна територія північно-східного регіону Словаччини, яка історично є частиною Закарпаття), а Микола Зимомря (народився 30 листопада 1946 року) – уродженець Срібної землі (так метафорично назвав Закарпаття Василь Пачовський).

Ім'я Миколи Зимомрі добре знане не тільки в наукових колах (до слова, доробок професора налічує понад тисячу позицій), але й у літературному. З-під його пера вийшла у світ низка збірок прозових творів, зокрема: «Джерела вічної краси» (1996), «Долі в людях» (2006), «Час і життя» (2012), «Дзвін для ангелів» (2014), «Промінці студеного сонця» (2015), «Образки Срібної землі» (2016), «Синя веселка» (2017), «Візерунок життєвих стежин» (2018), «Політ життєвої мрії» (2018), «Пороги у вулику» (2019), «Розвіяний простір» (2020), «Зелене відлуння» (2021) та інші. Окремі оповідання, новели, есеї перекладені англійською, німецькою, польською, болгарською, хорватською, російською, мадярською мовами. Та й сам Микола Зимомря причетний до мистецтва перекладу: йому належить численні інтерпретації поезії відомих майстрів пера – Олександри Шевелло («Гармонія псалму» (2007; українською мовою), Дмитра Павличка

«Княгиня Європи» (2010, німецькою мовою, Анатолія Мойсієнка («Поезії» (2013; німецькою мовою), а також богословські твори Івана Павла II, зокрема, «Встаньте, ходімо» (2005). А сьогодні одна з найновіших прозових збірок письменника з промовистою назвою «Сповідь на рушнику» «заговорила» до читача словацькою мовою. Автором перекладу став шанований Михайло Роман, який цього року зустрінє свою дев'яносту четверту золотоосінню пору...

Великі зусилля М. Роман приклав для пропагування української літератури в Словаччині, для утвердження словацько-українських взаємин. Зокрема спричинився до відкриття для наукового світу постатей Василя Гренджі-Донського, Федора Лазорика, Сергія Макари, Івана Мацинського, Іллі Галайди, Івана Яцканина. Він автор численних підручників з української літератури для середніх шкіл і вишів, рецензій творів українських письменників повоєнної Словаччини, перекладів низки духовних книг.

Перу Михайла Романа належить понад дев'ятисот праць. Серед знакових монографічних досліджень – «З поступу словацько-українських взаємодій» (1971), «Федір Лазорик: життя і творчість» (1974), «Життя і творчість Федора Іванчова» (1976), «Літературні портрети українських письменників Чехословаччини» (1989), «Реалії України» (2002), «Причинки про літературний романтизм» (2005), «Художній світ Сергія Макари» (2019). Доброго розголосу набув переклад монографії М. Наєнка про український літературний романтизм (2006) тощо. І ось перед нами новий і оригінальний переклад художніх полотен-мініатюр Миколи Зимомрі під назвою «Сповідь на рушнику», що увійшов до 38-го випуску серії «Між Карпатами і Татрами» (Ужгород, 2023). Передмову до вибраного малої прози написала Тетяна Ліхтей, слово від перекладача – Михайло Роман. Тут варто підкреслити: доробок Тетяни Ліхтей, без сумніву, заслуговує на окрему оціночну статтю. З її ініціативи заснована серія «Між Карпатами і Татрами», що містить примітні видання, зокрема, поезії Петра Скунця (у словацькому перекладі Валерії Юричкової (вип. 26, 2017), поезії Еміла Лукача в українському перекладі Дмитра Кременя, вип. 20, 2013), поезії Мирослава Валека в українському перекладі Дмитра Кременя (вип. 28, 2018), твори польських поетів – Вальдемара Міхальського, Марії Павліковської-Ясножевської, Тадеуша Ружевиша, Віслави Шимборської в українському перекладі Надії Панчук (вип. 30, 2019), поезії Мар'яни Нейметі у словацькому перекладі Матея Масарика (вип. 31, 2019), оригінальні поетичні твори Тетяни Ліхтей (у словацькому перекладі Юрая Андрічика, вип. 23, 2015), оповідання «Медова баба» Душана Ніколая в українському перекладі Івана Яканина (вип. 29, 2018) та ін.

І щойно побачила світ збірка «Сповідь на рушнику»... Власне, все це реалістичні образки з життя простих людей Верховинського села. Вже сама назва збірки привертає увагу своєю метафоричністю і свідчить про мовно-естетичні пошуки автора. У ґрунтовній передмові Михайло Роман слушно наголошує: «У процесі відображення різноманітних проблем, широкої гами миттєвостей автор оминає розлогіх форм стосовно жанру розповіді; натомість він майстерно використовує метафори, символи, порівняння та інші художні засоби, щоб реалістично відтворити поліфонічний світ своїх персонажів» (С. 8).

Зосереджений читач не може не зауважити, що в кожному оповіданні чи новелі (а їх у збірці дев'ятнадцять) постає багатий духовний світ героїв, уродженців Срібної землі. Глибоким національним колоритом пройняті оповідки «Золота бринза», «Вишиванка», «Золотий горіх», «Поцілунок громовиці», «Тунель», «Сон крізь віконце», «Тридцять карбованців», «Сміх крізь сльози», «Порятунок», «Ремінь», «Сліпа темінь», «Пороги у вулику» та ін. Зауважимо: жаль, що до збірки не

потрапила новела «Сповідь на рушнику», що опублікована на сторінках журналу «Дукля» (2023, № 5). Власне у «Порогах...», які відкривають збірку, закладена, на наш погляд, глибока і небуденна символіка, яка висвітлює події доби нечуваних викликів і випробувань, несправедливо суджених українському сьогоденню. Тут доречно навести відому істину: ніхто краще не скаже про автора, як його твір. Тому пропонуємо читацькій увазі невеличкий фрагмент із цього оповідання:

– Ми переможемо! Ми переможемо! – джурджала грізна оса, вбиваючи бджілок.
– Ні, і ще раз – ні! Допоки у вулику бодай одна бджола жива, – Ул ні, ворог не увійде в нашу хатинку!

Це лунав голос Матки. Головна бджола силкувалася вийти на передню лінію біля віконця. Та шість її охоронців миттєво випереджали цей рух і знову творили неприступну лінію оборони. І залишалася Матка, як за стіною фортеці.

Так і триває життя у вулику.

Бо вміють бджоли боронити свої пороги! (С. 10).

Михайлу Роману вдалося напрочуд повноцінно передати текст новели «Пороги у вулику», її метафоричний візерунок з усією повнотою віри в перемогу добра над злом, по-філософськи закріплених думок-тверджень. До речі, він поділився з авторками цих рядків таким промовистим зізнанням: *«Не знайти мені слів, таких достойних, щоб висловити ними мою глибинну подяку Добродієві Михайлу Роману за його адекватну інтерпретацію текстів зі збірки «Сповідь на рушнику».* Микола Зимомря, 23 жовтня 2023 р.».

І це характерно для усіх перекладених зразків короткої прози Миколи Зимомрі. Справді, оптимістичний настрій, що струменить з кожного рядка цих прозових мініатюр, творить особливу ауру і вселяє віру в те, що збірка знайде свого читача і в Україні, і в Словаччині. А з-під досвідченого пера Михайла Романа вийде ще не один переклад творів сучасної української літератури. Бережімо свої пороги! Плекаймо нашу культуру!

Уляна Галів, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобич),
Ольга Снітовська, кандидат філологічних наук, доцент (Львів).

П'єдестал і хто, чи що на ньому буде стояти?

На це питання намагається відповісти у новому романі «Середне» (Дафонс, Братислава, 2023, 221 с.) Василь Дацей. Дотепер В. Дацей (1936) написав понад 20 романів, повістей, збірок оповідань, кілька радіоп'єс, драматичних творів для лялькового театру, якими здобув широке визнання читачів і глядачів Словаччини, Чехії та України. Дотепер у його творах виступали переважно русини-українці Словаччини, зокрема, які живуть в Східній Словаччині. В новому романі «Середне» вже не знаходимо представників українського населення Словаччини, хоч, може, окремі персонажі і мають русько-українське походження, але про це ані словечком, діалектом чи піснею не дано знати, говорять про це лише деякі їх імена, прізвища, краєвиди та навіть районне міс-

течко, в якому відбуваються події роману, нагадують, може, місто Гуменне. але характери, поведінка персонажів мають загальнолюдський характер. Для нас зараз важливо, як письменник, у якого переважає романне мислення, зобразив сучасних людей – різних професій, посадовців, управлінців, бізнесменів, їх характери, поведінку, наскільки вони чесні, патріоти міста, чи безхарактерні, спекулянти, підлабузники, корупціонери, щоб збагатіти за кожну ціну, як зобразив багатих і бідних, бездомників, зелених, які населяють районне містечко Середне та чому і хто хоче стояти на п'єдесталі..

Центральним персонажем у романі виступає Павло Горак, син лікаря міста Середне, який закінчив вищий учбовий економічний заклад, попрацював кілька років на заводі і обрали його мером – приматором міста Середне, хоч ним не

мріяв стати. Але патріоти міста попросили його, щоб балотувався у виборах і громадяни міста його однозначно обрали мером. Це яскрава, чесна і безпартійна людина, яка всі сили, здібності, талант віддала місту, щоб мешканці і відвідувачі міста почували себе добре. Слухав людей, радився з депутатами, зустрічався з людьми не лише у своєї канцелярії, але й на вулиці, охоче приймав їх пропозиції, плани, як покращити життя людей. Місто протягом його виборчого періоду значно покращало, було побудовано ряд будинків – багатопверхівок, вулиці стали чистими, підтримав пропозицію зелених, що будуть дбати про чистоту міста, парків, оновлять руїни замку Явірське, допоміг з харчуванням бездомникам тощо. Дай бог, щоб таких мерів чи старостів було у нас чимскоріше якнайбільше. Єдине, що мучило його душу, було те, хто буде стояти на п'єдесталі в парку, який побудували ще за попереднього режиму, але не встигли на ньому поставити статую. Мріяв-гадав, що громадяни міста там, на п'єдесталі, мають йому поставити статую, бо він багато зробив, не шкодуючи сил, для людей міста. Завжди, коли йшов додому, то зупинявся біля п'єдесталу, то бачив себе, свою скульптуру на п'єдесталі. Цю його мрію підтримували і деякі члени ради міста та працівники мерії. Це єдина негативна риса його характеру. Він не піддався різним спробам підкупити себе, не став корупціонером. Робив все чесно і на користь громадян міста. Автор ці мрії і боротьбу з ними викреслив художньо переконливо.

Другим персонажем роману виступає Степан Вороняк, однокласник Павла Горака. Але це зовсім інший характер людини. Той ледве закінчив середню школу (і не без допомоги Павла Горака), спочатку працював шофером будівельного складу, де його батько був сторожем і обом легко було продавати будматеріал «на чорно». Оженився з Лідією, кравчихою, яка мріяла стати власником салону. Автор показав, як із шофера Вороняка поступово став великий бізнесмен – власник корчми, готелю, кав'ярні, і все це було для нього замало, то хотів стати ще й мером-приматором міста, щоб міг без перешкод

далі збагачуватися. В. Дацей розкрив характер хижака – Вороняка, який теж мріяв, щоб на п'єдесталі стояла як не його фігура-статуя, то хоч би ворона з розкритими крилами, яка б характеризувала не лише його прізвище, але й характер. Хотів навіть заплатити її побудову. Він був здатен заради своєї мрії жертвувати навіть щастя своєї єдиної доньки Клари, хотів, щоб та вийшла заміж за Андрія (Анрі) Крупу, типового пройдисвіта, який робив із себе далекого родича старого німецького роду Крупп, який ніби залишив давно-давно великий маєток і замок в Середньому. Андрій теж думав, що на п'єдесталі-постаменті мав би бути якийсь Крупп, або Клара. Виявилось, що ніякого маєтку не було і Андрій не був спадкоємцем згаданого роду та й ще до того був жонатий. Вороняк так марно потратив гроші, коли годував його за свої гроші, послав обох в Париж та на французькі пляжі. Але його плани збанкрутували, появилася дружина

Андрія і Клара переконалась, хто він. Так вона повернулася з французького пляжу додому з довгим носом.

Степана Вороняка у всіх діях підтримувала його дружина Лідія, яка поступово із простої швачки стала власником великого модного салону і великою багачкою. Вона єдина із усіх чесним способом, власною роботою здобула потрібний капітал, правда, чоловік допоміг, для своєї діяльності від швачки до власника салону.

Ще одна пара – Млей і Стелла – займає в романі «Середне» важливе місце. Млей був незадоволений своєю дружиною, яка не хотіла заради своєї фігури мати дітей, і закохався у Стеллу. Стелла теж поступово, хоч спочатку мріяла, щоб її полюбив мер-приматор Павло Горак і вийшла за нього заміж, але коли мер не відповідав на її почуття, то закохалась нарешті до підприємця Млея. Автор поступово розповідає, зображує процес зростання любові між ними. Ці сторінки роману найбільш цікаві, як із симпатій виросла взаємна любов і рішення жити в Компенгагені, де уже Млей купив будинок. Але ані Млею п'єдестал не давав спокою. Спочатку був теж такої думки, що на ньому має бути статуя Павла Горака, зокрема коли його повторно обрали мером-приматором міста Середне, але коли закохався до Стелли, то передумав і гадав, що там би мала стояти статуя жінки, прототипом якої мала стати Стелла.

В. Дацей сприймає життя як мистецтво, яке треба зобразити і зберегти його для майбутніх поколінь. Тому намагався найвірніше зобразити і викреслити цікаві типи сучасних людей, які живуть далеко від столиці країни, в особах, як Павло Горак, його секретарка Стелла, член ради міста Млей, Степан Вороняк та його дружина Лідія, Анрі Крупа та інші, чи благородну діяльність зелених та прекрасну природу навколо міста Середне.

Читаючи роман «Середне», відчуваємо, що її автор вже довго живе далеко від рідного краю в словацькому середовищі, не спілкується щодня рідною мовою, тому не дивно, що інколи це виявилось у стилі його твору, навіть в авторській мові, не кажучи вже про мову персонажів, їх діалоги тощо.

В. Дацей після роману «Карнавал» (2017), в якому зобразив діяльність підприємців, вихідців нашого краю в Чехії, у рецензованому романі «Середне» дія відбувається в словацькому середовищі і так поширив географію своїх творів. В цілому роман «Середне» читається легко, захопить читача, бо дія розвивається достатньо динамічно, напружено, місцями відчуваємо типовий дацейівський «м'який» гумор та сатиру.

Михайло РОМАН.

Історична спадщина України

Саме у час, коли Україну вперше обрали до складу Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, потрапило мені в руки видання, яке має дуже близько до цієї події. Йдеться про чеський переклад книги **«Скарби України»**, який видало видавництво «Словарт». З англійської мови переклала Сильвія Фіцова. Треба сказати, що книгу про культурну спадщину України «Скарби України» внесли до рейтингу найкращих мистецьких видань цього року за версією *Нью-Йорк Таймс*.

Передмову до видання написав відомий український письменник Андрій Курков і починає її такими словами: «Війна завжди починається зі слова. У цьому немає нічого дивного, прецінь слова створювали людську цивілізація від самого початку. Ці, які випереджали війну, використовуються як зброя: мають принизити і знищити ворога – доказати, що він не має право на життя». Російська пропаганда докаже переконати своїх громадян, щоб у сусідній державі вчинили жахливі воєнні злочини.

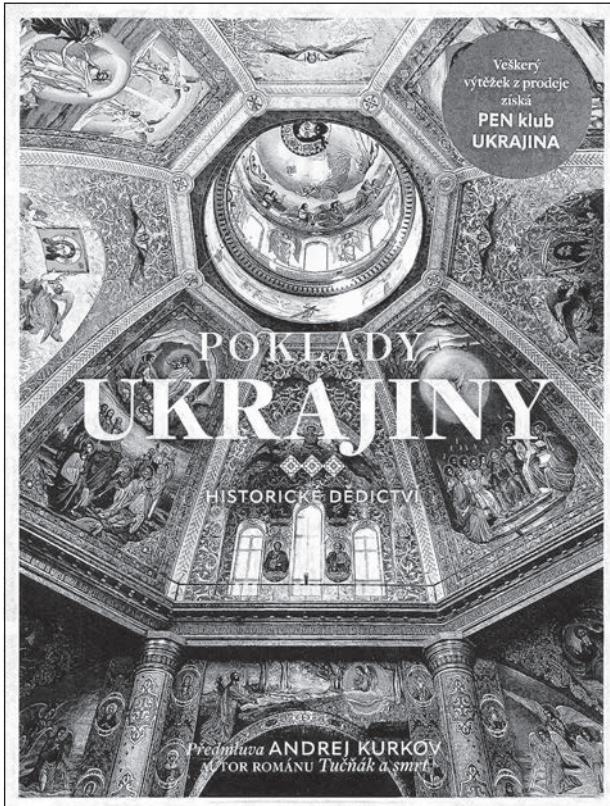
В анотації цієї книги пишеться, що це видання багатой культурної спадщини України. В книзі представлено, наприклад, найважливіші витвори мистецтва та архітектурні пам'ятки країни від доісторичних часів аж до наших днів.

Оскільки цивілізований світ не визнає намагання Росії підкорити Україну та привласнити собі її спадщину, зокрема й історичну, у промо текстах пишуть і про воєнні дії, які знищують пам'ятки.

Книга «Скарби України», організована у хронологічному порядку за вісьмома розділами, містить понад 220 кольорових зображень, що демонструють усі: від скіфського золота, візантійських ікон і дерев'яних церков до золотоголових соборів, шедеврів авангарду і політичного мистецтва після Помаранчевої революції. Над виданням працювали київські письменники, мистецтвознавці і дослідники.

Ця книга важлива і тим, що дає відсіч тим засобам масової інформації, до речі, і словацьким, які лише негативно пишуть, говорять і показують Україну.

(ІЯ)

МИСТЕЦТВО

«Павло Михалич 90 – 23»

З 23 червня, тобто з першого дня 69-го Свята русинсько-української культури у Свиднику, по 6 жовтня 2023 р. у виставковому залі СНМ – Музею української культури у Свиднику була представлена живописна творчість Павла Михалича. В урочистому відкритті виставки під назвою «Павло Михалич 90 – 23», крім автора виставки, директора музею Ярослава Джоґаника з офіційних гостей свою участь взяли також голова Центральної ради СРУСР Павло Богдан та приматорка міста Свидник Марцела Іванчова.

Академічний художник Павло Михалич народився 14 серпня 1962 року в Стропкові, але дитинство провів у місті Свидник. Образотворчу освіту здобув у 1978-1982 рр. в Середній художньо-промисловій школі в Кошицях на відділі виставництва, а в 1982-1988 рр. у Вищій школі образотворчого мистецтва в Братиславі на відділі

прикладної графіки у професорів Івана Вихлопена, Душана Пацуха та Ото Луптака.

Після закінчення навчання та військової служби (1988-1989) працював митцем вільної професії. В 1991-1992 рр. вчителював у Середній художньо-промисловій школі в Кошицях на відділі виставництва. В 1999-2005 рр. викладав на кафедрі графіки факультету образотворчих мистецтв Академії мистецтв у Банській Бистриці. З 1996 р. живе в місті Сенець. Займається камерним живописом, рисунком, графікою, ілюстрацією та педагогічною діяльністю, вчителює в Школі художнього промислу в Братиславі на посаді завідувача відділом графіки та просторового дизайну.

З творчістю П. Михалича любителі мистецтва у Свиднику не зустрілись вперше. У 1995 р. його твори увійшли до складу колективної виставки під назвою «Образотворче мистецтво русинів-українців Словаччини ХХ століття». У наступному 1996 р. наш музей влаштував йому персональну виставку під назвою «Вибрані твори 91 – 96». У 2016 р. з нагоди 110-ої річниці з дня народження народного художника Дезидерія Миллого, його графічні твори разом з творами Дезидерія Миллого, Ореста Дубая, Станіслава Станкоці та Томаша Оліяра були показані на виставці «Дезидерій Миллий та русько-українська графіка Словаччини» та один твір під назвою «Замріяна» з 1992 р. є складовою частиною одної з трьох постійних експозицій музею – мистецько-історичної експозиції Галереї ім. Дезидерія Миллого.

Митець свої твори почав виставляти у 1990 р. Крім Свидника, виставлявся також у Братиславі, Нітрі, Жиліні, Банській Бистриці, Кошицях, Меджилабірцях, Трnavі, Пряшеві, Бардієві, Ружомберку, Левочі, Скалиці, Старій Турі,

Великій Паці, Легниціях, а за кордоном – у Чехії, Польщі, Іспанії, Німеччині, Італії, Данії, Японії, США, Китаї, Австрії, Мальті та Малорці.

Нагхнення для своєї творчості П. Михалич знаходить в рослинному, в меншій мірі тваринному світі природи, а також в людині, передусім в недоліках її характеру та нею створених недосконалих законах і правилах суспільного життя. Свої твори він реалізує техніками олії, рисунка, серіграфії та мішаної техніки.

В першопочатках митцевої творчості глядача зацікавить, передусім, тема боротьби двох півнів, яку він в дитинстві часто бачив на батьківському газдівстві у Свиднику – **«Суперники»**, 1989 р., олія, полотно, 100x100 см. Під тою ж самою назвою на других полотнах зображує також змагання людини з твариною. В першому випадку людина в ролі іспанського тореадора явно перемагає над своїм суперником, свідченням чого є три шпаги, уткнуті до могутньої шиї бика. В другому випадку йдеться не про реальну, а символічну нерівну боротьбу сильнішого чорного бика та фізично слабшої людини, слабкість та безсилість якої підкреслена її повністю оголеним тілом, що горілиць падає на землю перед атакуючою твариною – **«Суперники I-II»**, 1989 р., олія, полотно, 40x35 см, 30x22 см. З оголеним людським тілом, тобто підкресленням її тілесної й душевної слабкості, а також залежності на певних речах, зустрічаємось також на картинах під назвами **«Шукач скарбів»**, 1994 р., мішана техніка, полотно, 30x45 см, **«Людина та машина»**, 1998 р., олія, полотно, 70x 95 см.

До теми боротьби двох півнів художник повертається ще й у 1993 р., але тепер не в драматичному криваво-червоному забарвленні, а навпаки, - люб'язному, романтичному аж казковому підході. Хоча назви картин **«Суперники»**, 1993 р., олія, полотно, 90x100 см, та **«Суперники I-III»**, 1993 р., серіграфія, картон, 15,9x15,9 см ніби підказують, що йдеться про немилосердну боротьбу півнів, картинна дійсність абсолютно інакша. Іконографічними елементами наведених картин є дійсно два ніби ворогуючі півні, але їх справжні взаємини наводять скоріше карикатурно-гуморну атмосферу, ніж атмосферу кривавої драматичної бійки.

В першій половині 90-х рр. митець залишає суто фігуративну тематику й починає її комбінувати з абстракцією, щоб пізніше зайнятися виключно абстрактними формами. З наведеного періоду живописна та графічна творчість художника аж донині розвивається в трьох напрямках: фігуративному, абстрактному та абстрактно-фігуративному.

Стосовно фігуративної творчості, автор свою критичну увагу спрямовує передусім на недосконалі правила існування людського суспільства – **«На голову»**, 1994 р., олія, полотно, 60x40 см, пародію примітивної та комедіальної поведінки деяких людей в конкретних ситуаціях – **«Діалог IV»**, 1990 р., олія, полотно, 100x100 см, немилосердну зверхність однієї людини над іншою – **«Етичний суд»**, 1991 р., олія, полотно, 100x100 см та іронію недолугих властивостей людського характеру, якими є, наприклад, рабська поведінка, принижування самого себе, підлабузництво, примітивність і т. п. – **«Руки цілю»**, 1994 р., олія, полотно, 60x40 см, **«Чоловік та жінка»**, 1992 р., серіграфія, картон, 41,1x27 см, **«Діалог»**, 1990 р., олія, полотно, 100x100 см.

В абстрактній формі художник своєрідним образотворчим способом опрацьовує різні сюжети, якими є, наприклад, *світло* – **«Світло I»**, 2010 р. олія, полотно, 60x80 см; **«Спектр I – X»**, 2009-2012 рр., акрил, олія, полотно, 65x65 см; **«Жовта тінь»**, 2020 р., олія, дерево, 18,5x17,5 см; *колір*: **«Фіолетово-си-**

ня», 2023 р., олія, полотно, 40х60 см; **«Фіолетово-зелений простір»**, 2015 р., 40х60 см; **«Червона композиція»**, 2005 р., олія, полотно, 90х85 см; *рух*: **«Переліт»**, 2000 р., олія, дерево, 25,5х20,5 см; **«Течія»**, 2022 р., акрил, полотно, 60х80 см; **«Циркуляція»**, 2020 р., олія, позолочене полотно, 30х35 см; *простір*: **«Яруга I – IV»**, 2010-2012 рр., акрил, олія, 85х85 см; **«Край I – II»**, 2023 р., акрил, олія, полотно, 85х80 см; **«Спіраль»**, 2020 р., олія на позолоченому полотні, 30х30 см; *космос*: **«Великий тріск I – IV»**, 2019-2020 рр., акрил, олія, полотно, 50х50 см; **«Космос»**, 2022 р., акрил, полотно, 60х80 см; або такі явища, про які говорять самі назви творів: **«Вільний дух»**, **«Сигнал»**, **«Деструкція»**, **«Торс»**, **«Меса»**, **«Тишина»**, **«Метаморфоз»**, **«Тихий відчай»**, **«Таємниця»**, **«Трансформер»**, **«Без маски»**, **«Депресія»**, **«Шизофренія»**.

До найкращих абстрактно-фігуративних творів належать, наприклад: **«Сон про красуню»**, 1992 р., серіграфія, картон, 61,8х 29,5 см; **«Втрачене крило»**, 2000 р., олія, полотно, 40х35 см; **«Забуті II»**, 2018 р., акрил, олія, полотно, 60х70 см; **«Зниклі в темі»**, 2021 р., олія, полотно, 100х120 см.

З метою відкриття нових образотворчих форм митець свою увагу спрямовує на підібрані деталі деяких рослин, наприклад: квітів, галузок, різних трав та їхню гіперболізацію **«Монумент I»**, 1993 р., серіграфія, картон, 67,8х48,1 см; хаотичну структуру зім'ятого аркуша паперу **«Монумент III»**, 1992 р., серіграфія, картон, 41,2х26,9 см чи на дивовижним способом покручені форми листя внаслідок їхнього висихання **«Природні варіації I, II»**, 1996 р., серіграфія, картон, 33,9х19 см.

Частим іконографічним елементом творів художника є людські обличчя та руки. В 1996 р. створює цикл імажинарних портретів, посередництвом яких змальовує різноманітні стани людської душі: **«Сине обличчя»**, олія, полотно, 50х50 см, **«Рожеве обличчя»**, олія, полотно, 50х50 см, **«Зелене обличчя»**, олія, полотно, 50х50 см. Не менш частим елементом як обличчя, на картинах митця є також людські руки, якими, подібно як і з обличчями, можна багато чого сказати і виразити підібрані ідеї. До картин, в яких людські руки відіграють головну роль, відносяться, наприклад твори під назвами: **«Рукокріт»**, 1993 р., олія, **«Зустріч вільних падінь»**, 2022 р., олія, акрил, полотно, 100х120 см, **«Трансформер»**, 2018 р., олія, полотно, 100 х 120 см, **«На голову»**, 1994 р., олія, полотно, 60х40 см.

Спорадичний, але дуже цікавий метафоричний підхід митець підібрав у серіграфічному триптиху з 1993 р., якого поодинокі частини мають такі назви: **«Повітря»**, **«Вітерець»**, **«Вітер»**. Гучніше або тихше свистіння вітру художник на картинах відобразив посередництвом змії, які характерні сичанням. Три самостійно до рівностороннього трикутника закомпоновані змії – срібляста, синьо-фіолетова та рожево-пурпурова - представляють три в назвах наведені сюжети.

З огляду кольорової композиції твори митця є або різнокльорові або монохромні, тобто намальовані відтінками того ж самого кольору, наприклад червоного, охрового або синього і якраз відтінки холодного синього кольору належать чи не до найулюбленіших з цілого спектру кольорів. З цілої колекції досі створених робіт, кольорово найвиразнішими є ті, в яких художник поставив собі за мету зображення світла. До таких творів належать композиції під назвами: **«Переліт над червоним світлом»**, 2021 р., акрил, олія, полотно, 100х120 см; **«Спектр»**, 2023 р., акрил, олія, картон, 8х41,5, см, **«Світло I»**, 2010 р., олія, полотно, 60х80 см.

На протязі 33-річного творчого шляху П. Михалич створив цікаву колекцію картин, на яких зустрічаємось однак з інстинктивною бійкою двох тварин, але й заздалегідь напланованою та продуманою боротьбою людської хитрості та надутості проти природного тваринного інстинкту з метою довести свою зверхність над тваринним світом; карикатурно-іронічною деформацією, часто повністю оголеної людської фігури, щоб показати її недорозвинену, комічну сторону; зацікавленістю деталями передусім рослинного світу з метою відкриття нових образотворчих форм в дусі експресіоністичного або абстрактно-експресіоністичного стилю не тільки згаданих деталей, але й різноманітних явищ нашого світу, якими є початок всесвіту, світло, тінь, колір, простір, рух, вода, повітря та емоції, притаманні людському організму, такі як радість, щастя, спокій, сум, відчайдушність, але й переживання у наслідок психічних хвороб.

Ладислав ПУШКАР.

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На фонд журналу «Дукля» пожертвували:

Микола Мушинка (Пряшів) – 50 євро.

На обкладинці журналу твори художника

Павла Михалича

На першій сторінці обкладинки: «**Трансформер**», акрил, олія, полотно, 90x80 см, 2018; на другій сторінці обкладинки: «**Монумент I**», серіграфія, картон, 67,8x48, 1 см, 1993; на четвертій сторінці обкладинки «**Переліт над чорним світлом**», акрил, олія, 100x120 см, 2021 р.

MRIJA s.r.o.

– projektovanie dopravných stavieb

MRIJA s.r.o.

080 01 PREŠOV

Raymanova 2766/9

TEL : 051 / 77 549 15

MOBIL : 0915 920 437

TEL : 051/7560 349

FAX : 051/7560 379

e-mail : mrijajackanin@yahoo.com 051/7733 552

Vážení zákazníci

Spoločnosť MRIJA s.r.o. Vám ponúka spoluprácu v oblasti projektovej prípravy a realizácie dopravných stavieb. Poskytuje služby v oblasti projektovej činnosti, konzultácii a výkonu stavebného dozoru.

Aktivity firmy :

1. Statické posúdenie a výpočet zaťažiteľnosti mostov.
2. Projektovanie železobetónových a predpätých mostov a lávok.
3. Projektovanie ocelových mostov a lávok.
4. Projektovanie drevených mostov a lávok.
5. Projektovanie opráv a rekonštrukcii mostov.
6. Projektovanie ciest, chodníkov, parkovísk a spevnených plôch .
7. Konzultácie v oblasti zakladania, výstavby a rekonštrukcii mostov.
8. Výkon stavebného dozoru.

Шановні замовники!

ТОВ МРІЯ пропонує Вам співпрацю у сфері проектної підготовки та реалізації транспортних будівель. Вона надає послуги у сфері проектування, консультацій та будівельного нагляду.

Фірма займається:

1. Аналізом статичної тривкості та підрахунком навантажених мостів.
2. Проектуванням залізобетонних та попередньо напружених мостів і кладок.
3. Проектуванням сталевих мостів і кладок.
4. Проектуванням дерев'яних мостів і кладок.
5. Проектування ремонту та реконструкції мостів.
6. Проектування доріг, хідників, паркінгів та зміцнених площадок.
7. Консультаціями у зв'язку із закладанням, побудовою та реконструкцією мостів.
8. Виконанням будівельного нагляду.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

